Mostar - livet i en etnisk delt by i etterkant av en etnisk krig.

Masteroppgave ved Sosialantropologisk institutt.

UNIVERSITETET I OSLO

Våren 2009

Oliver Tomac

Kart over Mostar.

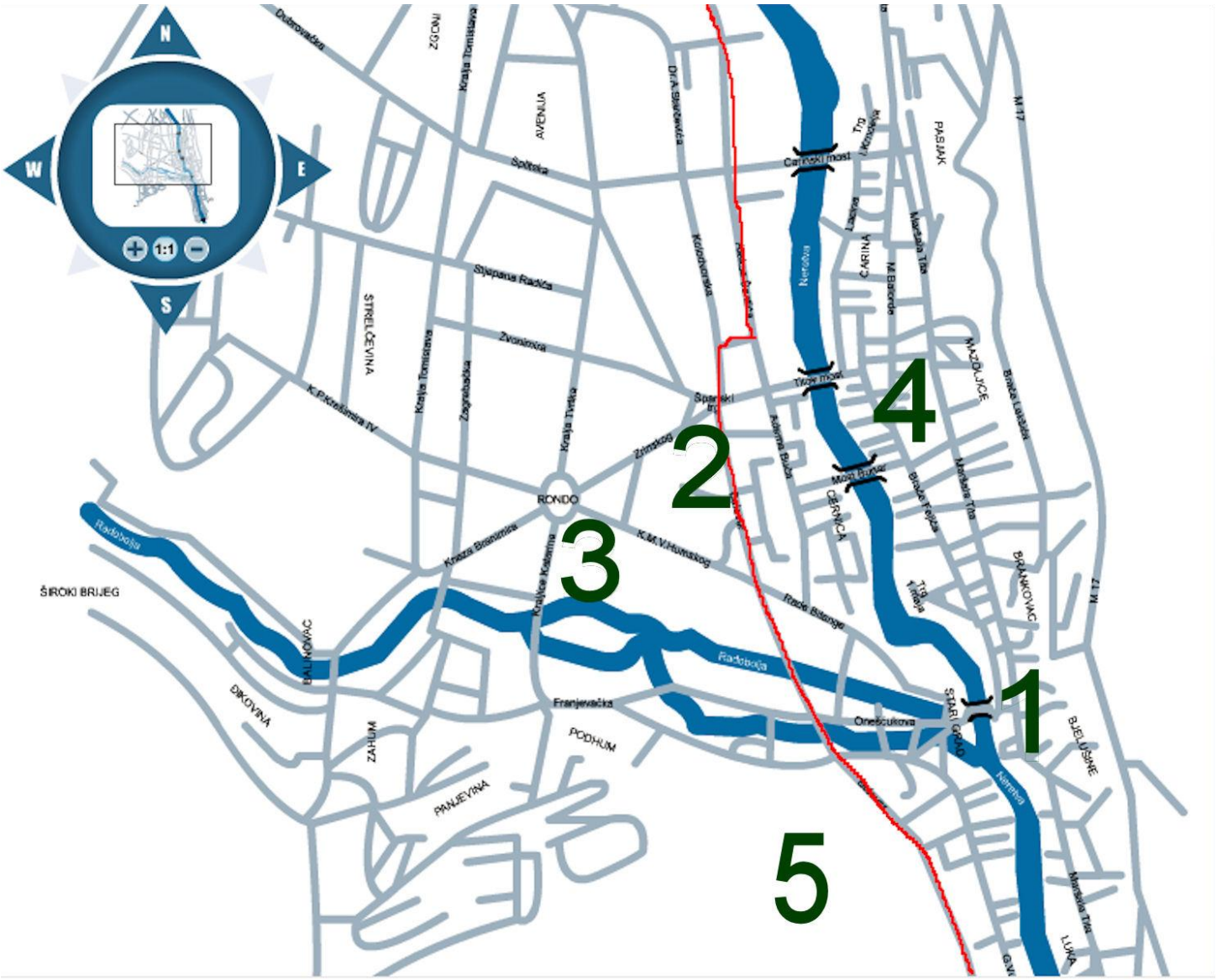

Den røde linjen indikerer hvor frontlinjen mellom de muslimske og de kroatiske styrkene gikk under krigen. Bosetningsmønsteret i Mostar følger i stor grad frontlinjen. Muslimene bor i øst og kroatene i vest.

1. Den gamle broen og gamlebyen
2. Det spanske torget og Mostar gymnas.
3. Rondo, kroatenes hovedsamlingspunkt.
4. Musalatorget muslimenes hovedsamlingsplass.
5. Fjellet Hum der det store korset står.

Forord

Når det nå foreligger en masteroppgave fra meg, er det mange som fortjener å takkes. De første jeg ønsker å takke er mine informanter i Mostar. Dernest ønsker jeg å takke mine to veiledere Unni Wikan og Christian Krohn-Hansen. Jeg ønsker videre å takke mine medstudenter som har vært en fin gjeng å støtte seg til i skriveprosessen. En spesiell takk til Ole for gode samtaler under tiden i felt, og for å kommentarer på oppgaven etter å ha lest gjennom den. Min mor Marit Holten har gitt meg uvurderlig hjelp med korrekturlesning, særlig med tanke på grammatikk og språkføring; takk mamma. Takk til familie og gode venner for oppmuntring underveis. Sist, men ikke minst takk til Petra, for at du har holdt ut med en tidvis irritabel student i disse årene og fordi du alltid har hatt troen på meg.

Oliver, Tomac Universitetet i Oslo mai 2009

Sammendrag:

Denne oppgaven er et resultat av et feltarbeid i Mostar i våren 2008. Jeg ønsket å undersøke hvordan livet i en etnisk delt by artet seg, 14-15 år etter at de to etniske gruppene i Mostar; muslimene og kroatene var involvert i en blodig krig med hverandre. Etnisitet og nasjonalisme har gjennom oppgaven vært analytiske nøkkelbegreper. Fredrik Barths "Ethnicity and Boundaries," har vært den grunnlegende teksten for min analyse av situasjonen i Mostar. Andre viktige teoretikere for min analyse er Ernest Gellner og Benedict Anderson for sine innsiktsfulle teorier om nasjonalisme. Thomas Hylland Eriksens oppklarende "Ethnicity and Nationalism" har vært et nyttig verktøy for å prøve å analysere Mostar. Landet BiH har etter krigen der, vært i en kaotisk tilstand, som det er vanskelig å få oversikt over. Tone Bringas "Being Muslim the Bosnian way" har vært til stor nytte som område litteratur. Jeg synes at det er essenielt å ha kunskap om historien til området som i dag kalles Bosnia i Hercegovina (BiH), for å ha en forutsetning for å analysere dagens situasjon og har derfor valgt å skrive et kapittel om historie. Oppgaven videre bygd opp rundt 3 hovedkapitler; Hverdagsliv, Etnisitet og nasjonalisme uttrykt gjennom fotball og utdanning.

INNLEDNING **1**

PROBLEMSTILLING 2
TEORI OM ETNISITET OG NASJONALISME. 2
FELTET: 6
POSISJONERING, ETIKK OG SPRÅK. 7
METODE. 9
AVHANDLINGENS OPPBYGNING: 10

HISTORISK BAKGRUNN FOR DAGENS SITUASJON I BIH. **15**

OTTOMANERNE. 16
ØSTERRIKE-UNGARN OG VENEZIA 17
ANDRE VERDENSKRIG. 19
DET SOSIALISTISKE JUGOSLAVIA. 20
KRIGEN I JUGOSLAVIA. 22
KRIGEN I MOSTAR 24

ETNISITET OG HVERDAGSLIV I MOSTAR **28**

KARNEVALET 28
FEST PÅ MUSLIMSK SIDE: 30
JOBB 33
VALUTA 34
VARER 35
BLANDET EKTESKAP 37
STUPEKONKURRANSEN 40
SYMBOLER OG PREGING AV LANDSKAP 42
LANDOMRÅDETS BETYDNING: 45
AVSLUTNING 47

FOTBALL, ETNISITET OG NASJONALISME. **51**

HVORFOR FOTBALL? 51
VELEŽ MOSTAR: 55
HSK ZRINJSKI MOSTAR: 55
BY-DERBYET: 56
SPILLERE 59
FOTBALL-EM 60
HEIAROP/KAMPSANGER: 61
KROATIA–TYRKIA 62
HVORFOR SPESIELT MED TYRKIA? 64
SKOLEKAMPENE. 66
KONKLUSJON: 68

UTDANNING, FORSONING OG INTEGRASJON? **72**

MOSTAR GYMNAS OG UWC. 73
SKOLEVESENET I BIH 77
SPRÅK 77
INTERVJU MED OSCE 81
TO SKOLER UNDER ET TAK OG NASJONALE GRUPPER AV FAG. 81
DE TO UNIVERSITETENE. 85
AVSLUTNING 87

KONKLUSJON **91**

OPPGAVENS FORMÅL. 91
HVA HAR KOMMET FRAM I DE ULIKE KAPITLENE? 91
FINNES DET HÅP FOR FRAMTIDEN? 93

Innledning.

Etter krigen i 1991-1995 sluttet landet Jugoslavia i praksis å eksistere. Landet ble delt inn i nye land som hadde eksistert også i det tidligere Jugoslavia, men da som republikker. Slovenia, Kroatia, Bosnia Hercegovina[1] og Makedonia løsrev seg, mens Serbia inkludert Kosovo og Vojvodina, samt republikken Montenegro forble i Jugoslavia. Dette nye Jugoslavia har senere blitt oppløst ved at Montenegro gikk ut av unionen og at Kosovo stemte for, og fikk sin uavhengighet fra Serbia.

De ulike republikkenes løsrivelser skjedde med varierende grad av vold/krig fra det helt fredelige, som i tilfellet Makedonia, via begrenset krigføring i Slovenia til den ekstremt blodige krigen i Kroatia og BiH, der krigføringen ofte var rettet direkte mot sivilbefolkningen. Etnisk rensing av byer, landsbyer og områder var en vanlig taktikk. De som ikke tilhørte riktig etnisk gruppe skulle drepes, fordrives eller skremmes til å flykte. Bare slik kunne kontroll opprettholdes og fremtidig kontroll av området sikres.

Krigen i BiH var den som kostet flest menneskeliv og mest lidelse. Så å si hele BiH var scene for en grusom krig med klare etniske undertoner. Alle de tre hovednasjonalitetene muslimer, serbere og kroater ble utsatt for overgrep fra hverandre. I denne krigen var alle tre overgriper og offer. I Mostar i området som kalles Herzegovina hadde krigen to faser. I den første gikk serbiske tsjetnikformasjoner[2] inn i byen og forsøkte å fordrive særlig muslimene derfra. I den andre fasen angrep og omringet kroatiske styrker Øst-Mostar og holdt byen innesperret i ett år. Kampene mellom de bosniske muslimene og de bosniske kroatene i og rundt Mostar var blant de blodigste av alle i BiH. Krigen i Mostar førte med seg store tap av menneskeliv, men den lyktes ikke i særlig grad å forandre den demografiske fordelingen mellom byens to største etniske grupper muslimer og kroater.

Etnografiske undersøkelser får sine innledende retningslinjer med valget av lokalitet for feltarbeidet (Stewart 1998: 58) Basert på min interesse for det tidligere Jugoslavia, god

[1] Bosnias fulle navn på bosnisk og kroatisk er Bosnia i Hercegovina, dette forkortes til BiH som er termen jeg bruker i denne oppgaven.
[2] Cetnik er en tradisjonell benevnelse for serbisk ikke regulær soldat. Cetnikene kjempet under andre verdenskrig under Draza Mihaijlovic. Benevnelsen ble også brukt om alle serbiske irregulære styrker som kjempet i BiH og Kroatia i 1992-1993 (Malcolm 2002: 318). Chetnikene stod for mange av de verste krigsforbrytelsene i BiH og Kroatia under både andre verdenskrig og krigen i 1992-1993.

kjennskap til bosnisk/kroatisk/serbisk språk og interesse for etnisitet og nasjonalisme generelt, valgte jeg byen Mostar sørvest i BiH som felt for mitt feltarbeid. Jeg visste at byen var delt mellom etniske muslimer og etniske kroater, og at kampene i Mostar hadde vært spesielt harde.

Jeg tilbrakte tiden mellom 28. januar og 30. juli 2008 i Mostar. Den første tiden i leide jeg et rom på den kroatiske siden av byen, men jeg flyttet etter en stund til en leilighet på den Muslimske siden.

Problemstilling

Mostar har i dag omkring 140.000 innbyggere. Om lag halvparten av disse er muslimer og resten er katolske kroater. Andre grupper, som serbere og sigøynere, er også representert i byen, men ikke i stort omfang. Spørsmålet om hvordan livet i en etnisk delt by i etterkant av en "etnisk" krig arter seg, hvordan etnisitet og nasjonalisme spiller inn i hverdagslivet til folk og hvor langt forsoningen har kommet i dag. Det var også viktig for meg å undersøke hvorvidt det finnes, og på hvilke måter det jobbes for å uviktiggjøre, eller viktiggjøre etnisitet og nasjonalisme, og fremme eller forsinke forsoningen i Mostar. For meg står Mostar, slik byen fremstår i dag som et av de klareste eksemplene på en etnisk delt by. Byens historiske bro og gamleby er gjenoppbygd, men man trenger ikke å bevege seg mange meterne vekk fra gamlebyen før krigens herjinger trer klart fram. Ved de to hovedinngangene til gamlebyen står det to steiner som begge bærer den samme påskriften: "*Ikke glem".* Utsagnet synes kort, men budskapet er utvetydig. Det er umulig å glemme en krig så brutal som krigen i Mostar var.

Teori om etnisitet og nasjonalisme.

Mennesker synes å ha en ustoppelig hang til å klassifisere. Slik klassifisering kan være basert på noenlunde tydelige faktorer som rase, kjønn og alder eller mer diffuse faktorer som religion, etnisitet eller nasjonal tilhørighet. De fleste av oss synes å kategoriser på denne måten. Hvor mye vi klassifiserer og hvor mye disse klassifiseringene betyr for oss synes å variere. Det samme gjelder hvilke klassifiseringsfaktorer som er viktigst. Hva det er som avgjør viktigheten av de ulike faktorene kan være både individuelt og preget av hvor folk bor. I BiH synes etnisitet basert på religion å være den klart dominerende klassifiseringsmåten. At man er serber er ensbetydende med at man er ortodoks kristen, at man er muslim innebærer

islamsk tro og at man er kroat, innebærer at man er katolikk. En av mine muslimske informanter Samir, sa det på denne måten: *"Fram til jeg var 10 trodde jeg at alle katolikker var kroater"*. Med denne kommentaren om seg selv som barn viser informanten hvor nært knyttet etnisitet og religion var for ham. Holdningen har selvfølgelig endret seg etter som han har blitt eldre, men som jeg skal forsøke å vise senere i oppgaven så har ikke viktigheten av etnisitet som klassifiseringsmåte minket i nevneverdig grad. Det er også andre forskjeller mellom disse etniske gruppene, men de er små og overspilles ofte med hensikt å oppnå politiske mål, noe jeg også akter å vise senere i oppgaven.

Teorien til Fredrik Barth om etnisitet og grenser er blant de tidlige teoriene som ser ut til å ha tålt tidens tann best, i motsetning til mange andre teorier har den ikke blitt utdatert, snarere tvert imot. Før Fredrik Barth virker det som om antropologien hvilte på at kulturer er aggregater av folk som har de samme basiske kulturtrekkene. Siden kultur egentlig ikke er noe annet enn en måte å beskrive menneskers oppførsel på, er det konkrete grupper av mennesker som korresponder til dem. Disse kan også kalles etniske grupper. Geografisk og sosial isolasjon virker å ha vært nødvendig for at kulturell diversitet skal bestå. For Barth er dette et utilstrekkelig perspektiv. Grenser består selv om de er permeable. Etnisk distinksjon består på tross av kontakt og mobilitet på tvers av etniske/kulturelle grenser. Kulturelle forskjeller kan bestå på tross av inter-etnisk kontakt og til og med avhengighet (Barth 1969: 9-10).

Det er ikke slik at teoriene til Barth ikke har møtt kritikk. Han har blitt kritisert for å legge for stor vekt på individualisme og "frie" valg, og for ikke å ta hensyn til makt i sin teori (Jenkins 2008:124-125). Barth har selv revidert sin teori og svart på kritikken. Et av disse svarene er at han i Ethnicity and Boundaries ikke tok nok hensyn til staters makt. Videre hevder han at det i mange nyere verk legges for stor vekt på staters makt. De to perspektivene må benyttes sammen for å kunne benyttes som et godt analytisk verktøy (Barth 1994: 19). I BiH med sine tre etniske hovedgrupper, er ikke statens makt i forhold til forming av etnisitet like sterk over alle statens subjekter. Kroatenes etniske identitet i Mostar formes uavhengig av, eller til og med i opposisjon til staten BiH.

Katherine Verdery hevder at etnisitet ikke kan forstås gjennom en analyse av kultur, men derimot som en form for organisert kulturell forskjell. Røttene til disse forskjellene ligger ikke i det kulturelle innholdet assosiert med etnisk identitet, men i dikotomiseringen til medlemmer av ev en etnisk gruppe. Det er viktigere å fokusere på en analyse av observerbar oppførsel,

eller forskjell i oppførsel mellom personer tilhørende ulike etniske grupper, enn å fokusere på såkalte objektive kulturtrekk. Slik spesifikk "etnisk" oppførsel ser ut til å være effektiv i å opprettholde grenser mellom ulike grupper. Etnisk identifikasjon bør ses som basert på tilleggelse og selvtilleggelse av et slags kulturelt repertoar, som i en gitt kontekst blir viktige markører på forskjell mellom gitte grupper. Dette er videre med på å åpne for å analysere manipulasjon av identitet, også den etniske identiteten til folk og folkegrupper (Verdery 1994: 34-35). I Jugoslavia drev sosialistregimet en bevisst manipulasjon av alle folkegruppenes etniske identiteter. Etnisitet og nasjonalisme ble bevisst undertrykt. I dagens BiH foregår det manipulasjon i motsatt retning. Politikere og andre maktpersoner er interesserte i å styrke sine gruppers etniske identitet, for å nå sine nasjonalistiske mål. Staten BiH sliter med å gi alle sine subjekter en felles identitet.

Etniske grupper kan ikke sees som kulturelt avgrensede/avsluttede, og vi må også bort fra ideer om at kulturer er begrensede enheter. Ideer, verdier og handlesett flyter fritt over etniske grenser, forandrer seg innad i etniske grenser over tid og er heller ikke jevnt fordelt blant medlemmene i en gruppe. Det vil derfor ikke være mulig å spesifisere kulturelle grenser eller avgrense én menneskegruppe som én kultur. Som en følge av å se kultur, ikke som avgrensede enheter, men som én eller uendelige fraksjoner av kunnskap, blir det ikke interessant å utforske alt det kulturelle innholdet i en gruppe. Fokus bør heller ligge på den etniske grensen; den kommuniserte sosialt relevante forskjellen mellom grupper (Barth 1969: 9-38).

Møtene mellom de etniske gruppene i Mostar skjer nærmest uavbrutt. Grensen mellom de to etniske gruppene strekker seg langs bulevarden, den gamle frontlinjen. Denne er dog ingen mur, og det er stadig bevegelser mellom de to sidene. Opprettholdelsen av grensen kan synes problematisk, og grensene mellom de to de etniske gruppene er i høyeste grad permeable. I stedet for å minke betydningen av de etniske grensene, skal jeg prøve å vise at det derimot jobbes aktivt for å opprettholde disse på mange plan i Mostar.

Etnisitet handler om å definere seg som forskjellig fra andre. Etnisitet oppstår i møter mellom grupper og medlemmer av grupper. Uten kontakt mellom grupper spiller ikke etnisitet noen særlig rolle, ideen om en isolert etnisk gruppe er meningsløst (Eriksen 2002: 35). I Ethnicity and Nationalism skriver Thomas Hylland Eriksen at etnisitet og nasjonalisme er nært beslektede konsepter og at majoriteten av nasjonalismer er etniske i sin karakter (Eriksen

2002: 119). I Mostar ser dette ut til å gjelde nesten 100 %. For folk flest i Mostar er nasjon og nasjonalitet viktige begreper, og er deres suverent dominerende måte å klassifisere på.

Nasjonalisme er et politisk prinsipp som framholder at kulturell likhet er det grunnleggende sosiale bånd (Gellner 1997: 17). Kultur og organisasjon er universelle og tidløse fenomener. Stater og nasjonalisme er det ikke (Gellner 1997: 19) Videre beskriver Gellner nasjonalismen i faser. Nasjonalister ser ofte på nasjonalisme som noe urgammelt, for Gellner er dette en dikotomi, fra hans forståelseshorisont er nasjonalisme logisk sett et moderne fenomen (Gellner 1997: 11).

Benedikt Anderson ser på nasjonalisme som et forestilt felleskap, det er umulig å kjenne alle menneskene i ens egen nasjon, eller til og med by. Det er derimot gjennom det forestilte fellesskapet mellom nasjonens medlemmer mulig å føle at resten er der, at de gjør det de skal i og for fellesskapet, og at de føler det samme fellesskapet med en selv (Anderson 1991).

Tone Bringa skrev en glimrende antropologisk skildring av sitt feltarbeid i en etnisk delt landsby vest i BiH. Denne skildringen er et viktig antropologisk bidrag til forståelsen av situasjonen i BiH og er på grunn av nærheten og likheten mellom hennes og mitt felt betydningsfull som bakgrunnsmateriale for min oppgave. Denne monografien er vesentlig som områdespesifikk litteratur, og fordi den ble skrevet i en tid det er essensielt å forstå, for å kunne analysere dagens situasjon i BiH (Bringa 1995).

Et perspektiv jeg finner særlig relevant for å diskutere situasjonen i Mostar er Harrisons ”Rhetoric of cultural pollution.” **(**kulturell forurensing). Med dette analytiske virker det som om Harrison tenker at kulturelle aktørers handlinger kan analyseres ut fra en forutsetning om at andre kulturers påvirkning på en kultur kan forurense den. Dette fører igjen til et ønske om å beskytte sin egen kultur. Dersom denne forurensingen fortsetter og eventuelt øker i omfang, kan virkningen bli irreversibel og den påvirkede kulturen kan bli borte. Et slik eksempel på kulturell forurensning henter Harrison fra Quebec-provinsen i Canada. Der ser nasjonalistene det overveldende britisk–canadiske og amerikanske politiske, økonomiske og kulturelle som noe som truer hele deres franske kulturarv (Harrison 1999: 10), og som i siste instans kan komme til å utrydde den. Nasjonen må beskytte seg mot kulturell forurensning fra omverdenen for at nasjonens kultur og dermed identitet skal kunne overleve.

Feltet:

Landet BiH er delt inn i to hoveddeler; føderasjonen BiH og Republika Srpska. Føderasjonen er delt mellom bosniske kroater og bosniske muslimer, mens Republika Srpska har hovedvekt av serbere. De ulike etniske gruppene har som den viktigste forskjellen seg i mellom tilhørigheten til forskjellige religioner. I tillegg til muslimer er det serbiske ortodokse og kroatiske katolikker. Religion og etnisk tilhørighet er i dette landet å regne som tvillingbegreper. På tross av de administrative inndelingene bor det fortsatt folk av alle etnisiteter i stort sett alle deler av BiH. I mange tilfeller er nabolandsbyer dominert av forskjellige religioner, og det er ikke uvanlig å finne bosetninger dominert av tre forskjellige religioner på små geografiske områder. Som oftest vil det i alle bosetninger av en viss størrelse finnes folk av alle tre religioner. Denne utspredtheten er en følge av at Balkan ofte skiftet makthaver, det finnes til og med mange historisk dokumenterte saker der brødre har valgt forskjellig tro (Bringa 1995: 18)

Føderasjonen BiH er administrativt inndelt i 10 kantoner. Mostar ligger som nevnt over i den sørvestlige delen av BiH, og er hovedstad i Kanton/ Županija 7 (Hercegovačko-Neretvanski Kanton (på bosnisk) eller Županija Hercegovačko-Neretvanska på kroatisk) i føderasjonen BiH. I Mostar bor det omtrent like mange bosniske muslimer som det bor bosniske kroater. De omkring 10 % bosniske serberne som bodde i byen før krigen har i stor grad flyttet fra byen. De fleste flyttet i forbindelse med angrepet på byen i 1992, for siden ikke å flytte tilbake. Jeg har i løpet av dette halvåret møtt en eller to serbere i Mostar, men i diskurs er det i det store og hele snakk om muslimer og kroater. Mostar ligger i føderasjonen BiH og er sentrum for regionen av landet som kalles Herzegovina. Store deler av Herzegovina ligger tett opp i mot den kroatiske kysten, og størstedelen av kroatene i BiH bor i Herzegovina. Herzegovina og Mostar by var under Bosnia-krigen viktig strategisk for både de kroatiske styrkene HVO[3] og de bosniske (muslimske) regjeringsstyrkene, og kampene i området var spesielt harde og brutale. Begge sider kjempet hardt, og begge sidene hadde høye tap i området. Øst-Mostar, som er den tradisjonelt muslimske delen av byen, med forstedene og landsbyene på den østlige siden av området, var i nesten et helt år omringet av HVO, og ødeleggelsene var enorme.

[3] HVO står for det kroatiske forsvarsrådet og var benevnelsen på de bosnisk-kroatiske styrkene som kjempet under krigen i BiH.

Mostars krigshistorie og etniske inndeling fikk meg til å velge byen som lokalitet for mitt feltarbeid. I dag 14 år etter at kamphandlingene i byen og nærliggende områder tok slutt kan man snakke om en delt by. Selv om det bor noen kroater på den østlige siden og noen muslimer på den vestlige siden av byen, er dette unntak fra regelen. I det store og hele er Øst-Mostar rent muslimsk område, mens Vest-Mostar er kroatisk (katolsk). Byen er delt av elven Neretva, men det er ikke denne som danner skillelinjen mellom den muslimske og den kroatiske delen av byen. Skillet mellom de to sidene følger den dag i dag den gamle frontlinjen og går ca 200 meter vest for elven. Begge elvebreddene er dermed muslimsk dominerte, og hele den tradisjonelle gamlebyen er på den muslimske siden av byen. Kroatiske Vest-Mostar ser ut som en hvilken som helst moderne balkansk by dominert av bygninger fra kommunistperioden, men med innslag av fine eldre bygg fra Østerrike–Ungarn-perioden

For å kunne forstå noe om situasjonen i dagens Mostar og BiH mener jeg at det er viktig å gi et innblikk i områdets historie. De forskjellige de etniske gruppene og religionene som dominerer området er et direkte resultat av skifter i maktforhold på Balkan. De viktigste her er skiftet fra kristendom til islam igjen og tilbake til kristendom. Tiden fra århundreskiftet via første og andre verdenskrig er av stor viktighet og vil bli forsøkt forklart i mer detalj. Mest oppmerksomhet vil jeg likevel gi opptakten, forløpet og tiden i etterkant av den siste krigen. Mye av kjernen i problemene som Bosnia har og som var med på å føre landet ut i krig er at serberne og kroatene i BiH helt siden 1800-tallet har blitt influert til av nasjonalistisk konkurranse mellom Serbia og Kroatia. Dette har bidratt til at de ortodokse og de katolske bosnierne ser på seg selv som kroater og serbere snarere en som bosniere. Etter i mange år å ha vært i samme land som Serbia og Kroatia identifiserte de seg med disse to faderlandene, mens de bosniske muslimene ikke hadde noe annet faderland å identifisere seg med (Malcolm 1994: 256).

Oppgavens hoveddel ser jeg for meg at kommer i tillegg til denne innledningen og en avslutning til å inneholde 3 hovedkapitler kapitler, og et kortere historiekapittel, som jeg anser som viktig for å forklare dagens situasjon i Mostar.

Posisjonering, etikk og språk.

I forkant av feltarbeidet var jeg oppmerksom på at min kroatiske herkomst kunne komme til å spille en rolle, spesielt i forhold til eventuelle muslimske kontakter. Jeg har hele tiden forsøkt

å kontre dette med å forklare at jeg aldri har bodd i Kroatia, at min far flyttet til Norge tidlig på 70-tallet og at han alltid har sett på seg selv som jugoslav snarere enn som kroat. Under tiden i Mostar har jeg aldri opplevd at muslimske informanter eller deres omgangskrets har reagert negativt på at jeg er halvt kroat, snarere tvert imot. Utsagn som ”ti si naš čovjek” (du er en av oss) har vært vanlig fra muslimer så vel som fra kroater. En forskjell er at mine kroatiske informanter oftere presenterte meg som en kroat som bor i Norge, mens muslimske informanter som oftest presentert meg som Nordmann. Denne forskjellen bunner mest sannsynlig i at informanter fra begge sider bevisst eller ubevisst har forsøkt å forklare og legitimere sin omgang med meg på en måte som er fordelaktig for meg og dem.

Jeg har siden jeg var barn vært tospråklig, og språkforståelsen var en viktig grunn til at jeg valgte å gjøre feltarbeid i BiH. Før jeg dro på feltarbeid hadde det imidlertid gått mange år siden jeg snakket bosnisk/kroatisk jevnlig, og jeg følte at jeg trengte en oppfriskning. Under hele oppholdet mitt i Mostar har jeg gått på privat språkundervisning på universitetet Džjemal Bjedić (muslimsk side), noe som har gitt stor avkastning særlig i forhold til å snakke mer grammatikalsk riktig. Forståelsen av hva som ble sagt hadde jeg allerede før jeg kom, men mangelen på grammatikk gjorde at jeg snakket som et mer som et barn enn som en voksen person. Forbedringer i språkforståelsen min skjedde raskt og økte selvtilliten i mange situasjoner. Jeg oppfattet det også som om jeg ble tatt mer seriøst jo mer korrekt jeg snakket språket.

En ting som til tider var problematisk under feltarbeidet, var at mange ikke var vant til å snakke med folk som ikke snakket språket deres 100 %. Kontakter hadde vanskelig for å forstå hva jeg mente når det var ord jeg ikke kom på og prøvde å forklare med andre ord, armbevegelser eller assosiasjon. De jeg spurte om dette, attribuerte det, til at de ikke var vant til å snakke med utlendinger. Et annet problem som ofte oppsto,d var når jeg skulle prøve å henge med i samtaler i større grupper, der jeg ikke fikk tid til å tenke meg om før jeg skulle si noe. I slike situasjoner ble jeg ofte tilhører snarere enn som aktiv deltaker.

En annen ting som jeg tidvis følte, var at det kanskje hadde vært en fordel å gå rundt og snakke engelsk for på den måten å bli den ”spennende” utlendingen i stedet for å bli han kroaten/bosnieren som bare snakker litt dårligere enn resten. I retrospekt har jeg likevel kommet fram til at det nok var en stor fordel å snakke det lokale språket, da mange av dem jeg gjennom det fikk kontakt med ikke ville vært i stand til å kommunisere skikkelig på

engelsk. Det har nok vært bedre at jeg tidvis har vært litt flau over eget språk, enn at informantene mine skulle ha vært det.

Alle potensielle informanter har blitt opplyst om hva jeg gjorde i Mostar, hva som var tema for feltarbeidet mitt og at jeg kunne komme til å bruke deres utsagn i min masteroppgave. Alle har også fått vite at de i oppgaven vil bli anonymisert og på hvilken måte dette fungerer. I tilfeller der det kan være aktuelt med bruk av navn, har jeg informert dem det gjelder om at jeg tar kontakt etter å ha rådført meg med veileder om nødvendigheten av navnbruk, og at det er nødvendig at de i så fall signerer en skriftlig fullmakt for dette. Tilfeller der dette er aktuelt er intervjuer med organisasjoner, personell fra den Norske ambassaden i Sarajevo og lignende.

I forbindelse med undersøkelsene mine rundt utdanningssystemet og spesifikt om Mostar College, kom det opp en spesiell utfordring jeg hadde tilbud om å snakke med en del elever ved skolen, men da disse var under 18 år avstod jeg fra det og valgte heller å snakke med tidligere elever ved skolen som hadde fylt 18. Dette for å slippe å komme i konflikt med forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humanoria, juss og teologi i forhold til ” barns krav på beskyttelse ” (punkt 12 s. 16-17) samt at jeg følte at jeg hadde grei dekning gjennom informasjon gjennom tidligere elever, lærere og organisasjoner.

Metode.

Før feltarbeidet mitt hadde jeg en del forestillinger om hvordan jeg skulle gå frem for å komme i kontakt med folk. Jeg trodde at familien jeg skulle bo hos skulle komme til å spille en sentral rolle som kontakter og at de videre skulle introdusere meg for et stort nettverk med mennesker etter snøballmetoden. Dette skulle jeg supplere med å etablere faste kafeer og restauranter og bli kjent med de som jobbet der og klientellet. Begge disse strategiene sviktet delvis, på to forskjellige måter.

Den første fordi kontakten min med familien i begynnelsen var av foretningsmessig art, de lot meg være i fred for å ikke forstyrre meg, mens jeg slet med å få invitert meg selv hjem til dem. Kontakten med dem var minimal frem til ca etter 1 måned da jeg informerte dem om at jeg tenkte på å flytte ut, noe som også de syntes var en god ide. Dette forklarte de med at de primært ønsket å drive med korttidsutleie. Etter at jeg hadde bestemt meg for å flytte ut, tok kontakten seg opp, og fra dette tidspunktet var jeg på kaffebesøk med Ljubica, fruen i huset,

ca. 1 gang i uken fram til slutten av feltarbeidet. Etter en stund ble jeg også godt kjent med hennes muslimske svigersønn Enver som driver en bar i gamlebyen.

Kontakter på kafeer og restauranter virket først vanskelig å få til da alle andre bortsett fra meg selv hadde noen å snakke med. Det tok lang tid før jeg fikk pratet om andre ting enn "vær og vind" i forbindelse med bestilling av vare og levering av disse. Akkurat da jeg skulle til å gi opp denne tilnærmingen så det ut til å komme gjennombrudd på flere steder med samtaler, at jeg etter hvert fikk påspandert runder og jeg begynte å føle meg som en del av klientellet snarer enn en utlending. Problemet var at denne strategien aldri fikk meg forbi dette stadiet, samtalene stoppet opp og man ble atter på hils og lignende. Data som kom ut av utallige kafébesøk, ble i de fleste tilfeller til korte utsagn supplert med overhøring og observasjon.

I de fleste sammenhenger benyttet jeg meg av en liten notatblokk som jeg tok opp og noterte stikkord i av og til. Et ord eller to raskt skriblet i øyeblikket eller rett etterpå er til stor hjelp for hukommelsen senere på dagen (Emerson, Fretz og Shaw 1995: 20). Disse stikkordene renskrev jeg i en større notisblokk eller på pc ved første anledning. Under noen intervjuer hadde jeg med en større skriveblokk og noterte underveis i intervjuet for senere å renskrive på pc. Lydopptak var en teknikk som jeg ikke benyttet meg av i samtalesituasjoner, men kun for å fange opp stemning. Lydopptakeren ble særlig benyttet under fotballkamper og i etterkant av disse for å gjenskape stemningen. Takket være språkforståelsen min brukte jeg også media, særlig nyheter og aviser til å holde meg oppdatert på regionale og nasjonale begivenheter. Dette benyttet jeg som oftest som en del av forberedelsene før møter med informanter, en teknikk som jeg fant nyttig. Jeg har i denne sammenhengen samlet på avisutklipp under hele oppholdet og ønsker å bruke en del av dem under skriving av masteroppgaven, både for å sette fokus på hva avisene skriver om og hva de ikke skriver om. Avisartikler fra oppholdet i Mostar er av relevans for alle de 4 tentative hovedkappitlene i masteroppgaven min.

Avhandlingens oppbygning:

Gjennom perioden min i Mostar har jeg tilbrakt mye tid med unge informanter, særlig to jenter på 19-20 år, og jeg har gjennom dem fått tilgang på en hel av deres omgangskrets og observert og deltatt i mange sosiale situasjoner. De to venninnene er av forskjellig etnisk avstamning, den ene er bosnisk muslim og den andre **bosnisk** kroat, noe som også reflekteres av deres omgangskrets, og hvor de beveger seg i byen. Gjennom disse to har jeg møtt mange

andre unge av forskjellig herkomst og observert dem i situasjoner der etnisitet definitivt har spilt en rolle.

I tillegg til disse kommer to kvinner på 50 og 60 år som jeg begge har møtt regelmessig. Disse to kvinnene er av kroatisk avstamning, men har begge vært gifte med muslimske menn. I BiH kalles slike ekteskap blandede, og var før krigen i det tidligere Jugoslavia temmelig vanlige. Selv om det har vært vanskelig å dokumentere, har det blitt hevdet at 27 % av ekteskapene i BiH før krigen var blandet. (Thompson 1992: 91, sitert i Bringa 1995: 151). Det er videre rimelig å anta at tallet for en industriby, med mye tilflytting fra ulike deler av landet slik som Mostar var noe høyere. Begge kvinnene har ved flere anledninger invitert meg hjem og jeg har fått anledning til å bli kjent med deres familier.

Avhandlingen er organisert i en innledning, en historiedel og tre hovedkapitler. Det første av hovedkapitlene heter etnisitet og hverdagsliv, det andre fotball,etnisitet og nasjonalisme og det tredje utdanningens rolle i forming av etnisk identitet. Det siste kapittelet i oppgaven blir en kort konklusjon.

Noe av det første som slo meg da jeg ankom Mostar var det store antallet religiøse bygg som synes å kjempe om oppmerksomheten i byen. Selv om det er langt flere minareter enn kirkespir er de kristne symbolene større og kan ses fra hele byen. Dette kommer jeg til å ta for meg i det første hovedkappitlet i oppgaven kommer jeg også til å omhandle lyder slik som bønnerop og kirkeklokker og hva folk sier og synes om dem. Videre tar jeg for meg en del tagging og navn på gater torg og liknende. Videre kommer dette kapittelet til å omhandle varer og bruken av valuta i de to delene av byen og spesielle hendelser i løpet av tiden min i Mostar.

Mostar er også en delt by idrettsmessig. Sporten folk flest er opptatt av er, som så mange andre steder, fotball. Byen har to fotball-lag som begge spiller i BiH`s øverste divisjon. Velež Mostar er byens tradisjonelle lag, som også gjorde det bra i den Jugoslaviske toppfotballen, mens Zrinjski Mostar er et lag som pga. sitt nasjonalistiske utspring var forbudt helt til 1991 da laget ble gjenopplivet. Velež-supportere er i dag stort sett av muslimsk avstamning, mens Zrijnskis fans stort sett er kroater. Oppgjørerene mellom de to lagene har ført til bråk mellom de to lags supportergrupper hver gang de har spilt mot hverandre, ofte både under kampen så vel som før eller etter kampen, gjerne i form av masseslagsmål på avtalte steder.

Et annet tilfelle der nasjonalismen blusset opp var Kroatias deltakelse under sommerens Fotball-EM. Der "hele" vest Mostar var ikledd Kroatias farger, mens Øst-Mostar var stillere og de få som i det hele tatt fulgte med på kampene alltid holdt med Kroatias motstandere. Kampen mellom Kroatia og Tyrkia var dog helt annerledes enn resten av Fotball-EM i Mostar. Barer og puber i Øst-Mostar var fulle av folk. Svært mange av tilskuerne hadde på seg tyrkiske drakter, og det tyrkiske flagget var hengt opp på de fleste barene jeg passerte før og under kampen. Fra feltnotatene*: "Hovedgaten er sperret av, det er mange tusen mennesker ute i gatene menn, kvinner og barn. Rundt 90 % har på seg de kroatiske sjakkrutete røde og hvite draktene, det synges, drikkes, tutes og skytes opp fyrverkeri"*(Mostar i etterkant av Kroatias 1-0 seier mot Østerrike i første runde av Fotball-EM).

En viktig arena for på sikt å forbedre forholdet mellom folkegruppene i BiH og mellom de bosniske muslimene og de bosniske kroatene i Mostar, er utdanning. I BiH undervises elever etter 3 forskjellige pensum, delt etter etnisitet. Hovedforskjellen mellom de tre pensumene er i fagene som utgjør den nasjonale gruppen fag. Språk, religion, historie, geografi og litteratur er alle fag som faller inn under denne faggruppen.

I BiH er de aller fleste skolene segregert etter etniske skillelinjer eller den/de etniske gruppene som er i mindretall er nødt til å følge pensum for folkegruppen som er i flertall på skolen, eller i kantonen/byen. Mostar college var den første skolen der kroatiske og muslimske elever gikk sammen. I løpet av 1993 jobbet OSCE-medarbeidere mye med å motivere potensielle elever gjennom forskjellige aktiviteter. Resultatet var at bosniske elever kom tilbake til Gymnasiet i Mostar og at ytterligere kroatiske elever begynte der Skolen har integrert elevråd og lærerråd, administrasjon og bibliotek (Ashton 2007: 3), men i alle fag sett bort i fra praksis i IKT og laboratorium er elevene adskilt etter etnisk tilhørighet. Utdrag fra feltdagbok: "*Den felles skolen er ikke helt felles. Elevene går i forskjellige klasser etter sin etnisitet, lærer forskjellige pensum og har bare lærere av sin egen etnisitet. En etasje er bosnisk en kroatisk. Forskjellige språk. :"vi vil ikke snakkes serbisk og deres språk er mer likt serbisk."*.

Unge soldater på vei gjennom den sønderskutte gamlebyen til fronten.

Oppryddingsarbeid ved broen under en pause i skytingen.

I kø for å få vann, i det okkuperte Øst-Mostar

En bygning er antent, etter et granatnedslag. På bildet til venstre, en stilling i fjellene på utsiden av Mostar

Den gamle broen var under stadig beskytning under krigen. Her har de muslimske styrkene hengt opp bildekk for å hindre splintskader, og satt opp et provisorisk tak slik at snikskytterne på fjellet Hum ikke skal ha fri innsikt.

Den gamle broen, selve symbolet på Mostar falt til slutt. Legg også merke til at toppen på minareten i bakgrunnen er skutt av.

Historisk bakgrunn for dagens situasjon i Bih.

"Skandale, Hvem lurer de utenlandske turistene. Guidene sprer løgner. Kristendommen har bare eksistert i Mostar i hundre år" (Dnevni List 05-07: 1). Mostars eneste dagsavis, kroatiske Dnevni List har tatt frem krigstypene. Saken dekker hele forsiden. Guidene, formodentlig de muslimske guidene som jobber i Mostars historiske gamleby, sies å ha innformert turister om at kristendommen er et nytt fenomen i byen. Inni avisen fortsetter det; Historieforfalskning. Det hevdes at kristendommen først kom til Mostar med det østerriksk-ungarske monarkiet for 130 år siden (Dnevni List 05-07: 15).

Overskriften var en vekker for meg, jeg har alltid følt at historie var en viktig del av striden mellom Mostars og BiH`s ulike etniske grupper, og denne saken virket som en tydelig påminner om akkurat det. Folkeslags kulturelle historier kan med sikkerhet være med på å belyse dagens etnisitet, og bør ikke utelukkende ses på som et aspekt av nåtiden (Eriksen 2003: 95) I Bih`s tilfelle, som avisoverskriften i begynnelsen på denne siden belyser, er dette i høyeste grad en realitet. I oppbyggingen til krigen i det tidligere Jugoslavia og under krigen ble ulike vinklinger på historien brukt i propagandaøyemed. Spesielt var det å ha bevis for ulike territorielle krav. I Bih`s tilfelle var det i tillegg svært viktig for serberne å vise at muslimene egentlig var serbere som hadde konvertert til islam, for kroatene å vise at muslimene var kroater som hadde konvertert til islam og for muslimene å vise at de ikke var noen av delene. Hva den egentlige sannheten er, kan vise seg å være vanskelig å finne, historie skrives som kjent av seierherrene. På Balkan har det vært utkjempet mangt et slag, med mang en seierherre noe, som ytterligere kompliserer bildet.

Jeg kan vanskelig se for meg en god antropologisk undersøkelse om dagens situasjon i Bih og Mostar uten å forsøke å forstå og forklare litt av områdets historie. Hva er bakgrunnen for den store etniske diversiteten her? Hvorfor kom konflikten rundt oppdelingen av Jugoslavia til å bli så hypervoldelig som den ble? Hvorfor er det så vanskelig å forsones selv nå, 13 år etter krigens slutt? Disse er spørsmål jeg gjennom oppgaven min skal forsøke å forklare. For å begynne denne forklaringen, vil jeg først forsøke å ta for meg de historiske hendelser/epokene jeg mener er viktige frem til utbruddet av krigen.

Bruce Kapferer har skrevet at på Sri Lanka er de politiske og sosiale omstendighetene slik at ingen kan forbli uavhengige, selv om noen skulle prøve. Videre skriver han at historie er politikk på Sri Lanka (Kapferer 1998: 37). Jeg ser de samme trekkene i Mostar. Selv folk som opptrer som og anser seg selv som rimelig objektive, har tydelige nasjonalistiske utbrudd basert på sin etnisitet. Videre er disse tuftet på ulik oppfatning av historie, eldre så vel som nyere. Historie kan i Mostar ofte oppleves som nesten like aktuell nå, som da den faktisk skjedde.

Selv om Balkan i dag er et dagligdags begrep, har ikke benevnelsen Balkan eksistert i mer enn 200 år. Ottomanerne hersket for eksempel ikke over Balkan, men over Rumeli eller landet de hadde erobret fra Konstantinopel. I Europa ble området omtalt som Tyrkia i Europa, Balkan var på den tiden en term for den største fjellkjeden i området. Denne strekker seg fra Bulgarias svartehavskyst og et stykke inn i Serbia. Termen Balkan ble senere benyttet av kartografer som feilaktig antok at fjellkjeden strakk over hele den sydøst-europeiske halvøyen, og har i etterkant blitt benyttet om regionen (Mazover 2002: xxv-xxvi).

Med sin geografiske plassering og sitt gunstige klima har området vi kjenner som Balkan, ”alltid” vært et ettertraktet område for folkeslag å kolonialisere eller å herske over. Av den tidlige historien er særlig oppdelingen av romerriket og den slaviske invasjonen og kolonialiseringen av Balkan i det 6 og 7 århundret viktig. Av senere historie er den store østlige skismen i den katolske kirken viktig. Denne la grunnlaget for at det i dag finnes både ortodoks og katolsk kristendom i BiH. Skillet mellom de to kirkelige retningene sies også å ha gått ved elven Neretva som renner gjennom Mostar. Ottomanernes erobringer av store deler av Balkan og Østerrike-Ungarns erobring av store deler av Kroatia, samt Venezias kontroll over den kroatiske kysten viktig for den etniske fordelingen i på Balkan. I de påfølgende avsnittene vil jeg kort gå igjennom de ulike historiske hendelsene/periodene og forsøke å forklare hvorfor de er viktige for utviklingen i BiH og Mostar.

Ottomanerne.

Ikke lenge etter den tyrkiske hærens raske invasjon av kongedømmet Bosnia i 1463, fulgte invasjonen av resten av territoriene vi i dag kjenner som Bosnia. Særlig det mektige ungarske kongedømmet forsøkte å forsvare sine territorielle krav. Tyrkernes knusende seier over Ungarn i slaget ved Mohacs i 1527 førte tilslutt hele Bih inn under tyrkisk kontroll. Etter dette fulgte en lang forholdsvis fredelig periode der befolkningen ble utsatt for religiøs og kulturell

påvirkning. Et stort antall av datidens bosniere konverterte nemlig av ulike årsaker til islam, en konvertering som for alltid skulle komme til å prege demografien i Bosnia og opprette en stor muslimsk befolkning midt i Europa. Bosnia var i store deler av 1800-tallet preget av stor indre uro. Det ottomanske riket var svekket og måtte stadig vekk gå til krig mot opprørske ledere i sine egne provinser Serbiske rebeller gjorde store framsteg. I Hellas og i Egypt var sterke lokale ledere i henholdsvis begynnelsen av 1820 og 1830 tallet seriøse trusler mot det ottomanske overherredømmet. I Bih ble de to kirkene stadig sterkere og hadde i 1860 begge rundt 400 prester. Dette var også en periode da kristne stater slik som Østerrike-Ungarn og Russland begynte å agere som beskyttere av Balkans kristne. De forskjellige slaviske etniske gruppene viste egne ambisjoner. Serbiske intellektuelle anført av Vuk Karadzic gjorde krav på de bosniske innbyggerne som serbere, mens kroatiske intellektuelle gjorde krav på dem som kroater. Gamle teorier om den bosniske kirken og Bogoumilene ble, sammen med historiske perioder der de bosniske landområdene hadde vært under henholdsvis serbisk og kroatisk overherredømme, brukt for å rettferdiggjøre disse kravene. Siden denne tiden har denne typen historisk tolkning stadig vekk blitt brukt av de ulike etniske gruppenes politikere for å tjene deres mål. Sist i opptakten til, og i løpet av, krigen i Bih (Malcolm 2002).

Østerrike-Ungarn og Venezia

Av de europeiske makten var det stadig sterkere Østerrike-Ungarn og handelsmakten Venezia som hadde mest innvirkning på Bosnia og de nærliggende områdene. Østerrike-Ungarn kontrollerte grensen mot nord ved elven Sava som i dag utgjør nordgrensen mellom Bih og Kroatia. De kroatiske kystbyene og særlig øyene var kontrollert av Venezia. Slaget ved Mohacs betydde slutten på det uavhengige kongedømmet Ungarn som en militær trussel mot tyrkerne. De okkuperte etter hvert sentrale deler av det ungarske kongedømmet, mens Habsburgerne gjorde krav på Böhmen og deler av den kroatiske kysten som tidligere hadde blitt styrt av Ungarn. Det Habsburgske kravet ble legitimert ved at erkehertug Ferdinand 1 var tronarvingen til den ungarske tronen. Alliansen Habsburgerne og senere Østerrike-Ungarn skulle vise seg som en formidabel motstander ottomanerne. De to rikene lå i stadig krig med hverandre og det var nettopp Østerrike-Ungarn som til slutt skulle sørge for at Ottomanerne mistet sitt grep om Bih, og erstatte dem som herrer over området i løpet av bare et par måneder i 1878. Konflikter mellom lokale bosniske muslimer og de ottomanske herskerene hadde i stor grad bidratt til svekkelsen av ottomanerns makt slik at en så vidt hurtig overtakelse ble mulig (Malcolm 2002).

Første Verdenskrig/mellomkrigstida.

I 28. juni 1914 lød skudd og eksplosjoner i Sarajevos gater. Et komplott for å myrde Frans Ferdinand tronarvingen til den Østerriksk-Ungarske trone hadde blitt iverksatt, etter noen feil innledningsvis skulle attentatet etter hvert vise seg å lykkes. Skuddene som ble avfyrt av den serbiske studenten Gavrilo Princip, såret både Franz Ferdinand og hans kone Hertuginnen av Hohenberg. Franz Ferdinand døde senere av disse skadene (Malcolm 2002: 155). Skuddene i Sarajevo har senere blitt regnet som begynnelsen på første verdenskrig. Det er imidlertid neppe noen som hevder at disse var grunnen til krigen. De politiske strømningene i Europa på den tiden hadde mest sannsynlig allikevel kommet til å føre til krig. Imidlertid er det liten tvil om at skuddene framskyndet krigsutbruddet. Både Østerrike-Ungarn og det Ottomanske rike inngikk en allianse med Tyskland og ble stående som tapere i krigen. Følgene for de to rikene var at de begge ble oppløst. For Bosnia betydde dette at landet ble en del av det Jugoslaviske kongedømmet (Malcolm 2002).

Kongedømmet Jugoslavia var fra begynnelsen preget av uro mellom de ulike etniske gruppene det inneholdt. Serbiske sentralister og kroatiske antisentralister stod steilt mot hverandre. Muslimene i Bosnia måtte velge sin etnisitet enten som muslimsk serber eller som muslimsk kroat. Dette valget i seg selv må også sies å være en selvmotsigelse i og med at den eneste basisen de bosniske ortodokse og katolikkene hadde for å kalle seg enten serbere eller kroater, var deres religion, noe som selvfølgelig var den ene tingen som muslimene ikke kunne ta del i (Malcolm 2002: 166). Minnet om de mange kroatiske og muslimske troppene som hadde kjempet for den østerriksk-ungarske hæren mot Serbia, og som tidvis hadde vært svært så brutale mot serbisk lokalbefolkning førte til en del fiendeskap mot disse folkegruppene fra serbisk hold. Noe som igjen bidro til å gjøre disse utrygge og skeptiske til det serbisk-dominerte kongedømmet.

Mordet på den kroatiske parlamentarikeren Stjepan Radic og mordet av kong Alexander i Marseille i 1934, var hendelser som bidro til en yterligere destabilisering av riket. Etter lang tids press mot Jugoslavia fra tyskerne skrev de Jugoslaviske lederne under en avtale med Tyskland om å undertegne en pakt, noe de gjorde den 25. marsj 1941. Da disse lederne kom tilbake til Beograd, ble de og prins Paul avsatt, noe som den 6. april sener førte til en lengre bombekampanje over Beograd. Den andre verdenskrig hadde kommet til Jugoslavia. Etter elleve dagers stridighet kapitulerte den Jugoslaviske hæren og kongeriket Jugoslavia hadde sluttet å eksistere.

Andre Verdenskrig.

Det jugoslaviske kongeriket ble kort tid etter at hæren hadde kapitulert delt inn i soner og okkupert. Store deler av kongeriket ble okkupert av tyskerne og italienerne. Andre områder ble annektert av Ungarn, Bulgaria og det italiensk kontrollerte Albania. I tillegg til krigen mot aksemaktene kan det samtidig sies å ha foregått to borgerkriger i Jugoslavia på denne tiden. Den ene var kroatiske ekstremisters krig mot serbisk lokalbefolkning i Kroatia og i Bosnia, mens den andre var mellom de rivaliserende fraksjonene Partisanene og Četnikene, som serberne i disse områdene ble medlemmer i. Den 10. april 1941 annonserte tyskerne den "uavhengige staten Kroatia" (Forkortet NHD). Denne bestod i tillegg til Kroatia av hele Bih. Staten var selvfølgelig ikke uavhengig, den var delt inn i to interessesoner en italiensk og en Tysk. Etter forslag fra Mussolini inviterte tyskerne Ustaša lederen Ante Pavelic til å bli Poglavnik (Fuhrer) for NHD. Selv om ustašabevegelsen ikke på noen måte kan sies å ha vært en massebevegelse verken blant kroater i Kroatia eller i Bosnia. Etter 20 års motstand på sentralisering fra Beograd ønsket de fleste kroatene dannelsen av denne nye kroatiske staten velkommen som noe å feire. Dette på tross av de grumsete omstendighetene rundt dannelsen av staten og alvorlige spørsmålstegn rundt statenes selvstendighet. Ustaša regimet viste seg straks som et særdeles brutalt regime, og selv om dette særlig gikk ut over serberne, fikk også muslimene merke dette på kroppen (Malcolm 2002: 174-176).

De bosniske muslimenes posisjon var under krigen mer kompleks enn posisjonen til de bosniske kroatene eller de bosniske serberne. Generelt sett hadde sympatiene deres gått mer i retning Zagreb enn i retning Beograd i mellomkrigstiden, og det var nokså vanlig at de definerte seg som muslimske kroater. De fleste muslimske geistlige ville nok valgt å bli styrt fra Zagreb snarere enn fra Beograd dersom dette valget materialiserte seg. Dette forutsatt at de ble lovet fri religionsutfoldeslse. Dette var også en lovnad som Ustašalederen Ante Pavelic gav dem kort tid etter å ha kommet til makten. Å støtte Četnikene mot NHD regjeringen ble et umulig valg for mange muslimer da lokale kommandanter gav sine tropper lov til å plyndre muslimske landsbyer. Selv om enkelte muslimer lot seg verve av partisanene, var overvekten av dem svært så skeptiske. Mye av denne skepsisen kan komme av partisanenes ateistiske holdninger, samt at muslimer i Bih hadde hørt om Stalins behandling av muslimer i Sovjetunionen.

Etter hvert ble ustaša overgrep mot muslimer vanlige, noe som støtte muslimene bort i fra NHD. Et av de klareste eksemplene på dette var det berømte memorandumet til Hitler i 1942, der de muslimske lederne krevde at all ustašaaktivitet i BiH ble stoppet. Med opprettelsen av

en egen muslimsk SS divisjon, kalt Handzardivisjonen, håpet muslimene å ha skaffet seg beskyttelse mot kroatene, men tyskerne hadde andre planer for divisjonen.
Mens Handzardivisjonen ble sendt på trening utenlands klaget stadig, flere muslimer på overgrep fra Ustašas side. Handzardivisjonen kom endelig tilbake i 1944, men på dette tidspunktet var muslimene generelt sett temmelig mistenksomme mot tyskerne. Denne mistanken bunnet i de dårligere tysk-tyrkiske relasjonene, tyskernes avtale med Četnikene, og tyskernes manglende evne eller vilje til å holde kontroll med Ustaša. Anti NHD sentimentene blant muslimene forsterket seg hurtig i takt med at Ustašas forsøk på å intimidere muslimene med vilkårlige henrettelser ble stadig vanligere (Malcolm 185-191).

Det sosialistiske Jugoslavia.

I det sosialistiske Jugoslavia er det mulig å kjenne igjen trekk fra den såkalte Euronasjonalismen. Statsdannelsen var sekulær, og medlemskap ble tildelt på grunnlag av statsborgerskap og tileggelse snarere enn etnisitet. Det Jugoslaviske fellesskapet ble viktiggjort etnisitet og nasjonalisme ble aktivt motarbeidet som klassifiseringsmetoder (Comaroff 1996: 175).

Det var tydelig at det jugoslaviskekommunist partiet ikke hadde tatt klar stilling til muslimenes status i Jugoslavia. Religion var ikke ønsket i det ateistiske kommunistsystemet. Den katolske kirken ble i særdeleshet undertrykt, dette med grunnlag i denne kirkens støtte til NHD og Ustaša under krigen. Muslimene var også utsatt, både fordi mange av dem ikke hadde holdt med riktig side (partisanene) under krigen og fordi islam er en religion som innvirker på livsførsel så vel som personlig tro. Islam ble også regnet som bakstreversk og asiatisk. De fleste islamske skikker ble kort tid etter krigen forbudt og muslimene ble forsøkt assimilert med sine medborgere av annen tro til å bli kommunister (Malcolm 2002: 194-195).

Spørsmålet om hva de bosniske muslimene var forsvant ikke selv om kommunistene under den tidlige Tito-tiden syntes å tro at dette kom til å skje ved at muslimene gradvis kom til å identifisere seg som serbere eller som kroater. Var det å være muslim en religiøs, etnisk eller nasjonal identitet? I Censusen av 1948 hadde de bosniske muslimene følgende mulighet: serbisk muslim, kroatisk muslim eller muslim nasjonalitet uten angitt nasjonalitet. Resultatene var overveldende i favør av ikke å konformere til en av de to andre nasjonalitetene. 72000 registrerte seg som serbere, 25000 som kroater mens hele 778000 valgte å ikke angi nasjonalitet. I den neste censusen i 1953 hadde myndigheten tatt bort muligheten til å kalle

seg muslim. Resultatet av dette ble at 891800 av Bih`s befolkning valgte å definere seg som jugoslaver uten angitt nasjonalitet.

Først i 1961 fikk muslimene lov til å kalle seg ”muslimer i etnisk betydning”, noe som kan tolkens dithen at de ble regnet som en egen nasjon på linje med serberne og kroatene. Muslimske intellektuelle drev kampanjer for at Muslim skulle kunne forstås i betydningen medlem av en nasjon, snarere en bare som et tegn på religiøs tilhørighet. Den første gangen muslim i meningen nasjon dukket opp i en nasjonal census, var i 1971 (Malcolm 2002: 198-199).

I Vest-Europa er det vanlig at en persons nasjonalitet og statsborgerskap er i overenstemmelse, dette var ikke tilfellet i Jugoslavia. Alle var de statsborger av Jugoslavia, men nasjonalitetene var forskjellige i denne multietniske sosialstaten. Hver av nasjonalitetene hadde et ”hjem” i en av de Jugoslaviske republikkene. Unntaket til denne regelen var Bih der befolkningen var bestod av tre etniske grupper, muslimer, serber og kroater.

Bosnias muslimer er de eneste som blir referert til ved sin religion snarere enn ved sin etnisitet. Dette har bakgrunn i sosialisttiden, der muslimske akademikere presset på for at muslimer skulle regnes som en egen nasjon, på lik linje med serbere og kroater. Denne termen konkurrerer til en viss grad med termen bosnjakk, som har kommet til å bety bosnisk muslim. Jeg velger å benytte meg av termen muslim i denne oppgaven, snarere enn bosnjakk. Dette har to hovedgrunner. Den viktigste av disse er at det er slik mine informanter omtaler seg selv og hverandre. Den andre er for å unngå sammenblanding med termen bosnier. Bosnier indikerer at personen kommer fra BiH, og kan være muslim, kroat eller serber. Dette er ikke en etnisk term, som nesten bare brukes utenfor det tidligere Jugoslavia av folk som ikke kommer derifra.

Kroatene følte på den annen side at de var kraftig underrepresenterte i det bosniske byråkratiet. Selv om de utgjorde 20 % av totalbefolkningen i BiH, var de så å si ikke representert i viktige poster i media. Alle høyesterettsdommerne var serbere og ingen av lederne av de ulike republikkdirektoratene var kroat. Kroatene benyttet seg av statistisk undertrykkelse og serberne av svært så tvilsom etnisk historie, som argumenter for å dele opp stykker av BiH, og inkorporere dem i Kroatia eller Serbia.

Regimer er akseptable hvis de over tid er i stand til å frembinge økonomisk vekst, og de mister sin autoritet hvis de ikke gjør det (Gellner 1998: 39). Økonomien i Titos Jugoslavia var svært svak. Inflasjonen og de offentlige kostnadene hadde vært større enn landets inntekter over mange år. Dette "løste" Titos regjering med å ta opp store lån i utlandet, som ble benyttet til forbruk. Titos død i 1980 sammenfalt med eksplosiv inflasjon, og økonomiske problemer. Landet hadde mistet sin samlende figur: den sterke mannen som hadde klart å undertrykke mye av den latente nasjonalisme og de etniske motsetningen i Jugoslavia.

Jugoslavia syntes å sprekke i sømmene, og Bih var i sentrum for begivenhetene. Anti-islamsk nasjonalisme ble mer og mer uttalt blant serbere og kroater. Muslimenes svar på dette var en økt sensitivitet fra myndighetene i Bih, i forhold til alt som kunne komme til å oppfattes som religiøs oppvåkning med de politiske implikasjoner dette ville medført. Det mest kjente eksemplet på dette var en rettssak fra 1983 der 13 muslimer ble dømt for å ha bedrevet fiendtlige og anti revolusjonæreaktiviteter. Den mest kjente av de som ble dømt het Alija Izetbegovic. Izetbegovic skulle senere bli president i Bih, og landets mest prominente politiker etter bosniakrigen.

For serberne har slaget på Kosovosletta i 1389 enorm betydning for nasjonalfølelse og er viktig i mytene om hva det vil si å være serber. Det var i denne sammenhengen at Slobodan Milosevic på sekshundreårsjubileet for slaget samlet rundt en million serbere på sletta som befinner seg et lite stykke utenfor Pristina. Etterlevningene etter prinsen Lazar som hadde ledet de kristne troppene mot ottomanerne, hadde blitt vist fram rundt omkring i Serbia, plakater av Jesus, prins Lazar og Slobodan Milosevic der de tre ble vist fram side ved side ble solgt i provisoriske butikker. Slobodan Milosevic hadde ved en blanding av kommunistiske politiske metoder og nasjonalistisk/religiøs retorikk fått en unik maktposisjon i Serbia. Samlingen på Kosovosletta og Milosevic tale der regnes som vendepunktet i Jugoslavia. Landet var på vei mot en tilsynelatende uunngåelig krig (Malcolm 2002: 213).

Krigen i Jugoslavia.

Den 25. juni erklærte republikkene Slovenia og Kroatia seg uavhengige fra Jugoslavia. Slovenerne besatte blant annet grensestasjonene mot Italia og Østerrike, den jugoslaviske hæren svarte med å bombe disse med jagerfly, og beordret sine militære avdelinger til å angripe mål i Slovenia. Krigen i Slovenia, ble ikke en langvarig affære. Den varte
Bare i ti dager.

Krigen i Kroatia ble enn totalt annerledes affære. I motsetning til Slovenia, som er temmelig etnisk homogent, hadde Kroatia en særlig stor serbisk befolkning, anslått til ca 600000 ved krigsutbruddet (Tanner 2001: 223). Kroatia hadde i likhet med Slovenia mer utbygd industri, og så å si hele den tidligere jugoslaviske kysten falt nå inn under Kroatia. I motsetning til i Slovenia, ble kampene i Kroatia langvarige og brutale, mange menneskeliv gikk tapt, infrastruktur og bygginger ble ødelagt. I begynnelsen var dette en krig mellom kroatiske styrker og lokale serbiske styrker i deler av Kroatia, men det tok ikke lang tid før JNA ble involvert. Ikke lenge etter at krigen i Kroatia hadde kommet i gang, skjedde det som mange hadde fryktet skulle komme. Krigsutbruddet i smeltedigelen BiH.

De militære planene for krigen i BiH var godt i gang allerede i 1991, artilleriposisjoner var satt opp rundt de viktigste byene og hæren hadde tatt kontroll over kommunikasjons-sentraene i landet. BiH holdt sitt referendum om uavhengighet 28. februar og 1. mars 1992. Serbiske paramilitære satt opp posisjoner rundt parlamentet den andre mars når resultatet skulle leses opp. Et overveldende flertall var for at BiH skulle forlate Jugoslavia, situasjonen var svært spent, men dagen passerte uten at det brøt ut kamper (Malcolm 2002: 230-231).

Den 6. april 1992 ble BiH anerkjent som en selvstendig stat av EU. Dette førte igjen til at det ble satt opp snikskytterposisjoner i Sarajevo. Da folk på samme måte som i mars gikk ut i gatene for å protestere, ble de raskt satt på andre tanker gjennom lyden av maskingeværild flere steder i byen. Dette var på langt nær de første krigshandlingene. I mer enn en uke hadde det foregått krigshandlinger i flere byer. Byene som var verst rammet i denne innledende fasen var Bosanski Brod, og Banja Luka i den nordlige delen av BiH, og Mostar i Hercegovina (Malcolm 2002: 235).

Krigen i Jugoslavia første halvdel av 1990-tallet var spesielt ille i Bih og de siste beregninger tyder på at 97207 personer er bekreftet døde eller listet som forsvunnet som følge av direkte krigshandlinger. Tidligere tall har variert fra mellom 25000-60000 (Kenney i Reasearch and documentation center Sarajevo cd 2007) til 329000 (Praso i Reasearch and documentation center Sarajevo cd 2007).

Etnisk rensking var en av de virkelig utbredete formene for krigføring i denne krigen. Den etniske renskingen i Jugoslavia var direkte rettet mot sivilbefolkningen, og en praksis som alle sidene i konflikten benyttet seg av. Voldtekt, fordrivelse med makt, drap og trusler ble brukt

for å få folk av en annen etnisitet enn ens egen til å forlate et område og gjøre det til sitt. Gellner beskriver etnisk renskning som en av fasene i nasjonalisme. I motsetning til de gamle europeiske statene der den etniske renskningen har skjedd i løpet av tusenvis av år, har vi i yngre stater som ble dannet etter oppbruddet av de gamle imperiene etter andre verdenskrig, sett en eksplosiv og voldelig form for etnisk renskning. Gellner synes å attribuere dette til at mange av de nye statene slet med de samme minoritetsproblemene som de gamle imperiene (Gellner 1998: 57-59). Resultatene i Jugoslavia og særlig i smeltedigelen BiH ble katastrofale.

Krigen i Mostar.

"Vi hørte at det begynte å smelle rundt omkring, vi så skjeggete serbiske chetniker i byen. Det ble kastet håndgranater på oss fra den serbiske bydelen over veien her. Da vi ringte til naboer vi kjente der oppe, ble vi møtt av fremmede stemmer som ropte at vi var ute etter å drepe alle serbere. Vi ringte også til militæret, men de så at dette ikke var noe å bekymre seg over, og at det var best å holde seg inne." Slik opplevde kroatiske Ljubica krigsutbruddet i Mostar, hun bodde på det tidspunktet i Øst-Mostar med sin muslimske mann Fikret og deres to barn.

Mostar var en av de første byene til å oppleve krigshandlinger i BiH. Byen var en viktitig industriby og beliggende på hovedfartsårene for tog og kjøretøyer mot kysten. De første alvorlige kamphandlingene fant sted ved at irregulære serbiske chetnikformasjoner gikk inn i Øst-Mostar, og angrep muslimene der. resten av byen ble bombardert med artilleri. Denne beleiringen varte i 18 måneder, og i denne tiden kjempet kroatiske og styrker HVO og bosniske styrker, kjent som ArBiH, sammen mot de serbiskdominerte JNA styrkene. Ikke lenge etter at denne beleiringen ble brutt, vendte HVO seg mot sine tidligere allierte i et forsøk på å ta kontroll over Mostar for seg selv. Denne beleiringen kom til å vare i rundt 1 år og medførte høye tap av menneskeliv, og til enorme ødeleggelser av bygningsmasse og infrastruktur.

Mostar by er delt mellom bosniske muslimer og bosniske kroater, og kampene der var blant de hardeste i hele krigen, og dødstallene i denne byen var 2532. Fordelt etter etnisitet var 62.32 % av ofrene muslimer, 19.12 % kroater, 17.26 % serbere og 1.30 % andre (Reasearch and documentation center Sarajevo cd 2007). De materielle skadene var enorme spesielt i Øst-Mostar og rundt bulevarden som utgjorde frontlinjen under krigen.

Den Britiske BBC reporteren Jeremy Bowen var i Øst-Mostar under krigen og laget en dokumenterserie om situasjonen der. I følge han som alt da var en erfaren og respektert krigsrepporter, var Mostar det verste krigsteateret i BiH, og ødeleggelsene der var større enn i Sarajevo eller Vukovar. Det var ingen trygge plasser i Øst-Mostar. Jeremy Bowen: "*Den Første regelen for bevegelse er at man må holde seg utenfor synsvidde fra de kroatiske soldatene på fjellet Hum.*[4] *Den andre er at man ikke må sakke ned farten.*" Videre hevder han at kroatenes etniske renskning av Vest-Mostar er en bevist strategi, med tanke på å ytterligere belaste de allerede minimale resursene i Øst-Mostar.

Videre viser opptakene at muslimske flyktninger blir beskutt mens de prøver å krysse ingenmannsland, sonen mellom den kroatiske og den muslimske frontlinjen. Filmen viser også hvordan de muslimske styrkene tvinger kroatiske fanger til å jobbe med å forbedre stillingene sine, under beskytning fra den kroatisk siden. Begge disse er klare tilfeller på brudd på Genevekonvensjonen (Jeremy Bowen War in Mostar dvd). Jeremy Bowen: "*Det finnes ingen vei tilbake til det de hadde før krigen på minst en generasjon*". Som denne oppgaven vil vise, har forsoningen ikke kommet langt i Mostar, selv 15 år etter at krigen sluttet.

[4] Fjellet Hum dominerer byen Mostar. Kroatene har etter krigen satt opp et gigantisk kors der.

Ikke glem våre falne kamerater, fra kampen mot fascistene. Minnesmerket fra andre verdenskrig er merket av den siste krigen i BiH, og har blitt tagget medav Ultrassupportere, med andre sympatier.

Uskyldig dømt, bilde av to kroatiske anklagete fra Haag. Det er tydeligvis ikke alle som er enige.

[Ingen I BiH får ha store rettigheter enn kroatene. tab to change the formatting of the pull quote text

Minnesplaket for en gruppe mennesker som døde I et granatnedslag I Øst-Mostar

Provisorisk gravsted i en park I Mostar. Alle de falne døde i samme år. De kunne ikke bruke skikkelige gravsteder på grunn av snikskyttere.

En minaret i gamlebyen, med det store korset på fjellet Hum i bakgrunnen.

”En god kroat er en død kroat.”

Den gamle broen, en fredelig sommernatt.

Det bosniske flagget og Fotballklubben Velez klubbmerke sammen.

”Ante Gotovina helt.” Den tidligere HVO generalen ble dømt for krigsforbrytelser i Haag. For en del kroater er han fortsatt helt.

Etnisitet og hverdagsliv i Mostar

Etnisitet handler om å definere seg som forskjellig fra andre. Etnisitet oppstår i møter mellom grupper og medlemmer av grupper. Uten kontakt mellom grupper spiller ikke etnisitet noen rolle, ideen om en isolert etnisk gruppe er et meningsløst konsept (Eriksen 2002: 35). Etnisitet er særlig aktuell dersom den blir oppfattet som truet av disse andre. I tilfellet Mostar er de andre svært tilgjengelige, deres "kultur" er svært synlig i hverdagen og kan synes å forurense ens egen (Harrison) *Cultural pollution.* Kroater blir daglig utsatt for islamske religiøse inntrykk, muslimer blir utsatt for kroatisk musikk og massemedia. Det abnormt store korset på byens sørside er synlig for enhver muslim i byen og synes å kommunisere at dette egentlig er kroatisk/kristent kulturområde. Språkforskjeller, forskjellig valuta og andre særtrekk gjør de andre, de ens egen etniske identitet defineres mot, svært synlige og tilgjengelige.

I en etnisk delt by som Mostar er det rimelig å anta at befolkningen møter en rekke spesielle utfordringer som følge av denne delingen i sin hverdag. Selv om folk flest selv kanskje ikke alltid tenker over at det er den spesielle situasjonen i byen deres som fører til disse utfordringene, er det for en utenforstående mulig å få øye på det spesielle i deres hverdag. Den etniske delingen av byen avgjør blant annet hvor folk bor, hvor de jobber, hvor og hva slags varer de handler, hvor de studerer og så videre. Språkforskjeller blir utviklet og overdrevet. Befolkningene ser på ulike tv-kanaler, de handler ofte med forskjellig valuta og leser forskjellige aviser. Mange av mine informanter innser at dette er en viktig del av deres hverdag, mens andre påstår at deres etnisitet ikke er en vesentlig faktor i hverdagen.

Med de påfølgende eksemplene ønsker jeg å vise hvordan ens etniske tilhørighet er med på å prege hverdagslivet, og hvordan livet i en etnisk delt by arter seg for enkeltmennesker.

Karnevalet

Cirka en uke inn i feltarbeidet begynte karnevalet i Mostar. Det vil vel være å overdrive å påstå at dette kunne måle seg med karneval i andre deler av verden, men stemningen var tilsynelatende god. På denne tiden bodde jeg i Vest-Mostar, der karneval tradisjonelt blir feiret som en innledning til den katolske fasten. Kelneren på kafeen jeg befant meg, sa at det ikke var særlige tradisjoner rundt karnevalet i Mostar, men at det ble mer år for år. Selv ble jeg imponert og bestemte meg for å ta turen over til Øst-Mostar for å se på stemningen der. På østsiden var det rolig, jeg så ingen i kostymer og observerte lite liv. Senere oppholdt jeg meg

en times tid på grensen mellom de to bydelene, men observerte svær lite trafikk mellom de to. Etter dette beveget jeg meg tilbake til den store rundkjøringen på den kroatiske siden av byen, der mye av utelivet i Vest-Mostar er samlet. Festen hadde virkelig tatt av. Gatene var tettpakkede med fulle og glade mennesker i fantasifulle kostymer, bildet var i det hele tatt akkurat som det skal være under karneval.

Plutselig så jeg noe som jeg måtte blunke flere ganger for å tro at var sant: Utenfor kafeen der jeg satt, kom 5 gutter gående, perfekt utkledd, smilende og leende. Guttene var utkledd i sorte SS-uniformer med tilhørende ridestøvler og røde bånd med hakekors på ermene. Jeg ble mildest talt sjokkert! En slik utkledning ville i de fleste land i Europa blitt sett på som totalt usmakelig, men dette var, som det etter hvert ble klart for meg, ikke tilfellet her. Jeg ble fort klar over at jeg tilsynelatende var den eneste som hadde en negativ reaksjon på utkledningen deres. Andre folk pekte og lo av guttene og så ut til å synes at dette var kjempemorsomt. Guttene svarte med å gi nazihilsen med strak arm, og mange tok bilder av dem. Andre stilte seg opp ved siden av dem og fikk sine bilder tatt med dem. Det å se en smilende Tinky-Winky fra teletubbyene bli fotografert ved siden av en gjeng med like smilende SS-soldater, var mildest talt et foruroligende syn, men tydeligvis helt greit her i den kroatiske delen av Mostar.

Karnevalet fant sted tidlig i feltarbeidet mitt, og det gjorde meg oppmerksom på to spesielle ting. Den første ble jeg oppmerksom på gjennom den merkelige dikotomien mellom at halve byen var i full fest, mens resten av byen var helt stille. Eksemplene på en slik inndeling etter etniske skillelinjer skulle jeg komme til å se flere av. Både under fotball-EM og, under dženazaenen[5] til 10 falne muslimske soldater observerte jeg typiske eksempler på dette. Felles for disse tre tilfellene er at mange i den halvdelen av byen der disse hendelsene ikke fant sted, neppe var klar over dem i det hele tatt, mens i bydelen der det foregikk, så ut som om hele byen var på beina.

Den andre viktige refleksjonen jeg gjorde meg rundt det jeg observerte på karnevalet, var angående de SS-uniformerte guttene. Historie er viktig. Det er også viktig å huske på at ikke alle har den samme oppfattelse av historien. For kroater sammenfalt andre verdenskrig med en periode av kroatisk storhet. Nazistene herjet ikke med kroatene, derimot lot de dem få kontroll over sitt eget land og store deler av dagens BiH, som et selvstyrt lydrike. Disse faktorene er viktige å tenke på i forhold til en del kroaters forhold til andre verdenskrig og

[5] Dženaza er en muslimsk begravelsesseremoni. Jeg kommer tilbake til denne hendelsen i kapittelet om fotball og nasjonalsime.

nazisme, selv om ens eget syn på de samme er et helt annet. Milos Stankovic var på tross av sitt serbiske opphav britisk offiser under mye av krigen i BiH. Etter krigen skrev han en bok om sine opplevelser i BiH. Han skriver i innledningen av sin bok at han lærte en viktig lekse på Balkan: ”Det er ingen sannhet på Balkan, bare persepsjon.” (Stankovic 2001: ix) Jeg mener at dette fortsatt er gjeldende, både i forhold til andre verdenskrig og krigen i BiH. Enhver ”objektiv” oppfatning er i bunn og grunn tuftet på subjektivitet, selv om folk selv ikke ønsker å tro det.

Da jeg en stund senere tok opp dette med Maja, svarte hun at det at guttene var utkledde som SS-soldater, ikke gjorde noe. Hun husket selv å ha sett de samme guttene, men uten å ha reagert negativt på dem. Maja: *”Det må gå an å spøke med alt, det også.”* Slike argumenter hørte jeg også i en diskusjon jeg hadde med Maja og noen av hennes venner i forbindelse med navnekalling og språkbruk.

Ved flere anledninger ble jeg temmelig satt ut når en muslim refererte til kroater som Ustaša og kroater til muslimer som Balija. Ved en anledning var det også en serber til stede, og han ble konsekvent referert til som Tsjetnik. Gjennomgangstonen til de unge menneskene var at de ikke brydde seg om etnisitet og nasjonalisme, og at dette var grunnen til at de kunne tulle om det. For meg er det et bevis på det motsatte. Dette tullet, den etniske navnekallingen, er med på å løfte frem etnisitet i bevisstheten til folk. Det at etnisitet til stadighet nevnes, om enn som en spøk, fører til at den aldri heller kan glemmes. Hvis det er noe som er så alvorlig at det ikke bør spøkes med, så bør dette gjelde nettopp emnene nevnt overfor. Ideelt sett bør disse emnene aldri glemmes, men heller ikke viktiggjøres ved stadig vekk å benyttes i klassifisering av andre mennesker.

Fest på muslimsk side:

Midtveis i feltarbeidet ble jeg invitert på bursdagsfest hjemme hos Fatima. Da dette var første gang jeg ble invitert hjem til en av jentene, anså jeg det som en ypperlig mulighet til å observere dem i en mer privat sfære enn jeg vanligvis fikk anledning til. Før festen møtte jeg Maja og en hel del av hennes kroatiske venner på Spansketorget, rett på vestsiden av Bulevarden, før vi bevegde oss over til leiligheten der Fatima bodde med sin mor og lillebror. Vel framme i leiligheten ble vi møtt av Fatima og hennes muslimske venner. Det var omtrent like mange kroatiske ungdommer som det var muslimske. I begynnelsen av festen var det litt avventende stemning, noe som ikke er uvanlig på en fest der ikke alle kjenner hverandre. Etter

som folk fikk drukket litt, tødde stemningen opp, og enda bedre ble det da et par av de kroatiske guttene fikk låne gitaren til Fatimas bror og begynte å spille. I likhet med mange andre slike fester førte spillingen til allsang og god stemning. Særlig var gamle jugoslaviske[6] slagere populære blant festdeltakerne. Festen var i det hele tatt svært vellykket og kunne strengt tatt funnet sted nesten hvor som helst i verden. Det var ikke før vi skulle gå ut at jeg merket at noe likevel var annerledes. Hvor vi skulle gå, førte til en heftig diskusjon blant de muslimske jentene. Fatima, som er vant til å gå ut på den kroatiske siden av byen, og som i egenskap av å være bursdagsbarn hadde ekstra vekt i diskusjonen, var i høyeste grad interessert i å gå over på den kroatiske siden der de mest livlige diskotekene ligger. Det skal også legges til at hun på denne tiden var temmelig forelsket i en kroatisk gutt hvis pappa eide et av disse diskotekene.

Flere av de andre jentene var imidlertid skeptiske, de likte ikke å gå ut på den siden. Jeg fikk siden dette forklart med at det ikke var bra for ryktet deres blant de muslimske guttene, og at de generelt følte seg mer komfortable på sin side av byen. Mens denne diskusjonen pågikk, kunne Maja fortelle meg at slike sentimenter slett ikke er uvanlige, og at flere av hennes kroatiske venner hadde avslått å bli med på bursdagsfesten kun fordi leiligheten til Fatimas familie ligger i Øst-Mostar. De muslimske jentene ble ikke enige om et sted å gå ut og etter et kort opphold i en bar i bygården der Fatima bor, gikk Fatima og et par av hennes venninner med de kroatiske festdeltakerne over på et diskotek i Vest-Mostar, mens de fleste muslimske jentene og alle de muslimske guttene ble igjen i øst.

Fatima går nesten utelukkende ut på den kroatiske siden av byen. For henne er det der alle de beste stedene i byen ligger: ”*Jeg liker ikke et eneste sted på denne siden av byen. Stedene er skitne og nedslitte, med ekle toaletter. Man kan ikke se ned på folka her, det er rett og slett ikke penger her, mens på den andre siden er det mer. Det er ikke folka her sin feil at alt ble skutt i stykker, at det er stygt, og at de er fattige. Jeg liker bare mer classy steder slik som de på Vestsiden*”

Med dette utsagnet viser Fatima at det for henne ikke er etniske grenser, som er det vesentligste for hennes valg av sted å ferdes. At stedet er rent, nytt og fancy er viktigere enn hvilken side av byen det ligger på. At det er stedet og de som henger der som er det viktigste

[6] Jugoslavia hadde en forholdsvis stor musikkproduksjon på 70 og 80 tallet. Mange av bandene som var aktive da er fortsatt svært populære. Mange av dem tok også sterke standpunkter mot krigen, og flere av de største bandene var med på fredskonserten på Ol-stadion i Sarajevo i 1992

for Fatima, er en karakteristikk hun deler med Maja, og nettopp denne er i mine øyne en av de sterkeste faktorene i deres vennskap. Merkelig nok er det Maja som av de to oftest foreslår å møtes i Øst-Mostar. Jeg attribuerer dette til at Fatima er veldig opptatt av stil. Hun forlater ikke leiligheten uten å ha brukt mye tid på sminke, klær og hår. Hun går alltid i høye hæler, selv om overdreven bruk av disse har gitt henne problemer med ryggen. Fatima: *"Tenk om jeg møter noen kjekke gutter i lave sko."* Maja på den annen side, har en mer alternativ klesstil; jeans, sneakers og fargerike topper. Klessmaken til Maja vises også i hennes smak når det gjelder utesteder. Hun er glad i de mer alternative stedene, det gjør ingenting at de ser litt herjet ut, så lenge klientellet er kult og musikken god. Slike steder finnes i Vest-Mostar også, men flesteparten av dem ligger i øst.

Smaken til jentene i klær og utesteder er ulike, men fellesnevneren er at det ikke er etnisitet som avgjør hvor de velger å gå ut, men derimot type sted. Dette er uvanlig i Mostar. Det er vanlig at unge folk lar sin etniske tilhørighet bestemme hvor de beveger seg. Jeg observerte videre at det er en større bevegelse fra øst til vest enn motsatt. De fleste jeg snakket om dette med, mente det skyldes at de fleste utestedene og moderne kafeene som de unge liker, ligger i Vest-Mostar. Dette gjelder også for motebutikker, bilforhandlere og moderne kjøpesentre. Samir og Enver foreslo uavhengig av hverandre også en annen forklaring. De mente at dette kunne skyldes den kjensgjerningen at det var kroatene som var verst i krigen i Mostar. Dette var etter deres syn en av grunnene til at kroater ikke beveger seg mye over til Øst-Mostar. De begrunnet det med en blanding av frykt for represalier og dårlig samvittighet. Selv hørte jeg av andre informanter at det rett og slett ikke er noen steder å gå til i Øst-Mostar, men også at enkelte kroater var litt engstelige for å bevege seg der, spesielt i området rundt busstasjonen.

Jeg tror at grunnen til at bevegelsesmønstret i Mostar er slik det er, er sammensatt. Det er færre freshe steder i Øst, og det er mer å finne på i Vest. En slags kollektiv dårlig samvittighet/engstelse for å gå over til Øst-Mostar kan være gjeldende, men jeg tror egentlig at den manglende bevegelsen fra Vest til Øst heller skyldes en manglende interesse fra mange kroater i å identifisere seg med de bosniske muslimene. Jeg la også merke til at bevegelsene til folk i en viss grad var sesongbetonte. På sommeren, når byen fyltes opp med turister, våknet gamlebyen til liv. Mange vinterstengte diskoteker åpnet, og store deler av Mostars diasporabefolkning var hjemme på ferie. Den økte aktiviteten førte til at jeg oftere ble med mine informanter til gamlebyen i Øst-Mostar. I stedet for å sitte inne i de moderne kafeene i Vest, møttes vi nå ute i den atmosfærerike gamlebyen og slappet av ved elven. Selv om forskjellen var merkbar fra vinteren, var det fortsatt en hel del av spesielt Majas venner, som

aldri satte sin fot i gamlebyen. Et utsagn fra en kroatisk informant, Hugo, passer egentlig godt her: ”*Gamlebyen bryr jeg meg ikke om, jeg pleier å stikke ned en gang i året for å sjekke at broen fortsatt er der*.”

Maja og Fatima kan på basis av sin forskjellige stiler virke svært ulike. Det som er deres sterkeste fellesnevner, er at de elsker å gå ut. Selv om de i utgangspunktet ikke liker samme type steder, så vil de heller bli med den andre på et sted de ikke liker, enn å sitte hjemme en kveld. Et annet sterkt kort i disse to jentenes vennskap er deres smak i gutter er helt forskjellig. Som når det gjelder stil, er de også helt uenige om hva som er tiltrekkende hos gutter. Gutter førte aldri til store krangler dem i mellom da de under mitt feltarbeid aldri kom i konkurranse om en gutt, på tross av at de begge er aktive på sjekkemarkedet og er attraktive jenter. Maja og Fatimas krangler angående gutter går oftere ut på at den ene misliker gutten den andre dater, og føler at den andre ikke vier henne som venninne nok oppmerksomhet. Et annet vesentlig trekk ved jentenes smak for gutter er at de ikke synes å bry seg om guttenes etniske tilhørighet i det hele tatt. Så lenge en gutt er pen nok i følge Fatimas, spiller det ingen rolle at han er kroat. For Maja betyr det ingenting om han er kroat eller muslim bare han er kul nok.

Jobb

”*Men frue, De er jo kroat, vi kan ikke ansette en kroat her!*” Utsagnet faller fra Ljubica. Hun hadde på det nærmeste blitt lovet en stilling på tinghuset i Mostar. Som nyutdannet jurist og fra en familie som nøt stor respekt i byen både på grunn av at mannen hennes, Fikret, hadde vært blant forsvarerne under krigen og at Ljubica selv var blant de første flyktningene som vendte tilbake til Mostar, hadde Ljubica gode muligheter da hun stilte på jobbintervjuet. Hun hadde gått igjennom flere runder med intervjuer og var på et siste møte der hun skulle få jobben. På grunn av hennes typiske muslimske etternavn var det tydeligvis ingen som hadde brydd seg med å sjekke om Ljubica faktisk var muslim.

Ljubica selv uttrykte at hun var skuffet på det tidspunktet, men at hun hadde stor forståelse for at de ikke kunne ansette en kroat på tinghuset i Øst-Mostar selv om hun var gift med muslimske Fikret. Krigen hadde akkurat sluttet, sårene var ferske og hatet til de tidligere kroatiske beleirerne var sterkt. Det Ljubica derimot ikke hadde like stor forståelse for, var at situasjonen ikke så ut til å ha endret seg særlig siden da.

Før krigen hadde Fikret drevet et mekanisk firma som var underleverandør til Mostars tungindustri. En av de største kundene var hjørnesteinsbedriften Aluminij. Under krigen ble store deler av tungindustrien i området skadet av kampene. Mye av industrien slet også med utdatert materiale og arbeidsmetoder som følge av mangeårig vanskjøtsel under kommunisttida. Aluminij var derimot et unntak. Denne bedriften kom seg raskt på fote og er i dag en foregangsbedrift i BiH, og har vunnet priser blant annet for sitt miljøengasjement. At Aluminij klarte seg gjennom krigen og raskt kom seg på fote igjen, har hatt stor betydning i området. Dette burde også fått stor betydning for Fikrets firma. Som en tidligere underleverandør, burde han stått først i køen når nye kontrakter skulle deles ut. Slik ble det ikke.

Aluminij ville ikke kjøpe varer fra muslimske underleverandører, bare fra kroatiske. Firmaet til Fikret gikk konkurs og produksjonsmaskinene ble solgt til kroater i Vest-Hercegovina. Disse produserer nå de samme delene som Fikrets firma gjorde tidligere, med Fikrets maskineri. Delene er nå akseptable å kjøpe for Aluminij fordi de blir produsert av kroater. Ljubica mente også at firmaet kun ansetter kroater. En annen muslimsk informant, Nermin, bekreftet dette: ”*Jeg er utdannet ingeniør i fag de trenger på Aluminij. De ansetter bare kroater der. Det hadde nok vært lettere for meg å få jobb i Kroatia enn i den kroatiske delen av Mostar*.” Jeg møtte Nermin i en annen by i BiH. Han hadde i følge ham selv måttet flytte fra Mostar for å få jobb. Den eneste bedriften i Mostar som kunne vært aktuell som arbeidsplass var Aluminij. Det kan virke som om Aluminij produserer etnisk rent metall, og at velstanden denne viktige bedriften genererer, kun kommer den ene etniske gruppen i Mostar til gode. Jeg har ikke fått bekreftet dette fra Aluminij, men informanter på den muslimske siden av byen synes helt klart å være av den oppfatning

Valuta

”*Kjipt, jeg måtte gå helt tilbake til denne siden av byen for å kjøpe røyk.*” Det var vår i Mostar, men temperaturene hadde alt steget til over 30 grader og det var en svett, og litt irritert Maja jeg møtte på like i nærheten av boligen min. Jeg spurte henne om østsiden av byen var utsolgt for sigaretter, vel vitende om at dette neppe var tilfellet i en by der de aller fleste røyker. Problemet var heller ikke det vanlige som jentene har, nemlig at de var blakke. Maja hadde penger, men hun hadde kun kroatiske kuna, ikke KM, som er den offisielle valutaen i BiH. I Øst-Mostar godtas ikke kuna som betalingsmiddel, mens kroatene i Vest-

Mostar selvfølgelig bruker også denne valutaen. Valuta er bare nok en forskjell mellom de to bydelene. Begge sider av byen aksepterer som seg hør og bør KM som felles valuta. Den kroatiske kunaen blir akseptert overalt i den vest, men så å si aldri i øst. Jeg har selv testet dette på over tretti steder i Vest-Mostar; barer, kafeer og butikker har uten unntak akseptert kroatisk valuta. Jeg prøvde ved et par anledninger å betale med kuna på østsiden av byen, for eksempel på jernbanestasjonen, men ble møtt med nei hver gang. En av mine norske venner var på besøk og prøvde å betale med kuna i den lokale butikken ved boligen min. Min kompis' opplevelse av dette var som følger: "*Butikkeieren så på meg som om jeg hadde spyttet ham i øyet.*" Jeg måtte forklare ham at selv om det er rart å forestille seg, så er det engang slik at man ikke trenger å bevege seg langt før valutaen kuna oppfattes som en fornærmelse i stedet for et helt greit betalingsmiddel.

For kameraten min var dette vanskelig å skjønne, mens det for Maja var normalt, bare et lite irritasjonsmoment at hun måtte bevege seg 200 meter i solen for å kjøpe røyk i stedet for fem meter til den nærmeste kiosken. Det er ikke vanskelig å se på valuta som en annen måte for kroatene ikke å anerkjenne staten BiHs legitimitet. Dette er noe som jeg ser som et av de største problemene i Mostar i dag. Kroatenes drøm om å skilles ut som en egen del av BiH, eller bli en del av Kroatia i stedet for av BiH, er gjennomgående og skinner gjennom i mange sammenhenger. Et annet eksempel på dette er i forhold til statsborgerskap og pass.

De fleste kroater i BiH har dobbelt statsborgerskap eller kun kroatisk statsborgerskap. Dette fører til at de enten har både BiHs og kroatisk pass, eller at de, som eksempelvis Maja, kun har det kroatiske passet. I "The invention of the passport" skriver sosiologen John Torpey at identifikasjonspapirer slik som pass, har spilt en avgjørende rolle i moderne nasjoners omfavnelse av sine subjekter (Torpey 2000: 158). Ved å ikke la seg omfatte av staten BiHs forsøk på å omfavne dem, viser kroatene nok en gang at de ikke anerkjenner denne staten, og vanskeliggjør således forsoning med muslimene de deler Mostar by og landet BiH med.

Varer

En stund ute i feltarbeidet begynte jeg å legge merke til varer og vareutvalg i ulike barer og kafeer i Mostar. Det ble snart tydelig for meg at utvalget i kafeer i Vest-Mostar og i Øst-Mostar var temmelig ulikt. Det ville blitt praktisk umulig å telle alt mulig av varer. Dette fikk meg til å fokusere på mineralvann og øl. Disse delte jeg inn etter hvor de var produsert. De to store ølmerkene i Mostar er Karlovacko fra byen Karlovac i Kroatia, og Sarajevsko fra

Sarajevo i BiH. Når det gjelder mineralvann, finnes det flere produsenter. Der delte jeg inn etter produksjonsland, BiH eller Kroatia. Jeg besøkte 20 steder på hver side av byen og kjøpte eller spurte om hvilke ølsorter eller mineralvann de solgte. I Vest-Mostar solgte alle de 20 stedene Karlovacko-øl fra Kroatia, ingen av dem solgte Sarajevsko fra BiH. Bare 2 av disse 20 stedene solgte mineralvann produsert i BiH, resten var produsert i Kroatia. På den andre siden av byen solgte de aller fleste stedene både Karlovacko og Sarajevsko. De seks stedene som bare hadde en type øl solgte kun Sarajevsko. To av stedene solgte ikke øl i det hele tatt, noe som kan ha med grader av religiøs overbevisning å gjøre. Når det kom til mineralvann, var bildet annerledes, her solgte sytten av tjue steder mineralvann produsert i BiH.

Selv om disse tallene neppe sier noe definitivt om bevisste handlinger, er de like fullt interessante. De gir en grei pekepinn om orienteringen i Mostar. Det er helt naturlig at mange av produktene, særlig når det gjelder næringsmidler som blir konsumert i et land, er produsert der. Med dette i tankene er det naturlig at mesteparten av mineralvannet som blir konsumert i Øst-Mostar er produsert i BiH. Det samme gjelder for øl. Når det likevel selges kroatisk Karlovacko-øl i de fleste barene i Mostar, velger jeg å tro at dette har med kvalitet snarere enn med dypere sosial mening å gjøre.

Karlovacko-øl har vunnet en rekke priser for sin gode smak, og var det mest populære ølmerket i Jugoslavia før krigen. Det denne kvalitetsforskjellen derimot ikke synes å forklare, er fraværet av Sarajevsko-øl på utestedene i Vest-Mostar. Det er nok en kvalitetsforskjell på de to merkene, men den er ikke så stor at ingen ville valgt å selge Sarajevsko av den grunn. For meg tyder også dette på kroatenes bias til fordel for Kroatia og alt kroatisk. Ljubica kjenner personlig en av restauranteierne som serverte mineralvann fra BiH på sin velrenommerte restaurant i Vest-Mostar. Da jeg spurte henne om dette, var svaret: ”*Han er ikke nasjonalist.*” Dette likner på svaret jeg fikk da jeg spurte kelneren på stamstedet mitt i Øst-Mostar hvorfor de serverte mineralvann fra Kroatia heller enn fra BiH. Harris: ”*Det betyr ingenting, dette er business*.”

Daniel Millers funn fra Nord-London kan tyde på noe liknende, han skriver at ”etnisiteten” til varer ikke impliserer en bekymring for hvor de kommer fra, snarere at de smaker autentisk. For han er det smaken på mat som avgjør nasjonaliteten. Gresk yoghurt kan like gjerne ha blitt produsert i England så lenge den smaker gresk (Miller 1998: 117). For meg tyder dette på at Harris, i likhet med Daniel Millers informanter, er pragmatiker i langt større grad enn flertallet i Mostar. Miller skriver videre at en shopper som synes opptatt av hvor en vare

kommer fra, ikke nødvendigvis er opptatt av at pengene deres skal hjelpe en god sak. I Mostar handler det om at kroater ikke synes å ønske at deres penger går til muslimske foretak og omvendt. Vareutvalg og kjøpevaner virker for meg i høyeste grad å være etniske. Ljubica fortalte ved et av våre kaffemøter en historie fra hostellet hun driver med familien: "*Vi møtte et ungt par på busstasjonen, som trengte et sted å sove. Vi hadde ledige rom og tilbød dem plass hos oss. Jenta spurte om vi var muslimer, da hun ikke ville gi pengene sine til noen kroat. Bortsett fra mannen min har ingen av oss typiske muslimske navn, og mens denne jenta bodde hos oss, turte vi ikke å kalle hverandre med navnene våre*." At varen, i dette tilfellet overnattingen, var av riktig etnisk opphav, var for denne jenta overordnet. I mine øyne er det et klart eksempel på at etnisk shopping i Mostar, i motsetning til i feltet til Daniel Miller, er av stor betydning. For Ljubica var det ikke et problem å ikke kommunisere sin kroatiske identitet, en identitet hun som oftest underkommuniserer i hverdagen uansett. Jeg heller mot en tolkning som stemmer med Ljubicas utsagn, nasjonaliteten eller etnisiteten på en vare spiller inn. Resultatene fra tellingen min tyder også på det. Hvor en vare kommer fra synes i høy grad å være avgjørende for hvor i Mostar den selges og hvem som kjøper den. Varer fra BiH er populære i Øst-Mostar, mens kroatene i Vest-Mostar foretrekker varer importert fra Kroatia.

"*Et av statens kjernesymboler har alltid vært grensen. Ved å kontrollere grenser har stater kontrollert og tilegnet seg ressurser, og sikret seg retten til å skille mellom dem som er innenfor og dem som er utenfor. I moderne nasjonalstater har dette skjedd på to måter. Rent praktisk kontrolleres (den fysiske) grensen, og ideologisk har staten skilt mellom dem som tilhører nasjonen og dem som ikke gjør det*." (Krohn-Hansen og Vike 2000: avsnitt 3.1) For Staten BiH er problemet at en stor del av befolkningen innenfor grensene, egentlig identifiserer seg med en annen stat. I Mostar gjelder dette kroatene som, identifiserer seg med Kroatia. Dette viser de med hjelpemidlene vist overfor. Kroatene i Mostar, ser ikke ut til å bry seg om BiHs pass, valuta eller varer. Det etnisk delte arbeidsmarkedet gir også en indikasjon på det manglende ønsket om interaksjon.

Blandet ekteskap

"*Ikke gå ut av bilen, de har akkurat drept en fyr der!*" Ordene tilhører Fikret, Ljubicas ektemann, og er det første Ljubica hører sin mann si i levende live på over et år. Rett etter krigsutbruddet tok den 32-årige Ljubica med sine to små barn og flyktet til Kroatia, flukten gikk senere videre til Norge. Fikret er muslim, og som mange andre mannlige muslimer valgte han å bli igjen i Mostar og forsvare byen sin. Ljubica og barna ble bare ett år i Norge, savnet etter ektemannen ble for stort. Etter å hå fått bekreftet at han faktisk var i live, reiste

Ljubica med sine to barn tilbake til Mostar, lenge før det ble ansett som trygt. Dette var deres første møte på over ett år. Han på den muslimske frontlinjen, hun i en lastebil på den kroatiske siden av kamplinjen. Situasjonen føltes alt annet enn trygg. Selv om de to var nære hverandre, var det langt i fra sikkert at de skulle få møtes igjen. Alt stod og falt på de kroatiske troppenes humør og velvilje, egenskaper de ikke akkurat var kjent for på denne fronten. Ljubica og Fikret var heldige, hun og barna slapp gjennom, og familien ble endelig gjenforent til en usikker framtid i et sønderbombet Øst-Mostar.

En av Ljubica største bekymringer er at barna hennes hadde vært med og opplevd flukten fra Mostar, de hadde levd med henne som flyktninger først i et stadig mer fiendtlig Kroatia, så i Norge. Tilslutt hadde de vært med på den strabasiøse reisen fra tryggheten i Norge tilbake til krigsskueplassen Mostar. ”*Jeg er bekymret for barna, de var med meg og gjennomlevde dette*. *Sønnen min var nok for ung til å huske noe særlig, men datteren min husker det hele*.” Sønnen til Ljubica og Fikret var bare 2-3 år i 1993 da de flyktet, så det er rimelig sikkert at han ikke husker mye fra den tiden. Men datteren deres var 12-13 år gammel og husker garantert alt. Jeg har ikke fått snakket med barna Ada og Harris om dette, de var sjelden tilstede særlig lenge når jeg møtte deres mor. Heller ikke Ljubica virket sikker på hvordan dette hadde påvirket dem, men på spørsmål om barnas tro og etnisitet var hun klar. Hennes barn hadde valgt å være muslimer, etnisk og religiøst.

Det ville i alle tilfeller vært dette de hadde blitt klassifisert som av andre på grunn av sitt typisk muslimske etternavn. I BiH forteller navnet ditt hvem du er, mange etternavn har en tyrkisk komponent. Denne komponenten forteller som oftest om en person er av muslimsk etnisitet. I andre tilfeller er det fornavnet som er avgjørende. Kombinasjonen av fornavn og etternavn gjør det som oftest lett å skjønne hvilken etnisk gruppe en person tilhører. Den etniske, sosiale og kulturelle identiteten i BiH-kontekst har et sterkt religiøst aspekt i det at en person som oftest arver sin religiøse tilknytning gjennom sin fars etternavn (Bringa 1995: 19-21), og dette er den avgjørende faktoren i en personens etnisitet.

Valget deres var logisk ut fra at de bor i den muslimske delen av Mostar. Videre er det en viktig faktor i det hele at det var kroatiske styrker de var redde for under krigen. Det var kroatene som var de skumle, som de flyktet fra og som de var redde for at skulle gjøre overgrep mot dem. Selv om sønnen nok var for ung til konkret å huske dette, vil han helt sikkert ha følt de samme tingene som resten av familien. Ljubica snakket videre om at barna

hennes slett ikke bryr seg om den kroatiske delen av sin avstamning. For meg ser det ut som om de derimot bevisst eller ubevisst prøver å ta avstand fra den.

Å ta avstand fra en etnisk tilhørighet til fordel for en annen kan ses på som underkommunisering. I situasjoner der folk har et valg mellom en etnisk tilhørighet som anses som attraktiv og en annen, mindre attraktiv, forsøker folk ofte å underkommunisere den etniske tilhørigheten de anser for å være minst fordelaktig. Eidheim viser i sine studier i Nord-Norge at kystsamer ofte underkommuniserer sin samiskhet til fordel for en slags norskhet. Det er de norske egenskapene de ønsker å vise at de er i besittelse av. De snakket alltid norsk i offentlighet og husmødre var ekstremt opptatt av renhet (skittenhet ble oppfattet som typisk samisk). Samene og den etnisk norske befolkningen var vanskelig å skille fra hverandre, de okkuperte de samme økonomiske nisjene og kledde seg likt. En norsk identitet ble gjennomgående sett på som noe bedre enn den samiske, som ble ansett som mindre verdt. (Eidheim 1969)

I Mostar er situasjonen en annen. De som må velge en etnisk tilhørighet, er nesten uten unntak fra blandede ekteskap der en av foreldrene er muslim og den andre kroat. Begge sidene vil se den andre etniske gruppen som underlegen sin egen. Valget vil avgjøre hvem som ser ned på deg og hvem som aksepterer deg som en av sine egne. I tilfellet til Ada og Harris ser det ut til at valget ble forenklet av en del viktige faktorer. Deres etternavn, bosted og familiens opplevelser under krigen virker å være de vesentligste faktorene i deres valg. I deres spesifikke situasjon synes det klart at en muslimsk identitet er den meste attraktive både for dem selv og omgivelsene deres.

For Renatas familie er situasjonen litt annerledes. Krigen i BiH splittet også denne familien. Renata var som Ljubica, gift med en muslim. De to ble etter krigsutbruddet værende igjen i den Muslimske siden av byen. Deres to voksne barn bodde begge på den kroatiske siden av byen. Datteren Ivana er gift med en kroat, og definerer seg mer som kroat enn som muslim. Dette kan ha sammenheng med at hun allerede ved krigsutbruddet var gift med en kroat og hadde hans etternavn. Dermed ble det mest nærliggende for henne å ”bli” kroat. Ivana har selv to barn. Begge disse guttene ser seg selv helt og holdent som kroater, ikke som bosniere, selv om de er født og oppvokst i BiH, og slett ikke som muslimer. Renata: ”*Hvis Kroatia hadde spilt mot BiH, så hadde begge to holdt med Kroatia, de er kjempetilhengere. Den minste synes det er rart å høre bosnisk språk på barne-tv, han er ikke vant til det og de bruker ord han ikke*

forstår." Ivana er klar på at hun er av blandet etnisitet, likevel synes hun ikke at det er greit at den eldste sønnen hennes beveger seg over på den østlige siden av byen. Dette fordi hun anser sannsynligheten for at han skal komme opp i bråk som høy. Gutten, som selv er av blandet etnisk bakgrunn, risikerer å komme opp i bråk, ikke på grunn av sin etniske bakgrunn, men på grunn av hvordan andre, i dette tilfellet muslimer, vil klassifisere ham.

Ljubica og Renata underspiller begge i en til en viss grad sin egen etnisitet. De valgte begge i sin tid å gifte seg med muslimske menn, riktignok i en tid da blandede ekteskap var nokså vanlig i BiH. For Renata virker det som om etnisitet ikke er en viktig del av hverdagen. Hennes familie har valgt å være kroater, og dette synes ikke å være et stort problem for henne eller dem. Mannen, som var muslim, gikk bort like etter krigen, dermed er det heller ingenting som gir dem noen spesiell grunn til å kommunisere denne delen av sin identitet. Ljubica er kroatisk, men bor på den muslimske siden av byen og har et typisk muslimsk etternavn. Da hennes mann er muslimsk og barna har "valgt" å være muslimer, underspiller hun sin kroatiskhet. Hun går ikke i kirken og pleier liten omgang med andre kroater. Ett unntak er at hun fortsatt har nær kontakt med sine søstre. Den ene søsteren er gift med en kroat og bor i Kroatia, mens den andre, i likhet med Ljubica, er gift med en muslim og bor i Norge.

Stupekonkurransen

I Mostar har det i flere hundre år vært arrangert stupekonkurranse fra den gamle broen over elven Neretva. Det ble et brudd i konkurransen under krigen da broa ble skutt i stykker av de kroatiske styrkene, men straks det ble stans i krigføringen, og en midlertidig bro ble reist, begynte hoppingen og stupingen igjen. Nå er det å hoppe fra broen blitt business. Det koster rundt 50 KM[7] for å se et hopp på bena, og opp i mot det tidoble for å se et stup. Sommeren er høysesong for denne aktiviteten. Det er om sommeren de fleste turistene kommer til Mostar, vannstanden i elven synker og gjør hoppene mer imponerende, og temperaturen i vannet stiger og gjør det hele mer levelig. Det er selvfølgelig pengene som er det viktigste, men vannstanden utgjør også en stor forskjell, det skiller hele 8 meter fra elven er på sitt høyeste til den er på sitt laveste midt på sommeren. Fallet endrer seg fra 20 meter til 28. For hopperne utgjør ikke dette et problem, de nyter den større utfordringen det økte fallet gir.

[7] KM er en forkortelse for Konvertibilna Marka. Denne valutaen ble innført rett etter krigen for å bremse den voldsomme inflasjonen. Kursen ble satt til å følge tyske mark. KM fortsetter å eksistere til en kurs bundet til en valuta som ikke eksisterer lenger, 1 Km tilsvarer omtrent 4 norske kroner.

En ung mann står på rekkverket på broen i Mostar i bar overkropp med en cowboyhatt på hodet. Det spilles fengende, høylytt musikk, han står og lager show en stund før han plutselig, teatralsk kaster hatten ned og selv følger etter i en elegant dobbel salto som ender i et stup i elven 28 meter under. Jeg og folk rundt meg bryter ut i entusiastisk applaus, dette var imponerende greier. Sammen med meg er Maja. Hennes reaksjon er: ”*For en jævla provokasjon!*” Jeg stusser med en gang på kommentaren og ber min unge informant Maja om en forklaring. Sangen Ay Carmela er visstnok en kjent antifascistisk sang fra den spanske borgerkrigen. Hennes oppfatning var at årsaken til at arrangøren av konkurransen valgte å spille nettopp denne sangen, var å provosere kroater. Grunnen til at kroatene skulle bli provosert av Ay Carmela er historisk og spiller på den kroatiske Ustašabevegelsens fascistiske røtter, og samarbeid med tyskerne og italienerne under andre verdenskrig. Sett på denne måten kan det godt tenkes at valget var bevisst og ment for å provosere. Noen tilfeldighet var valget neppe.

En annen faktor som spiller inn, er deltakerne i stupekonkurransene. Det var deltakere fra de fleste deler av det tidligere Jugoslavia. Mange hadde kommet langveisfra, som fra Makedonia og Serbia, overvekten av hopperne var dog bosniske muslimer. De eneste som glimret med sitt fravær, var kroatene fra Vest-Mostar. De hadde bare trengt å ta på seg sandaler og shorts og tusle ned til gamlebyen for å være med i den tradisjonelle konkurransen, men ingen av dem stilte opp. Tradisjonelt har det å hoppe fra broen vært en slags manndomsprøve i Mostar. Gutter av alle etnisiteter måtte hoppe minst en gang for å kunne føle seg som riktige menn. Tradisjonen var ikke begrenset til muslimer; kroatiske gutter hoppet også. Med det i bevisstheten er det underlig at ingen kroater stilte i konkurransen. Men med tanke på krigen og utviklingen i byen siden krigen, stiller ting seg litt annerledes. Broen, området rundt broen og tradisjonene rundt broen ses ikke som en del av noen felles kulturarv, derimot ses den som en utelukkende muslimsk kulturarv, noe som kroatene ønsker å distansere seg fra. Videre fortalte en informant meg at lederen for Mostars stupeklubb er spesielt nasjonalistisk sett fra kroatisk og nøytralt hold. Det er stupeklubben som styrer hoppingen fra broen og arrangerer konkurransen. Lederen har visstnok vært en vesentlig hindring både for kroaters ønske om å delta og deres mulighet til det.

Det å hoppe fra broen, som tidligere ble sett på som en slags symbolsk manndomsrite av hele befolkningen i Mostar har, fått endret sin betydning og blitt et multivokalt symbol. For muslimene i Øst-Mostar består betydningen av å hoppe som en manndomsrite, men hoppet fra broen som nå ses som et eget muslimsk symbol er også med på å forsterke deres muslimske

identitet definert overfor kroatene. For kroatene i Mostar har det etniske og nasjonalistiske aspektet ved broen og symbolikken som nå kan knyttes til den, fortrengt viktigheten av å bevise sin manndom ved å hoppe derifra.

Symboler og preging av landskap

Et enkelt symbol representerer mange ting samtidig, det er multivokalt ikke univokalt. Symbolets betydning er ikke basert på samme logikk for alle, men blir avgjort av folks ulike sosiale erfaring (Turner 1969: 52). I Mostar er de to viktigste sosiale faktorene i så måte en persons etnisitet og eventuelle opplevelser i krigen. Det første synet som møter en reisende på vei fra kysten når man nærmer seg Mostar, er et svært kors på en fjelltopp. Synlig fra alle himmelretninger synes korset å utbasunere at dette er kristent land. Her bor det kristne og de ønsker å vise det. Timene fra bussen forlot den kroatiske kysten ved byen Metkovic og kjørte inn i BiH, har bydd på varierende terreng og varierende religiøs symbolikk. En muslimsk landsby glir forbi, deretter en kroatisk katolsk, før man kommer til et par kroatiske byer like i utkanten av Mostar. Områdene rett vest for Mostar er i det store og hele katolsk kjerneland og er en del av Vest-Hercegovina, en region som er kjent for sin sterke kroatiske patriotisme og katolske religion. En kroatisk informant i Mostar uttrykte det på denne måten: ” *I Vest-Hercegovina er de mer katolske enn Paven*.” Noen av de viktigste byene i området er Čapljina, Čitluk og det katolske valfartsstedet Međugorje. Alle disse tre er, i motsetning til Mostar by, helt kroatiske, og mange av de kroatiske troppene som slåss i Mostar under krigen, sies å ha kommet derfra.

Vel inne i Mostar by forandres bildet. Katolisismen synes å gjøre sterkt krav på byen som sin egen. Det store korset er synlig fra hele byen, i tillegg finnes det en stor nybygd kirke i Vest-Mostar, med et tårn som med sine 107 meter er et av de høyeste på hele Balkan. I tillegg er det temmelig tett mellom kirkene i den vestlige delen av byen. På den annen side kommer det tydelig fram at Mostar ikke er rent katolsk. Byen har en tyrkisk gamleby, mengder av minareter stikker opp over den øvrige bebyggelsen, det er så å si umulig for noen ikke å se disse i sentrale og østlig deler av sentrum. Minaretene er deler av moskeer hvorav flere er fra 1500-tallet. De flest er gjenoppbygd etter krigens herjinger, der både serbiske og kroatiske tropper synes å med overlegg ha siktet på dem. Kirkene er større, færre og nyere, moskeene er i flertall, men ofte små og gamle. Det er få inntrykk som taler sterkere for at man befinner seg i en delt by enn kirkeklokker som kimer og kaller inn til bønn, samtidig som de islamske

bønneropene strømmer ut fra høytalere på minaretenes topp. Inntrykkene er sterke og synes å kjempe mot hverandre om oppmerksomhet.

Når man beveger seg i Vest-Mostar er det fort gjort å glemme at man befinner seg i BiH. De religiøse symbolene er allerede nevnt, men enda tydeligere blir det av mangelen på BiHs flagg. Dette flagget henger bare på et par offentlige bygginger, aldri alene, alltid med et kroatisk flagg ved siden. Det kroatiske flagget derimot, det henger overalt. Forskjellen ser enn også på tagging. I vest har taggingene ofte nedlatende karakteristikker om muslimer, eller støtte til kroatiske "krigshelter." Det er også veldig vanlig med tagging til støtte for fotballklubben Zrinjski eller deres tilhenger; Ultras. I øst er situasjonen omvendt, her hylles muslimske "helter", og de negative karakteristikkene er forbeholdt kroatene. Det er som seg hør og bør det bosniske flagget som henger rundt omkring i byen. I Grenseområdet mellom de to etniske gruppene langs bulevarden, er taggingene blandet, som om de kjemper om oppmerksomheten til den som betrakter dem. Mye er overstrøket og erstattet med nye tagginger, med støtte til "riktig" gruppe.

Mostar er verken muslimsk eller kroatisk, det er tydelig at den er begge deler. Den religiøse symbolikken er sterk og begge sider synes å gjøre krav på byen som sin gjennom denne. Spørsmålet er hva byens befolkning tenker om dette, om det er noe som bevisst eller ubevisst preger dere hverdag og tanker om seg selv eller den andre part.

Korset

Et av de tydeligste symbolene som preger landskapet rundt Mostar, er det store korset på fjellet Hum, rett utenfor byen. Korset er stort, og plasseringen av korset gjør at det er synlig fra stort sett alle deler av Mostar. I og med at bare halvparten av byens innbyggere er kristne, er det rimelig å anta at korset som symbol har forskjellig mening for dem og byens øvrige befolkning bestående av bosniske muslimer. Benedict Anderson skriver om monumenter som blir omgjort til symboler for en verdslig kolonistat og at en strøm av symboler er det som virkerlig avslører statens makt (Anderson 1991: 173-174). I Mostar kjemper symbolene til staten og den største gruppen muslimene, mot symboler som synes å symbolisere en annen stat, religion og etnisitet. Symbolene på statens makt må "kjempe" mot de andre symbolene. Denne kampen avslører snarere noe om statens manglende makt over og appell for, alle sine subjekter i denne regionen.

Et kors er et symbol som de fleste mennesker i verden har et forhold til. Hvilket meningsinnhold korset har, vil variere fra person til person og i høyeste grad være påvirket av en persons kulturelle bakgrunn. Korset er i så måte, som så mange andre symboler, multivokalt; det betyr forskjellige ting for folk i forskjellige settinger. Hos Ndembuene, beskrevet av Victor Turner, har melketreet ulik symbolsk betydning alt etter posisjonen til den som ser seg i forhold til det. Kjønn, alder og familieforhold spiller en avgjørende rolle for symbolikken melketreet innehar (Turner 1964).

I Mostar er det, som i så mange andre sammenhenger, en persons etniske tilhørighet som i størst grad er avgjørende for hva som legges i den symbolske betydningen av korset på Hum, selv om personlig historie i forbindelse med krigen i BiH også spiller inn. En muslim som mistet familiemedlemmer eller venner under beskytningen fra Hum, vil med stor sannsynlighet føle større ubehag ved synet av korset enn en som ikke kjente noen hvis liv gikk tapt i denne forbindelse. Som en videreføring av at det er i møtet mellom etniske grupper at etnisitet får sin betydning (Barth 1969), kan en si at det er i møtet mellom kroatene og muslimene som fører til at det ulike meningsinnholdet symbolene ser ut til å ha for de ulike betrakterne slik som, blir viktiggjort.

Et slikt symbol ville nok vært gjenstand for diskusjon i en hver delt by. I Mostar spiller den nylige krigshistorien i høyeste grad inn. Korset står på en høyde der de kroatiske styrkene hadde stillinger under okkupasjonen av Øst-Mostar. De kroatiske styrkene på høyden var utstyrt med artilleri og hadde fra høyde fri siktebane inn i store deler av Øst-Mostar. Det er rimelig å anta at valget av sted for dette korset på en høyde hvorfra kroatiske styrker drepte mange muslimer og nærmest grusla byen deres, både er ment som, og blir oppfattet som, en provokasjon.

Ljubica: ”*Derfra skjøt de ned i den østlige bydelen, så bygget de et kors som ses fra hele byen. Svigerforeldrene mine bodde her. Da vi kom hjem, var det bare dette rommet som stod igjen. Veggene og taket i leiligheten var helt svarte. Svigerforeldrene mine kunne ikke åpne vinduene når de fyrte om vinteren. Hvis de kroatiske styrkene så røyk, så siktet de mot den med artilleriet sitt fra høyden.*”

En av de eldste og mest standhaftige markørene på sosial identitet, felles tilhørighet og legitimitet stammer fra en usynlig assosiasjon med et spesifikt landområde (Franklin 2002: 89). I en delt by, som Mostar, er denne assosiasjonen problematisk, da de to etniske gruppene

begge føler den for det samme geografiske området og ikke ser ut til å ønske å dele området. Symbolikk på flere plan blir benyttet for å understreke at området egentlig tilhører den ene eller den andre siden.

Korset på toppen av fjellet Hum er et eksempel på et symbol som tilegges forskjellig betydning for ulike betraktere. Én er den rent religiøse. For kroater kan korset ses som et slags minnesmerke for de kroatiske falne i Mostar. Videre kan korset stå som et symbol på at landområdet egentlig er katolske, kroatiske landområder. I og med at korset ble bygd på akkurat denne høyden, hvorfra kroatiske soldater beskjøt byen og drepte mange muslimer, er det ikke rart om muslimene i byen blir provosert av korset. At korset kan oppfattes å symbolisere at dette er kroatisk område kan oppfattes som ytterigere en provokasjon i og med at området som sådan historisk sett har vært bebodd av både kroater og muslimer. For muslimen vil korset oppfattes som et forsøk på å vise at de ikke hører hjemme i Mostar, men enda viktigere også stå som et som en negativ påminner om ødeleggelsene de kroatiske militærstyrkene påførte byen og dens muslimske befolkning fra nettopp det stedet korset nå står. Den etniske renskingen i BiH skjedde ikke bare med mennesker, men også med ødeleggelser av symboler som ble tillagt betydning for den etniske gruppen man ønsket å ramme. Dette kan sies å være etnisk rensing på det symbolske nivået (Kolind 2007: 122).

I Mostar kan det eksempelvis se ut som om moskeer og deres minareter ble utsatt for bevisst beskytning, med tanke på å ødelegge dem. Ødeleggelsen av den gamle broen i Mostar kan også, selv om denne hendelsen hadde et militærtaktisk aspekt, ses som en form for symbolsk etnisk rensking. Korset slik det står nå kan tolkes som en videreføring av etnisk rensking med andre midler. Det går ikke lenger å ødelegge de muslimske symbolene som under krigen, den nye taktikken ser ut til å være å dominere dem.

Landområdets betydning:

Etnisk konflikt handler ofte om territorium. Landområdets symbolikk er fortsatt sterk i nasjonalismens emosjonelle poesi (Gellner 1997: 61) Krigen i Mostar var i aller høyeste grad om landområder, der den ene etniske gruppen kriget for å fordrive den andre, som på sin side forsvarte seg og landområdet sitt med nebb og klør. Den kroatiske beleiringen av Mostar fratok byens muslimske befolkning en vesentlig valgmulighet. Dersom byens muslimer hadde sett realistisk og rasjonelt på situasjonen, burde disse kanskje forlatt Øst-Mostar under okkupasjonen. Kroatene var i akkurat dette området militært overlegne, og byens muslimske

befolkning led store tap av menneskeliv. Kroatenes innsirkling og beleiring av byen fratok dem valget om å forlate Mostar, og det eneste valget som gjenstod for dem var det emosjonelle valget om å forsvare sitt landområde. Ljubica: "*Kroatene brukte feil taktikk under krigen, de stengte folk inne. Mennene dro til fronten og kjempet til døden. Dersom de hadde gitt anledning til det, så hadde folk dratt og Mostar hadde i dag vært en kroatisk by."*

I følge Gellner tok Hegel til ordet for at en nasjon først ble en del av historien når den var i besittelse av en egen stat (Gellner 1997: 76). I tilfellet BiH definerer kroter og serbere seg som nasjoner uavhengig av staten BiH. Landskapet blir dermed viktiggjort i deres selvbilde som nasjon. Det er viktig å vise at de har en historisk rett til landskapet selv om de ikke anerkjenner nasjonalstaten BiH. Antropologen Tom Selwyn viser i sitt arbeid fra Israel, til betydningen av landskap i dette landet. Viktigheten av å forsvare ens eget landskap mot de andre ligger i at det den hebraiske kulturen, språket og litteraturen. Selve Bibelen kan ikke forstås uten å settes i sammenheng med landskapet der handlingen i skriften finner sted i (Selwyn, Tom 1995: 130). Jødisk bosetning var berikende for landskapet, og et arabisk dominert Palestina ville bare sørge for at jorden ville bli erodert og tape sin kvalitet. Risikoen landskapet utsettes for av de andre, i dette tilfellet av beduiners buskap, gjør det nødvendig å hindre disse i å ha fri tilgang til israelsk kulturlandskap. For å bevise dette benytter israelerne bilder som viser forskjellen mellom den egyptiske siden av Sinai og den israelske. Disse sies å bevise at ørkenen på den egyptiske siden av grensen er gold, mens den på den israelske siden er grønn og gjestmild. (Selwyn, Tom 1995: 127-128). Beduinenes bruk av landskapet vil i dette eksempelet kunne forringe kvaliteten på landskapet og gjøre det mindre israelsk, for på den måten ta over noe av Israel. I Mostar er det de religiøse symbolene snarere enn selve landskapet som har fokus. Det er de som er avgjørende for hvem som ”eier” landskapet og dermed hvem som har en historisk rett til det.

I tillegg til korset oppe på Hum er også kirkespiret til Franjevackakirken svært synlig i bybildet. Dette kirkespiret skulle, i følge flere av mine kilder, i utgangspunktet ikke vært så høyt. Høyden på 107 meter ble fastsatt etter krigen i BiH, og det sies at grunnen til at det ble akkurat så høyt, var at tårnet skulle bli høyere enn den høyeste minareten i BiH. En ting som kan tyde på at spiret ikke var godt planlagt, er at det har fått en utilsiktet helning, som på sikt kan skade dets strukturelle integritet. Uansett hva som er sannheten, så synes tårnet veldig godt i bybildet og er med på å symbolisere Mostars katolske historie.

Da jeg spurte min kroatiske informant Maja om disse katolske symbolene, og om de ikke kunne oppfattes som provoserende, responderte hun på en noe irritert måte: ”*Hvordan tror du det er for meg å hele tiden se deres symboler og høre bønneropene deres konstant? Som om vi skulle være i Istanbul eller noe?*” Logikken synes å være at siden hun utsettes for islamske religiøse symboler, så fortjener muslimene å utsettes for de katolske symbolene. Maja er forøvrig en person som i egne ord oppfatter seg som åpen for forsoning og som langt oftere enn sine kroatiske venner beveger seg til Øst-Mostar, og dermed frivillig utsetter seg for muslimske symboler, slik som minareter og bønnerop. At hun faktisk er ganske åpen, viser hun også ved det faktum at hennes beste venninne Fatima er muslim og at det ikke er noe problem for Maja å date muslimske gutter så lenge de er kjekke nok. Ofte sier folk at de er bedre enn hva deres handlinger tilsier. I Majas tilfelle tyder mye på det motsatte, hun kan komme med temmelig nasjonalistiske utsagn som det over, men viser i handling at hun tross alt ikke lar etnisitet bestemme hvem hun omgås.

Avslutning

En persons etniske tilhørighet er i Mostar det som i størst grad spiller inn på hvordan han eller hun opplever sin hverdag. Det er den etniske tilhørigheten som er avgjørende for hvor man bor. Det er den samme som avgjør hva man deltar på av tilstelninger, og hvor disse finner sted. Etnisitet avgjør hvilken valuta folk betaler med og hvilket pass personer innehar, på tross av at de bor i samme by og i samme land. Folks etniske identitet er videre den viktigste faktoren i hva personer tenker om disse forskjellene. For kroater synes det å være helt vanlig å benytte kroatisk valuta og pass, selv om det er i BiH de bor. For muslimer er dette forståelig nok provoserende. Det er etnisitet som avgjør hvilke varer folk kjøper, både på grunn av at folk synes å foretrekke varer med ”riktig” etnisitet, og fordi det er disse som er tilgjengelige der de ferdes. Livsnødvendigheter som muligheter til jobb blir også diktert av etnisitet, det er svært vanskelig for en kroat å få jobb på den muslimske siden av byen og omvendt.

Mostar er en by der landskapet er preget av symboler. Disse er ofte av religiøs art, hvordan de forskjellige informantene mine oppfatter de ulike symbolene, kommer an på deres etnisitet. De katolske og de muslimske religiøse symbolene synes i Mostar å konkurrere mot hverandre på et svært lite område. Det virker for meg som den viktigste funksjonen til disse symbolene er å vise historisk tilhørighet og eierskap til landskapet i og rundt Mostar, og med det vise at den andre folkegruppen egentlig ikke hører til. Noen symboler, slik som korset på fjellet Hum

utenfor Mostar er på grunn av sin spesielle beliggenhet, med tanke på krigen i området, omstridt og blir av mange sett på som provoserende.

Det er lite som tyder på en gjennomgående vilje til å forsones i Mostar. Det er heller lite som får Mostar til å fremstå som en by. De to folkegruppene synes i de fleste sammenhenger å trekke i forskjellige retninger. Det finnes folk i Mostar som ikke er altfor opptatt av etnisitet, og som henger sammen på tross av ulik bakgrunn. Maja og Fatima er gode eksempler på dette, slike uformelle vennskap, over de etniske skillelinjer er med på å gi håp for byen. Flere av mine informanter ga også inntrykk av å ha holdninger som er mindre nasjonalistiske enn det som er normen i området. På tross av dette blir også disse personenes hverdagsliv preget av etnisitet. For at situasjonen varig skal forbedres over tid, er det vesentlig at også det politiske nivået bidrar. Dette synes å sitte langt inne, da politikken i Mostar, som i resten av landet er styrt etter rene etniske skillelinjer.

Spenning ved starten av by-derbyet.

By-Derbyet i Mostar. Mannen i den røde treningsdressen kom k\like før dette fram til gjerdet ved de kroatiske supporteren. De slo ham i bakken.

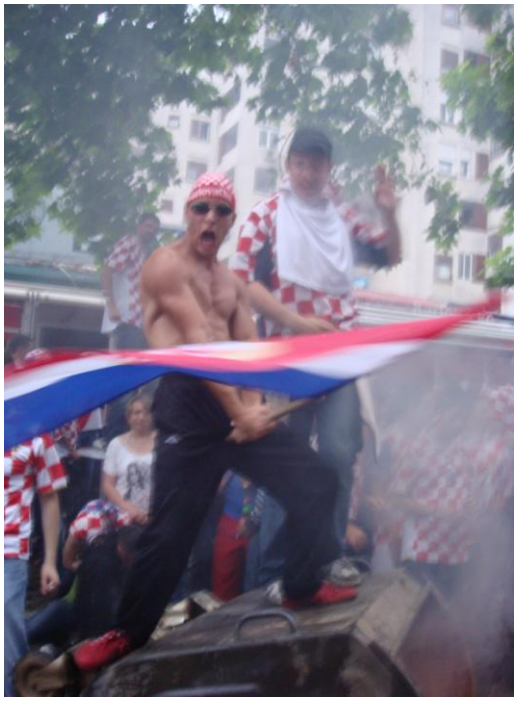

Kroatisk feiring i Vest-Mostar under fotball-EM.

Fotball, etnisitet og nasjonalisme.

De olympiske lekene på Lillehammer var et strålende skue. Et tilsynelatende uendelig antall Norske og utenlandske flagg vaiet i vinden og konkurrerte om oppmerksomheten. Vennskapelig kiving mellom de ulike lands tilhengere, men også heiarop på tvers av nasjonsgrenser i et arrangement som virkelig syntes å fange den olympiske ånd.

Fotballverdensmesterskapet i Tyskland: tyskerne gikk mann av huse for å sette opp det tyske flagget på husene og bilene sine. For første gang siden andre verdenskrig kunne tyskere offentlig føle seg stolte over flagget sitt og det å være tyskere. Hver tyske by satte opp såkalte fansoner, der ulike lands supportere i fred og fordragelighet kunne nyte fotball og vennskapelig rivalisering. Alt i alt var verdensmesterskapet en triumf for tyskerne. Vennlige og høflige tok de imot sine gjester fra Afrika, Asia, Europa, Nord- og Sør-Amerika samt Oseania. Fred og fordragelighet og gjensidig respekt syntes å regjere. På tross av den generelt meget gode stemningen kom det til enkelte tilfeller av bråk. Det var særlig mellom polske og tyske tilhengere, og mellom engelske tilhengere og tysk politi, at gnisningene ble alvorlige. Gammelt hat og gamle fornærmelser ble brakt opp. Både engelskmenn og polakker hadde hatt god grunn til å føle hat mot tyskerne under andre verdenskrig. I konfrontasjonene under VM ble hatet tilsynelatende gjenoppvekket.

Hvorfor fotball?

Fotball må sies å være langt mer enn vanlig sport. Fotball kan sies å være et fenomen av global betydning. Sagt på en annen måte: Med sin enorme popularitet i alle verdensdeler, som idrett for dem som spiller og som pasjon for utallige fotballtilhengere i alle verdens land, våger jeg å påstå at fotballen er det mest globale fenomenet som eksisterer i dag. Videre er fotballen et globalt økonomisk fenomen med en omsetning på over 250 milliarder dollar i 1997. Denne omsetningen er høyere en store selskaper som General Motors og vesentlig mer en BNP i de fleste av Fifas (Fédération Internationale de Football Association) 208 medlemsland. (Sugden, Tomlison og Darby 1998: 11). Som et ytterligere eksempel på fotballenes enorme utbredelse, kan det nevnes at FN har 192 medlemsland, 12 færre enn FIFA. Bare disse to faktorene er nok til at fotballen som fenomen bør gis mer akademisk oppmerksomhet enn den har fått. Sport er gøy. Det betyr ikke at akademikere bør se bort fra den (MacClancey 1996: 2).

Fotball var også et metodisk verktøy for meg, det var sjelden vanskelig å komme i samtale med andre, spesielt menn om dette temaet. Fotball diskusjon og kunnskaper så ut til å være riktig et godt redskap for å oppnå kontakt, den samme opplevelsen hadde Werner Krausse i sitt feltarbeid i Portugal (Krauss 2003: 197). Gjennom disse samtalene ble jeg oppmerksom på den sterke graden av fanatisme som skinte igjennom. Alle samtaler i fotball dreide inn på den ulike bakgrunnen til byens to fotball-lag, til historiske hendelser og ikke minst til byens to etniske grupper muslimene og kroatene.

Fotball fenger, mange mener at den får for mye oppmerksomhet, særlig i media. Min posisjon er at om noe er populært så er det som oftest populært av en grunn, så også fotballen. Det som gjør fotballen interessant i forhold til antropologi, er tilhengerne, hvem de er? Hvorfor er de villige til å ofre så mye for et lag? Hva er årsaken til at de er supportere av ett lag og ikke et annet? Det enkle svaret er at idrett er med på å gi, forsterke eller å synliggjøre identitet. Videre kan man se på fellesskapet som supporterne er deler av. Ved å heie på et fotballag, blir supporteren en del av supporterklubben og en del av klubben selv. Det å være tilhenger er for de fleste av oss det nærmeste vi noen gang kan komme drømmen om å spille på laget. Supportere anser seg selv, og blir ofte omtalt som, lagets 12 mann. For en fotballsupporter er dette fellesskapet reelt, ofte i større grad enn i andre felleskap. Det kan også være med på å forsterke følelsen av å være med i andre felleskap slik som i en nasjon. Hvis nasjonalisme er et forestilt felleskap, slik som Anderson hevder (Anderson 1991), er idrettsarrangementer som derbykampen i Mostar med på å gjøre opplevelsen av et nasjonalt felleskap mer reell for de involvert. I Mostar opplever de gjennom å støtte sitt lag, at de støtter sin nasjon i kampen mot den andre.

Tilhengere uttrykker sin støtte gjennom ritualer, disse kan være i form av at man ser bortekamper på storskjerm på den samme puben, sammen med sine medsupportere hver gang. Eller at man møtes for å drikke øl og bygge seg opp mot kamp eller diskutere den i etterkant. Et annet ritual som beklageligvis er blitt en del av en del fotballtilhengeres kampdagsritualer, er møter med andre lags tilhengere i voldelige konfrontasjoner. Som medlemmer i den samme supportergruppen, er de hverandres likemenn, deres status ellers i livet er ikke viktig i denne sammenhengen. Lojaliteten og forpliktelsene til laget og medsupporterne, samt moralen rundt det som foregår, synes for fotballsupporteren å være i en annen realitet enn resten av livet (Hognestad 2003: 98). Selv om kvinner etter hvert i en viss grad begynner å bli medlemmer av supportergrupper i enkelte land, er supportergruppene i det store og hele mannsbastioner.

Fellesskapet de er en del av, er et felleskap av menn. Kvinner ses av supporterne gjerne som deler av det videre fellesskapet også supportergruppen er en del av, men altså ikke av selve supportergruppen.

I Mostar var kvinner til en viss grad involvert i fotballen. Under fotball-EM var det omtrent like mange kvinner som menn ute på pubene på den kroatiske siden av byen. Det kroatiske røde og hvite sjakkmønsteret var høyeste mote hos kvinnene så vel som hos mennene. For meg så det ut som om hele den vestlige bydelen var kledd i disse fargene under EM. På stadionet til Velež[8], var det også en del kvinner, jeg vil anslå kvinneandelen i området der jeg stod til å være på cirka 20 %. Blant bortetilhengerne, som egentlig kun kom for å lage bråk, var det mest sannsynlig ingen kvinner. Felles for begge disse tilfellene, er at selv om kvinnene var tilstede, så deltok de i svært liten grad i de negative aktivitetene rundt kampene. Det var svært få kvinner med i gateslaget etter Kroatias tap mot Tyrkia, og kvinner syntes å holde seg for gode for den verste bannskapen under kampen i landsbyen Vrapcici, 5 kilometer nordøst for Mostar sentrum. Jeg hørte selv en ung kvinne rette på et barn som i og for seg bare gjentok det de voksne rundt ham på tribunen ropte.

I Mostar er byens to fotballag sterke rivaler. Kamper mellom lag som har et spesielt rivaleri kalles derby, dersom de i tillegg kommer fra samme by kalles de gjerne også by-derby. At de to lagene i Mostar har en intens rivalisering er i og for seg ikke noe uvanlig i fotballen. Som oftest har alle lag som deler en og samme ulike nivåer av rivalisering mellom lagene, spillerne og ikke minst blant supporterne. Eksemplene på slik rivalisering er mange. For å nevne noen av de mest kjente såkalte by-derbyene: Rangers–Celtic i Glasgow, As Roma–Lazio i Roma, Inter Milan mot AC Milan i Milano og Boca Juniors–River Plate i Buenos Aires. Sterk rivalisering oppstår ofte i tilfeller med større avstand, et typisk eksempel på det var rivaliseringen mellom Dinamo Zagreb fra Kroatia, og Røde Stjerne Beograd fra Serbia, i den Jugoslaviske serien. Disse derbyene ble tillagt stor betydning og det siste av dem fikk rett før krigen i Jugoslavia, ble tillagt stor symbolsk betydning. Kampen ble spilt 13.mai 1990, bare seks dager etter at det kroatiske nasjonalistiske partiet HDZ hadde vunnet valget i Kroatia, og midt i oppbruddet av Jugoslavia. I den kampen gikk politiet til angrep på tilhengerene. Zagrebs spillere forsøkte å forsvare fansene sine mot politiet. Spesielt huskes Zagrebs unge kaptein, Zvonomir Bobans kungfuspark, mot en politimann godt. Boban ble etter dette regnet som en nasjonalhelt i Kroatia. Men kampen førte også til rundt 60 alvorlige skadde, blant

[8] Velež Mostar er et av Mostars to elitelag i fotball, deres tilhengere er stort sett muslimer.

annet med skudd og stikkskader samt tåregassforgiftning (Wikipedia). Felles for alle disse derbyene er at de følges med en entusiasme og en innlevelse som må oppleves for at man skal kunne tro på det.

Videre medfører slike kamper ofte vold og hærverk, ofte utført av grupper som bare har en løs tilknytning til de involverte fotballklubbene. En vesentlig faktor ved disse oppgjørene er også de forskjellige tilhengernes grunnlag for å velge sin favorittklubb. I tillegg til faktorer som hvor man er oppvokst, er det i Glasgow-derbyets tilfelle religion som avgjør hvilket lag man holder med. Rangers er protestantisk og Celtic er katolsk. I Roma er det politikk: Lazio og Inter regnes som middelklasselag med til dels sterke sympatier for høyresiden i politikken, mens As Roma og AC Milan regnes som arbeiderlag og ses på som representanter for venstresiden. (Podaliri and Balestri 1998: 88-94). I Buenos Aires er det klasse som er avgjørende. Boca Juniors fans er tradisjonelt fra de fattige områdene rundt havna, mens River Plates fanbase er byens middelklasse/øvre middelklasse.

Det å identifisere seg med et lag i en sport, er ikke et nytt fenomen. I det østromerske riket ble det arrangert hestekjerrekonkuranser, hvor kuskene hadde blå eller grønne drakter. Tilhengerene valgte seg et lag å holde med, og det samme gjorde keiser Justinian. De blå ble raskt de mektigste, og disse organiserte etter hvert gjenger som dedikerte seg til voldelige angrep mot, og voldtekt av, uskyldige og tilhengere av de grønne. På en festival i 532 prøvde tusenvis av grønne å appellere til Justinian. Men det hele utviklet seg raskt til et regelrett opprør. Etterspillet var at Justinians tropper tok livet av 30000 grønne. Alle lederne deres ble henrettet, deres palasser rasert og eiendom konfiskert. (Gibbon 1966 sitert i MacClancey: 309–13 1996 6–7). Idretten hadde da som nå potensial til i høy grad å påvirke resten av samfunnet: Det å være en fan av et lag ga tilhørighet og førte til svært sterk lojalitet.

Fotballbaner har sørget for en av de største offentlige arenaene hvor rasisme offentlig kan uttrykkes.(Back, Crabbe and Solomos 1998: 71). Denne formen for rasisme var et stort problem på fotballbaner i Storbritannia for 20 år siden, og er et stort problem i land som Italia i dag. I BiH er hudfarge byttet ut med etnisitet, men intensjonen er den samme. Å ramme noen med nedsettende bemerkinger om medfødte deler av en persons identitet. Husk en persons etnisitet arves i BiH.

I Mostar er religion, og dermed etnistitet, den avgjørende faktoren i valget av fotballag. Dersom man er muslim og fotballinteressert, holder man med Velež Mostar, og dersom man

er kroat, så holder man med Nk Zrinjski Mostar. I tilegg til at tilhengergruppene er av, forskjellig etnisitet/religion, er det en viktig faktor som gjør Mostar–derbyet spesielt. I Mostar var de etniske gruppene, som de to rivaliserende lagene støttes av for ikke mange år siden i Krig, en krig der mange mistet slektninger og venner, noe som nødvendigvis gir akkurat dette derbyet en ekstra dimensjon. Videre finner jeg det svært interessant at de to folkegruppene holder med forskjellige fotballandslag, dette på tross av at de begge bor i BiH. Til å belyse denne påstanden vil jeg bruke data samlet inn i Mostar under Europamesterskapet i fotball sommeren 2008, der Kroatia var deltaker, mens BiH ikke var det. De to folkegruppene har i likhet med tyskere og polakker og tyskere og engelskmenn, vært i krig med hverandre. Forskjellen er at denne krigen foregikk nylig, og at de rivaliserende gruppene deler samme by og dermed har direkte tilgang til hverandre i hverdagen. Empirien rundt by-derbyet er hentet fra by-derbyet våren 2008 på hjemmebanen til Velež samt tiden rundt disse derbyet.

Velež Mostar:

Velež er et gammelt storlag fra den Jugoslaviske ligaen. Laget har vunnet cupen i Jugoslavia to ganger, i 1981 og 1986, i tillegg til å ha vært tapende finalist i cupen ved to anledninger, i 1958 og i 1989. Velež har også vært nære på å vinne ligaen ved et par anledninger. De kom på andreplass i 1974, 1974 og 1986. Fotballen i det tidligere Jugoslavia ble, som i de fleste andre land, dominert av lag fra store byer. De største lagene var Partisan Beograd, Røde Stjerne Beograd og Dynamo Zagreb. At Velež fra lille Mostar (140000 innbyggere) klarte å hevde seg i dette selskapet, var en bragd. Laget har etter oppbruddet av Jugoslavia vært et av de ledende i ligaen i BiH, men de har aldri klart å vinne den. Velež-supportere er i dag stort sett av muslimsk herkomst. Tidligere hadde laget fans fra alle etnisiteter og var populære i hele

Hercegovina. Klubben har beholdt sitt gamle emblem med en rød stjerne, et symbol som var vanlig i østblokklandene fram til kommunistregimenes fall.

HSK Zrinjski Mostar:

Av de to klubbene i byen er Zrinjski i dag den ledende. De vant BiH-ligaen i 2004–2005, de vant cupen 2007–2008 og de leder serien i år. Zrinjski spiller på banen Bijeli Brijeg, som tidligere var hjemmebanen til Velež. Zrinjski er en gammel klubb, den ble opprettet alt i 1906.

Klubben ble på grunn av sitt navn[9] og nasjonalistiske emblem, forbudt av myndighetene og ikke vekket til live igjen før i 1992, og mangler dermed mye av historien til konkurrenten Velež.

Velež er et gammelt storlag, vi pleide å spille på Bijeli Brijeg, nå er banen overtatt av Zrinjski. Stadion ligger på den kroatiske siden av byen. Vi drar til deres bane for å se kamper, men de tør ikke komme til vår. Muslimske Sead jobber i en bar i gamlebyen i Mostar. Han virket stolt over dette. Fansen til Velež er i hans øyne mye tøffere enn tilhengerne til Zrinjski. Dette ble senere også hevdet av en annen Velež-fan, Enver: *"De er bare tøffe når det er flere av dem enn av oss. De må være mange flere, minst fire ganger så mange som oss for i det hele tatt tørre. De er store i kjeften, men ikke tøffe."*

Etter min erfaring stemte dette dårlig. De to tilhengergruppene var temmelig jevnbyrdige i å mislike hverandre og i å prøve å stelle til kvalme. Fornærmelsene de slengte etter hverandre var like ille og de syntes like interesserte i å ty til vold for å løse opp i uenighetene sine. Da jeg overvar Mostar-derbyet på Velež' bane i landsbyen Vrapcici våren 2008, syntes Sead å ha rett. Ved avspark hadde ingen Zrinjskitilhengere møtt opp. Jeg hadde heller ikke sett noen i området rundt stadion i timene før avspark. Det var dog et stort oppbud av opprørspoliti utenfor så vel som inne på stadion, og på den ene langsiden stod en tribune tom.

By-derbyet:

Byen er preget av uro i forkant av by-derbyet, to av sjefene i Red Army[10] var i slåsskamp over uenigheter om inntekt fra salg av supporterutstyr. Enver:*" De to gruppene Red Army og Ultras[11] ledere kjenner hverandre. De pleier å avtale sted for slåsskamp, vanligvis i et av kryssene på Bulevarden, den gamle frontlinjen. I fjor var slåsskampene ved Franjevacka-kirken, året før på det spanske torget. Dommerne har spesielle instrukser, de vet at det vil bli et helvete dersom Velež taper."*

[9] HSK: Hrvatski Sportski Klub, betyr Den Kroatiske Sportsklubb, og emblemet deres har det historiske kroatiske hvite og røde sjakkmønsteret. Dette sjakkmønsteret ble brukt som et symbol av den fascistiske kroatiske staten under andre verdenskrig. Disse to markørene på kroatisk nasjonalsime førte til at de Jugoslaviske myndighetene forbød klubbens eksistens.

[10] Red Army er de mest aktive tilhengerne til Velež Mostar, gruppen ble opprettet i 1981 og spiller på at Velež er arbeidernes klubb. RA eller Red Army 81 er en av de vanligste taggingene på østsiden av byen, og i grenseområdet mellom øst og vest.

I tiden før kampen hadde jeg sett en mengde plakater på østsiden av byen, med bilde av tolv menn. Da jeg spurte Enver, fortalte han at disse var muslimske soldater som hadde forsvart det gamle BiH armehovedkvarteret i Vest-Mostar mot de kroatiske styrkene som omringet dem. I alt femten soldater hadde forsvart hovedkvarteret en god tid, de holdt ut til de gikk tom for ammunisjon, deretter overga de seg, noe som ble vist på den kroatiske fjernsynskanalen HRT. Dette var det siste noen så av disse femten mennene før ti av dem ble funnet i en nyoppdaget massegrav rett utenfor Mostar. Disse skulle det ble det holdt en såkalt dženaza for. Under denne så det ut som om hele befolkningen i Øst-Mostar var tilstede. I Vest-Mostar fortsatte livet som om ingenting skjedde.

Enver: *"Det kommer til å bli ett minutts stillhet for dem på kampen. Dersom denne ikke blir overholdt av Ultras, vil det føre til eksplosjon. Det var Ultrassupporternes fedre som drepte de ti. Men det er dumt å snakke om dette, jeg er ikke objektiv."* Jeg fikk siden vite av Envers svigermor at han hadde vært soldat på den muslimske siden under okkupasjonen av Mostar. Enver var 13 da krigen brøt ut. På tross av at han sikkert opplevde grusomme ting under krigen og nok har god grunn til å føle hat mot kroatene, snakket han om objektivitet, noe som ikke akkurat var gjennomgangsmelodien blant informantene mine i Mostar.

Sead:*"Det er teit når noen av dem (Ultras) var de største tilhengerne til Veles og reiste rundt med Velež på bortekamper. Plutselig er Ultras for Zrinjski, som ikke engang eksisterte før 1991, fordi de var forbudt av sosialistene på grunn av at de er HSK, og sosialistene ikke tillot den slags nasjonalsime. De har også 101 års leieavtale på stadion, noe som ikke er lov i følge Uefa."* På tross av at han framsetter sine påstander med en tilsynelatende objektivitet, er det ikke vanskelig å finne bitterhet i utsagnet. At noen av hans klubbs tidligere tilhengere har byttet klubbtillhørighet, er tydeligvis et sårt punkt. Videre synes dette myntet på å tillegge dem negative egenskaper, slik som at de snur med vinden og ikke er til å stole på. Om de kroatene som tidligere var tilhengere av Velež i dag hadde blitt akseptert av de muslimske tilhengerne av klubben, eller om det i det hele tatt hadde vært mulig for dem å gå på kamper med Veležfans, er spørsmål som ikke blir besvart i utsagnet. Det åpent å flagge at en som kroat holder med "muslimske" Velež, ville ganske sikkert ha forårsaket problemer også på den kroatiske siden av byen, og en kroatisk fotballtilhenger som hadde fortsatt å være Veležfan, ville ha tatt et valg som hadde ført til en problematisk tilværelse i Mostar.

Et stykke ut i kampen begynte spetakkelet. Noen busser med Zrinjskifans hadde ankommet. Disse begynte å synge sine sanger, og fikk straks tilsvar fra hjemmefansen. Bråket tiltok,

Zrinjskifansen begynte å kaste romerske lys og kraftige knallskudd inn på banen, noe som førte til at dommeren stoppet kampen og politi og vakter entret banen for å rydde opp i kaoset. Plutselig kom en Veležtilhenger løpende over banen mot Zrinjskitilhengerne. Han ble raskt stoppet, men et øyeblikk etter hoppet 10-20 stykker til over gjerdet og løp mot motstanderne. Alle disse ble også stoppet, og situasjonen så ut til å roe seg litt. Zrinjskitilhengerne fortsetter å kaste fyrverkeri inn på banen, og de to gruppene fortsetter å forsøke å forulempe sine motstandere. I denne fasen driver banemannskaper med å sette bøtter over de romerske lysene som har blitt kastet inn på banen, og så skjer det skjebnesvangre. Jeg ser en av ballguttene ta opp et brennende fyrverkeri, et tidels sekund etterpå går det av i hånden hans, og det ser ut som om han mister alle fingrene på den ene hånden. Gutten blir geleidet av banen av Velež' kaptein mens sjokket står skrevet i øynene hans. Han forlater banen ikke mer enn 15 meter fra der jeg står på hjemmefansens hovedtribune, mens blodet fosser fra hånden hans.

Stemningen var på bristepunktet etter dette. Folk diskuterte høylydt om de skulle løpe over banen og ta bortefansen, noe som kunne blitt masseslakt, da det denne dagen sikkert var 5000 hjemmefans og bare noen hundre bortefans. De fleste løper heldigvis ikke over, en hel del forsøker, men blir stoppet av politiet. En tynn kar i bar overkropp, med veležflagget knyttet rundt hodet, kommer seg over og hopper opp på gjerdet, men får straks 3-4 knyttneveslag i ansiktet og faller bakover i gresset. Noen flere klarer også å komme over, men møter liknende skjebner. Politiet fikk etter dette nok og evakuerte Zrinjskis tilhengere bort fra stadion for å forhindre ytterligere bråk.

I 20 minutter fikk Zrinjskis tilhengere være på stadion før de ble bortvist, en ung gutt stod i fare for å miste hånden sin og i Mostars gater var situasjonen nok en gang meget spent som følge av noe så trivielt som en fotballkamp mellom byens ledende lag. Scenene fra denne vårdagen i Mostar kunne ha utspilt seg mange steder i verden, der det spilles såkalte derby-kamper og tilhengertradisjonene er voldelige. Bakteppet for slik vold kan være etnisitet og nasjonalisme som i Mostar, eller i forbindelse med andre former for sosial differensiering. Denne hendelsen fant dog sted i Mostar, en by der tilhengerne til byens to fotballag for få år siden utkjempet en blodig krig. Er fotballen i Mostar også en fortsettelse av krigen med andre midler?

Uansett er fotballen i Mostar en kontekst der møtet mellom de to etniske gruppene i Mostar er veldig tydelig. Dette fotballmøtet blir en negativ metafor for samfunnet som helhet. Det er viktig å markere sin egen identitet, og ta avstand fra de andre. Symboler som flagg og drakter

er særlig viktige, videre har alle sangene som synges både til støtte for eget lag og for å håne det andre laget og dets supportere, klare innslag av etnisitet og nedsettende bemerkninger av etnisk karakter. Typiske eksempler på slike bemerkninger kan være at Zrinjskis fans kaller Velež fansen ”Tyrkere” eller at Veležfansen kaller Zrinjskis supportere ”Ustaša.” For hver av gruppene er den andre etniske gruppen en representant for svært negative kulturtrekk, og det er viktig å skille seg fra dem i størst mulig grad. Ens egen identitet er for individene i gruppene den attraktive og moralsk overlegne, mens den andre er uønsket og foraktelig.

Dersom en ser på fotballfans utenfor en spesiell kontekst som den i Mostar er, vil det være svært uvanlig å skifte lag. For en voksen tilhenger vil dette være tilnærmet utenkelig, og selv for barn er det vanlig at de holder på sitt lag hele livet ut. Det er av interesse at verken det å flytte til et annet geografisk område, skifte politisk ståsted eller komme opp i en annen ”klasse”, synes å rokke på dette. Fra Oslo kan man se dette i det at selv arbeiderlaget Vålerenga har tilhengere som er bedriftseiere, svært rike og som bor på Oslos vestkant. Dette på tross av at slike mennesker står for de motsatte verdiene av arbeiderne som grunnla klubben Vålerenga og som føler seg som en viktig del av klubbens sjel.

Spillere

Etter å ha fulgt med på fotballen i Mostar en stund, kom jeg over noe som virket interessant. Noen av spillerne på så vel Velež som Zrinjski hadde navn som tydet på at de hadde annen etnisitet enn resten av laget. Dersom hatet mellom klubbene var så sterkt, hvordan kunne dette henge sammen? Slik som jeg hadde oppfattet det, var det umulig for en muslim å spille for Zrinjski, eller for en kroat å spille for Velež. Nå fant jeg ikke bevis på at noen av spillerne på Velež var av kroatisk avstamming, men en av de mest profilerte spillerne på Zrinjski Sulejman Smajić, var helt tydelig av muslimsk avstamming. Både fornavnet og etternavnet hans tydet på dette. Smajić var en ung, teknisk dyktig spiller som hadde debutert på det bosniske landslaget, noe som er uvanlig for hjemlige spillere, da den bosniske ligaen er av dårlig kvalitet og de gode spillerne som oftest forlater BiH i svært ung alder. Han hadde året før skrevet under på en kontrakt med det belgiske storlaget Anderlecht, men hadde blitt stoppet av hjerteproblemer. Jeg tok opp denne problemstillingen med Enver: *”Vi hater ham mest av alle, han er en sviker. En bondeknøl som er kjøpt og betalt. De fikset bil, leilighet og horer til ham for å få ham til å skrive under.”* At han hadde hjerteproblemer, var selvfølgelig også et faktum som de rivaliserende tilhengerne brukte for å psyke ut Smajić når han spilte.

Det var tydeligvis ikke et problem for spillere av ulik etnisk tilhørighet å spille sammen. Smajić var også, på grunn av at han var en av klubbens beste spillere, en populær mann blant Zrinjskis tilhengere. Etnisk forskjell ser altså ut til å være en større kampsak blant tilhengere enn blant spillere. Enver: *"Spillerne i de to klubbene respekterer hverandre som kolleger, de hilser nå de treffes i byen og det hender at de tar en kaffe eller en øl sammen."*

I tilfellet med Smajić er det verdt å legge merke til enkeltpersonen Smajićs etniske tilhørighet, mister sin betydning for de kroatiske Zrinjski-supporterne. I Mostar der etnisk tilhørighet er esensiell, viser dette den enorme viktigheten et fotball-lag kan tillegges. At Smajić er muslim er uvesentlig så lenge han spiller for Zrinjski, laget som representerer den felles kroatiske etniske identitet i Mostar. For muslimene i byen, blir dette en grunn til å hate den samme spilleren enda mer en de andre Zrinjski-spillerne. For dem øker betydningen av hans etniske tilhørighet fordi han representerer laget som symboliserer den andre etniske gruppen; kroatene.

Tilhengerne, derimot, har ingen slik gjensidig respekt, å ta en øl sammen er temmelig uaktuelt for dem, de møtes bare for å sjikanere hverandre og å slåss.

Fotball-EM

Under sommerens Fotball-EM blusset nasjonalismen opp skikkelig. Fra feltnotatene*: "Hovedgaten er sperret av, det er mange tusen mennesker ute i gatene; menn, kvinner og barn. Rundt 90 % har på seg de kroatiske sjakkrutete røde og hvite draktene, det synges, drikkes, tutes og skytes opp fyrverkeri"* (Mostar i etterkant av Kroatias 1 – 0- seier mot Østerrike i første runde av Fotball-EM). Vest-Mostar var ikledd Kroatias farger, mens Øst-Mostar var stillere, og de få som i det hele tatt fulgte med på kampene, holdt alltid med Kroatias motstandere. Jeg så selv Kroatias seier mot Tyskland på den østlige siden av byen, og kontrasten til folkefesten i Vest-Mostar var enorm. Noen barer hadde satt opp storskjermer, men få av dem hadde fylt opp mer enn halvparten av sitteplassene. De som brydde seg holdt, med Tyskland, og ble forbannet når Kroatia skåret. Kampen mellom Kroatia og Tyrkia var dog helt annerledes enn resten av Fotball-EM i Mostar. Barer og puber i Øst-Mostar var fulle av folk. Svært mange av tilskuerne hadde på seg tyrkiske drakter, og det tyrkiske flagget var hengt opp på de fleste barene jeg passerte før og under kampen..

Heiarop/kampsanger:

”U Boj u boj za narod svoj.”(I strid i strid for folket sitt). Folket de kroatiske fotball-tilhengerene synger om, er ikke det samme som nasjonen de tilhører, men derimot det kroatiske folket. Tilhørigheten til den etniske gruppen de er en del av, og som er den viktigste måten å klassifisere på, blir forsterket gjennom å bekrefte sin deltakelse i den kroatiske nasjonen, på tross av at disse tilhengerne faktisk er bosniske statsborgere eller at de i alle fall bor i BiH. Denne tydelig overdrevne støtten til Kroatia bidrar til å provosere muslimene i Mostar, meldingen kroatene sender, er at de ikke bryr seg om å være en del av BiH, men anser seg som en del av den kroatiske nasjon, uavhengig av at de bor i et annet land. Det er liten tvil om at dette også er den beskjeden kroatene i Mostar ønsker å formidle, gjennom fotball som på mange andre måter. Det er også forståelig at muslimene, som ikke har et annet land å forholde seg til, blir provosert av dette åpenbare utrykket for at BiH, landet kroatene deler med muslimene, ikke betyr noe, men at Kroatia er det eneste viktige. De fleste av mine informanter bekrefter også at hvis Kroatia spiller landskamp mot BiH, så vil de bosniske kroatene holde med Kroatia og ikke BiH. Disse holdningene bunner ikke bare i et ønske om å provosere, og å tråkke på staten BiH, slik som det nok oppfattes av de bosniske muslimene. Enver utrykte dette slik: ”Det mest provoserende av alt er at de ikke anerkjenner Bosnia som sitt land, de bor her, men snakker utelukkende om Kroatia”.

Det er også viktig å huske på at kroatene i BiH har fått forandret sin status etter oppbruddet av Jugoslavia. De var på den tiden den nest største etniske gruppen i Jugoslavia og del av det samme landet som de øvrige kroatene, det forestilte fellesskapet, mellom ”nasjonaliteten” kroatene føltes nok sterkere der. I BiH har kroatene, selv om de er en stor gruppe i Hercegovina, blitt redusert til den tredje største gruppen i et mindre land, og de har blitt avskåret fra majoriteten av kroater av en landegrense som de ikke respekterer. Videre er det slik at mange kroater faktisk er engstelige for hva fremtiden vil bringe, det har allerede vært tilfeller der kroatene har blitt nedstemt i parlamentet i Sarajevo, og en av de viktige sakene er for tiden hva det vil bety om kantonene og kommunene får mindre politisk autonomi. Diskursen blant de bosniske kroatene går på at dette vil føre til at de blir påtvunget bestemmelser fra det muslimske flertallet som i det lange løp vil svekke deres rettigheter og i siste instans være til skade for deres kultur.

”Hajmo hajmo hajmo ustaše, ustaše ustašeee”(Kom igjen, kom igjen, kom igjen ustasjer, ustasjer ustasjeer). Ropene fikk nakkehårene mine til å reise seg. Min første tanke var at dette

var akkurat som om tyskere skulle feire en seier i en fotballkamp med å rope ”kom igjen nazister” eller italienere med å rope ”kom igjen fascister.” For en serber eller muslim vil det å høre dette utvilsomt føre tanken inn på andre verdenskrig og krigen i Jugoslavia der Ustaša stod for noen av de verste overgrepene mot sivilbefolkningen. Kilder har hevdet at selv nazistene under andre verdenskrig syntes at Ustaša gikk for langt. Heslige som ropene var, kan jeg likevel ikke si at de overrasket meg. Både i samtaler og i generell drittslenging mellom folk hadde jeg hørt ustaša bli benyttet som omtaleform om kroater, jeg hadde også hørt det bli ropt som skjellsord i forbindelse med lokal-derbyet i Vrapcici. Det som var nedslående i dette tilfellet, var at det ble sunget av kroater om kroater. De sang med stolthet i stemmene, og med smil om munnen. Gledelig feiring over en seier i et fotballmesterskap ble blandet med forherligelse av en av de grusomste bevegelsene i de siste hundre års historie.

Etter mitt syn finnes det ingen unnskyldning for akkurat dette. Ustašas herjinger var for grove til at de bør ropes om med stolthet og glede. Det er som kjent stor forskjell på å akseptere og det å forstå, og det er mulig til en viss grad å forstå selv dette aspektet av feiringen. Historie er, som tidligere hevdet, i bunn og grunn et subjektivt felt. I BiH blir historie brukt i nasjonalismen både for å hevde historisk rett på landområder og for å vise hvor onde de ”andre” har vært og kan komme til å bli igjen. For kroatene er det særegne at de har følt seg dominert av andre. Tidligere ble de dominert av serbere i Jugoslavia. Serberne var i flertall. Dette gjaldt særlig i militæret og kommunistpartiet, som var de to viktigste maktfaktorene i landet. I BiH føler kroatene seg dominert av det muslimske flertallet. Den eneste gangen i moderne tid kroatene har vært de dominerende og fått herske over sitt eget land (og store deler av dagens BiH), var under andre verdenskrig, da NDH ble opprettet ved hjelp av tyskerne og italienerne og Ustaša satt ved makten. Sett på denne måten kan ustaša ses som noe positivt i kroatenes historie, de sto for en periode av nasjonal kroatisk stolthet, om en velger å se bort i fra deres grusomheter mot ikke-kroater og dissidenter, noe som en del kroater beklageligvis gjør.

Kroatia–Tyrkia

Kroatia hadde hatt et glimrende fotball-EM, de hadde som et av kun få lag gått seirende ut av alle sine tre kamper i grunnspillet, og vunnet sin gruppe klart. Tyrkerne hadde på den annen side slitt en hel del og hadde med nød og neppe karret seg videre fra grunnspillet. Dette var den første kampen i sluttspillet. Lille, katolske Kroatia med sine knappe 4 millioner innbyggere mot det gigantiske muslimske Tyrkia, landet de hadde forsvart Europa mot i flere

århundrer og som er skyld i at det er muslimer på Balkan i det hele tatt. Mye stod på spill og kroatene var favoritter. Fotballen var i dette tilfellet en metafor for den nasjonale identiteten til kroatene, det er sannsynlig at dette er noe som kroater utenfor Kroatias grenser føler enda sterkere på enn folk i selve Kroatia. Situasjonen til kroatene i Mostar kan sammenlignes med baskerne i Spania. I Spania er det store baskiske fotballaget Atletico Bilbao. Laget har som det eneste i verden en regel om at kun spillere av baskisk avstamning kan spille der. Det handler om identitet, suksess for klubben gir stolthet for alle baskere. Klubben viser verden hva baskere står for, spesielt i forhold til de dominerende spanjolene. (MacClancey 1996: 182-184) Det kroatiske landslaget har denne betydningen for kroatene i Mostar, det forsterker deres følelse av tilhørighet til et felleskap av kroater og en seier for landslaget føles som en personlig seier for enhver kroat.

Jeg hadde sett første omgang av denne kampen på den muslimske siden av Mostar. Stemningen der før og under kampen var meget forskjellig fra de andre kampene. Det var masser av mennesker på pubene, de flest av dem i Tyrkia-t-skjorter, og det hang tyrkiske flagg på så godt som alle pubene jeg passerte. I pausen gikk jeg over bulevarden for å se resten av kampen på den kroatiske siden. Jeg noterte at det stod opprørspoliti i alle kryssene og at de hadde med seg pansrede kjøretøyer. Dette stemte godt med rapporter i media om at det var 1000 politifolk i på tjeneste i Mostar denne dagen. Mange av disse var spesialisert opprørspoliti hentet inn fra Sarajevo. At disse var på plass, var også vanlig i forbindelse med by-derbyet i Mostar. Jeg slapp over og kom over i et Vest-Mostar som formlig kokte av spenning, forventning og nasjonalisme.

Kampen ble en tett og tøff batalje, men kroatene var det førende laget hele veien. De lyktes dog ikke å skåre mål og kampen gikk til forlengning. Heller ikke her ble det laget mål, ikke før innbytter Ivan Klasnić satte ballen i nettet, i overtidens tjueniende minutt, ett minutt før slutten på kampen. Feiringen var noe av det mest intense jeg noen sinne har opplevd, folk i Vest-Mostar gikk helt av hengslene. Seiersgleden var enorm. Slik varte det i 5-6 minutter, plutselig var det en som sa at ballen lå i målet. Jeg våger å påstå at det neppe var mange i Vest-Mostar som hadde fått det med seg, men to minutter på overtid av overtiden hadde tyrkeren Semih Şentürk skåret og lagene måtte ut i straffesparkkonkurranse for å avgjøre deres videre skjebne i turneringen. Kroatene var tydelig rystet etter tyrkernes sene utligningsmål, og deres straffespark var av veldig dårlig kvalitet. De tyrkiske spillerne klarte på den annen side å beholde fokus og vant 3-1. Kroatia var ute av EM, i Mostar brøt det ut fullt kaos.

Kroatene var på bristepunktet, stemningen ble raskt hatsk og sinnet vendte seg straks mot muslimene på den andre siden av byen. De fleste kroatene visste at svært mange der hadde på seg de tyrkiske draktene, en provokasjon som på dette tidspunktet fikk begeret til å renne over. Muslimene i Øst-Mostar feiret på sin side seieren som om det var deres landslag og ikke det tyrkiske som hadde vunnet kampen, og mange av dem forsøkte å komme seg over til den vestlige siden av byen for å møte kroatene. Midt i dette stod altså politiet. Som en levende barriere stod de der på den gamle frontlinjen midt i Mostar. Deres forsøk på å holde de to partene fra hverandre var rimelig vellykket. De muslimske tilhengerne kom seg aldri over broene til vest. I vest var situasjonen langt mer uoversiktlig. Frustrerte over sine mislykte forsøk på å komme over og konfrontere muslimene, vendte de skuffede kroatene sitt sinne mot politiet. Disse tok på sin side i bruk, skjold, batonger og tåregass. Det kom til heftige sammenstøt mange steder i byen, og etter hvert lå det en sky av tåregass over store deler av sentrum. Politiet holdt stand denne dagen, de lyktets i å holde de to gruppene fra hverandre, noe som med stor sannsynlighet reddet situasjonen fra virkelig å bli ille. For min egen del førte situasjonen til at jeg ikke kom meg hjem før i 0500 tiden på morgenen. Leiligheten min lå rett over bulevarden, på den muslimske siden av byen, rett bak der politiet stod tettest rett over brua over til Musalatorget, der sammenstimlingen av tyrkiskkledde fans var størst.

Mostars gater så ut som Belfasts (Dnevni List 22. 6.2008: 1) Over hundre mennesker var skadde som følge av sammenstøt i BiH i etterkant av kampen, 42 av dem i Mostar (Vecerni List 22.6.2008: 2) Av de skadde var 16 politimenn (Olsobodenje 22.6.2008:2). Videre var en mengde politikjøretøyer skadd, privatbiler og butikkvinduer fikk også føle tilhengernes vrede. Selv om Mostar igjen så ut som en krigssone, og det høye antallet skadde var ille nok, lyktes politiet denne natten i å hindre sammenstøt som kunne ha fått virkelig katastrofale følger, i motsetning til hva som skjedde etter Kroatias kamp mot Brasil i VM i 2006, der det kom til masseslagsmål og en tilhenger ble skutt.

Hvorfor spesielt med Tyrkia?

En kan spørre seg om kampen hadde hatt den samme symbolske meningen uansett hvem Kroatia hadde spilt mot. Personlig tror jeg at dette ikke er tilfellet. Tyrkia er et land som en del bosniske muslimer ser til når de trenger noen å identifisere seg med. Det er på grunn av tyrkernes okkupasjon at islam er religionen deres. Gamlebyen i Mostar er et flott eksempel på tyrkisk arkitektur. Videre er det vanlig at kroater hånlig referer til de bosniske muslimene som

tyrkere for å gjøre narr av dem. En del av muslimene som hadde iført seg tyrkiske drakter denne dagen, føler nok en reell sympati med Tyrkia. Mange verdsetter også det historiske båndet mellom de to folkene. Jeg er i likevel ikke det minste i tvil om at støtten til Tyrkia først og fremst var en motreaksjon mot de kroatiske tilhengerne i Vest-Mostar. Med andre ord var den overdrevne støtten til Tyrkia var rettet mot å provosere kroatene. Avisene rapportert også tidligere i EM, om tilfeller der kroatiske tilhengere kjørte over til muslimske områder for å provosere, og vifte med det kroatiske flagget i etterkant av andre kamper. Det er vanskelig å konkludere med annet enn at dette er med å styrke den kroatiske identiteten på bekostning av fellesskapet innad i BiH og med dette, med god grunn provosere muslimene.

Samir: *"Jeg har ingenting godt å si om tyrkerne, for meg er de det mest bedritne folkeslaget. Jeg kommer likevel til å heie på dem mot Kroatia, for å spotte kroatene."*

De fleste bosniske muslimene føler seg også, som tidligere nevnt, provosert over kroatene og deres helhjertede støtte til Kroatia. "Tyrker" er også en vanlig nedsettende benevnelse som kroater bruker om bosniske muslimer. Mange vil nok hevde at kroatene fortjener å bli provosert tilbake og at spottingen når deres lag tapte, var på sin plass. Støtten til Tyrkia er ut fra disse perspektivene logisk, uansett hva som er årsaken til at de bosniske muslimene ønsker å vise den. Jeg er temmelig sikker på at støtten til et hvilket som helst lag som kroatene hadde møtt i kvartfinalen i EM, hadde vært temmelig sterk, men det at de møtte Tyrkia, ga det hele et historisk element. Ikke minst er dette viktig i forhold til kroatenes tolking av støtten. Kroatenes forhold til tyrkerne er at de ser tyrkerne som historisk, og truende fiende. En fiende som i hundrevis av år truet med å invadere kroatene og ødelegge og forurense deres kultur.

Beklageligvis er alt dette tegn på en slags høna-eller-eggetlogikk, som fortsatt er gjeldende i BiH. Kroatene blir provosert av at muslimene synes å holde med "alle" som spiller i mot Kroatia, mens muslimene blir provosert av at de bosniske kroatene febrilsk holder med Kroatia, og ikke bryr seg om BiH. Dette bidrar ikke til annet enn å forsterke uvennskap og mistro mellom de to etniske gruppene i Mostar, og i dette tilfellet bidrar fotballen til en negativ utvikling i forhold til forsoningsprosessen i området. Gjennom fotball blir negative og destruktive sentimenter i befolkningen tydeliggjort. Fotballen synes å være en arena der dette er lov, på samme måte som i tilfeller med rasisme på fotballbanen.

Fotball kan ses som et ritual med sentrale deltakere slik som spillere og dommere og mer perifere deltakere slik som publikum og journalister. Selv om de fleste er perifere tilskuere, føler disse i fotballsammenheng

oftere en enda sterkere tilhørighet til det aktuelle laget. Det er vanligere at spillere skifter lag enn at fans gjør det. Journalistene skriver om kampene og er i en viktig formidlingsposisjon, denne kan de bruke til å forme symbolikken i fotballritualet til en viss grad. Fotballritualet Dette synes å være med på å kommunisere noe.

Det som blir kommunisert blir ofte oppfattet som et symbol på en identitet. Et eksempel på dette er fra når fotball ble introdusert i Argentina. Mange av de beste lagene var fra begynnelsen organisert av britiske kostskoler. Disse ble etter hvert utfordret av lag organisert av innvandrere fra andre europeiske land og deres sønner. Dette førte til en intens rivalisering mellom britiske og såkalte criollo lag. Criollo lagenes tekniske og uorganisert stil mot britenes organiserte og maskinmessige. Dette medførte etterhver en slags ideologisk konstruksjon av en opposisjon mellom de to stilartene og menneskene de var representasjoner av (Archetti 2003: 217-222).

At engelskmennene og argentinerne den dag i dag har et rivaleri som dreier seg om mer enn fotball kunne man siden se i forbindelse med kampen mellom de to i fotball-VM i 1986. Dette var det første møtet mellom de to siden den argentinske invasjonen av Falklandsøyene. Kampen endte med en overbevisende seier til Argentina, og argentinerne hadde fått en symbolsk revansj for tapet på i Falklandskrigen.

I Mostar handler det om å bekrefte sin egen etniske identitet. De som vinner kampene mellom byens to lag på banen og på tribunene har vist at deres etniske gruppe er overlegen den andre. Mye av det samme er tilfellet med kampene i EM. Kroatenes feiring kommuniserer at de er kroater, og at de er overlegen muslimene, mens muslimene lot seg provosere og provoserte tilbake med sin oppslutning om Tyrkia.

Skolekampene.

I mars 2009, reiste jeg ned til Mostar igjen. En av de mest interessante opplysningene som kom fram i løpet av dette oppholdet kom fram i et intervju med sjefen for Osces utdanningsavdeling i Mostar, Ken Palmer. Høsten 2008 arrangerte de videregående skolene i Mostar en fotballturnering der alle de videregående skolene var invitert. Elever fra muslimske skoler i Øst- Mostar skulle spille mot elever fra kroatiske skoler fra den vestlige delen av byen. På slutten av turneringen skulle byens skolemestere kåres. Tiltaket som i seg selv var positivt, i og med at det brakte sammen elever av ulik etnisitet, skulle vise seg å få helt andre følger. I stedet for idrettslig forbrødring førte skoleturneringen til krangling, som igjen medførte slåssing, noe som igjen utartet til regulære masseslagsmål. Situasjonen for elevene fra de muslimske skolene var spesielt ille, da turneringen ble arrangert et godt stykke inne i den kroatiske delen av byen. Igjen var situasjonen i Mostar spent. Store oppbud av

opprørspoliti ble utplassert langs den tidligere frontlinjen langs bulevarden. Elevene grupperte seg etter sin etniske tillhørighet for å slåss mot de andre, og siden de fleste elevene hadde sterke klubbsympatier til henholdsvis Velež og Zrinjski, ble disse sympatiene også brukt til å fyre opp stemningen. Etter mønster fra tidligere masseslagsmål mellom de "voksne" supporterne til disse to fotballagene, avtalte de unge guttene steder for sine slåsskamper for å rekke å slåss før politiet kom, et mønster som også er kjent fra Ultras[12] miljøer i deler av Europa og i Sør Amerika. Etter en tid med slåsskamper og en generelt spent situasjon, roet situasjonen seg igjen. Resultatet ble at en hel del unge gutter havnet på sykehus med skader etter slåsskamper, og at et i utgangspunktet bra tiltak viste seg å slå fryktelig feil. Ikke minst viste det seg at fotball, selv på skolenivå, er en potensiell gnist som kan antenne den etniske kruttønna som Mostar fortsatt kan sies å være. At skolegutter arrangerer masseslagsmål etter sin etniske tilhørighet er mer enn ille nok. Men slik slåssing har potensial til å påvirke sikkerhetssituasjonen og blåse liv i hatflammene igjen i en by på 140000 innbyggere. Det er den virkelig store faren.

På tross av alvoret i denne situasjonen kom det noe positivt ut av hendelsen. De lokale myndighetene iverksatte tiltak for å ta tak i situasjonen. Dette ville i de fleste områder i verden ha vært en helt naturlig reaksjon fra ansvarlige myndigheter. Men i Mostar var det første gang de lokale myndighetene selv iverksatte tiltak for å fremme integrasjon og forståelse.: Ken Palmer: *"De har vært fornøyde nok med å bli med på arrangementer organisert av de internasjonale organisasjonene, dette er første gang de selv har arrangert et slik tiltak".* Den manglende kontakten mellom de to gruppene er en av forklaringene på hendelsen, og et av de implementerte tiltakene er at hver skole nå har fått en slags kontaktskole der det undervises i den andre etniske gruppens pensum. Videre vil de skolene som anses å ha oppnådd mest i samarbeidet med partnerskolen fra områder dominert av den andre etniske gruppen, premieres på en såkalt internasjonal toleransedag. Dersom disse tiltakene fungerer og resultatet blir økt forståelse mellom unge mennesker av ulik etnisitet, vil myndighetene selv ha løst opp etnisk spenning i byen, både i utdanningssystemet og i fotballen, og de vil ha sørget for at den generelle sikkerhetssituasjonen i Mostar blir bedre.

[12] Zrinjskis mest fanatiske tilhengere kaller seg Ultras. Ultras er et navn som de har tatt fra liknede grupper i utlandet, særlig i Italia og i Sør-Amerika. Ultras tilhenger kjennetegnes ofte av at de er voldelige og at deres politiske sympatier er langt ute på høyresiden. Benevnelsen Ultra er hentet fra politikken og refererer til politisk ekstremisme (Podaliri and Balestri 1998: 88)

Konklusjon:

Som det meste i Mostar er tilhørigheten til fotballag basert på kun en ting. Denne er en persons etniske bakgrunn. Er personen av muslimsk avstamning, holder han med Velež. Er han av kroatisk katolsk avstamning, så holder han med Zrinjski. Symbolikken rundt klubbene og historien til de to klubbene bidrar sterkt til at det har blitt slik. Et poeng som bidrar til å øke kløften mellom de to tilhengergruppene, er at klubbene i dag befinner seg i to forskjellige ender av fotballskalaen i BiH. Dette gjelder både på de sportslige resultatlistene og økonomisk. Zrinjski er i toppen av begge disse, mens Velež er i bunn. Rivaliseringen mellom de to lagenes tilhengere har stor innvirkning på situasjonen i Mostar. Hatet mellom de to gruppene er sterkt, og møter mellom dem fører ofte til vold. Tiden rundt lokal-derbyet er svært spesiell. Stemningen i byen er ladet, med forventninger om bråk og voldelige sammenstøt. Forholdet mellom de to klubbene spiller også inn i andre sammenhenger, som vist i eksempelet fra skolekampene, der elever i etterkant begynner å slåss og faller inn i kjent mønster fra kamper mellom Zrinjski og Velež. Med slåsskampene følger utrygghet, situasjonen synes hele tiden å være i fare for å bli enda verre og påvirker alle i Mostar, også de som slett ikke bryr seg om fotball. Et annet problem er de materielle skadene som medfølger; biler skades, butikkvinduer knuses og ølflasker knuses overalt. Dette, sammen med kostnadene forbundet med det store politioppbudet i byen, er en vesentlig økonomisk belastning på en allerede dårlig økonomi i en fattig by i et fattig land.

Landskampene førte til mange eksempler på nasjonalisme. Særlig problematisk var det at nasjonalismen på den ene siden av byen var til fordel for en annen nasjon enn BiH og muslimene på den andre siden av byen. Som i tilfellet med derby-kampene mellom Velež og Zrinjski, medførte fotball-EM bråk i Mostar. Dette ble særlig tydelig etter Kroatias kamp mot Tyrkia, der mange muslimer involverte seg sterkt som Tyrkiatilhengere, mest for å vise avstand og motstand til Kroatia.

Begge disse tilfellene inneholder sterke elementer av etnisitet og nasjonalisme, derby-kampene mye etnisitet og fotball-EM mye nasjonalisme. Å skille etnisitet og nasjonalisme vil ikke gi særlig mening her. I Mostar er det din etnisitet og din religion som avgjør hvilken nasjonalitet du har, uavhengig av at du faktisk bor i nasjonalstaten BiH. Den religiøse tilknytningen til en person bestemmer også den etniske tilknytningen til en person, uavhengig av om personen utøver sin religion eller ikke. Etnisitet, nasjonalitet og religion er svært vanskelig å skille fra hverandre i Mostar, som i resten av BiH. Religionens betydning forstås

best hvis en ser på den muslimske etniske gruppens benevning; etnisitet, religiøs tilknytning og nasjon har samme benevnelse. (Bringa 1995: 11)

Jeg vil ikke gå så langt som å si at fotballen er et totalt sosialt faktum i Mostar. Fotballen er derimot et godt barometer på stemningen i byen og er en sosial kontekst som i mange tilfeller er med på å belyse hva som rører seg i befolkningen. Det er farlig å trekke bastante konklusjoner basert kun på fotball, da den i stor grad handler om emosjoner, og folk ofte overdriver sine sentimenter når de er emosjonelle. Fotballen er likevel en så viktig del av livet i Mostar at den ikke kan ses bort ifra som studieobjekt og avfeies som en fysisk og betydningsløs del av samfunnet.

To skoler under et tak i praksis. Den Høyre nyopppussede delen er forbehold kroatiske elever, mens den nedslitte til venstre er for de muslimske elevene. Legg også merke til at skolegården er delt med et gjerde.

Gymnaset i Mostar, er et foregangsprosjekt. Skolen er delvis integrert, og det satses en del penger på dette prosjektet. På tross av dette er det først i 2009 at den blir skikkelig pusset opp.

Utdanning, forsoning og integrasjon?

Sentralt for dette kapittelet står spørsmålet om utdanningssystemet i BiH bidrar i positiv retning ved å virke integrerende på sine elever med deres forskjellige etnisitet, eller om skolevesenet har en motsatt effekt. I tilfellet Mostar vil jeg også forsøke å komme nærmere inn på Mostar gymnas med UWC (United World College)[13]. Jeg kommer også til å skrive om de såkalte nasjonale grupper av fag, og av disse spesielt ta for meg språk som en viktig del av å bygge nasjoner og nasjonalitet. OSCE (The Organization for Security and Co-operation in Europe)[14] har i BiH som det eneste av de landene de opererer i, en egen utdanningsavdeling.

Intervju med OSCE og rapporter utarbeidet av og for dem, vil også være med på å belyse utdanningens rolle i BiH generelt og Mostar spesielt. Tall og andre fakta om utdanningen i BiH er hentet fra disse rapportene, som jeg anser for å være de mest objektive kildene til slik informasjon som er tilgjengelig. På grunn av at elevene ved Mostar gymnas fortsatt er barn, valgte jeg å ikke prøve å skaffe meg informanter blant elevene der. Dette var noe jeg heller ikke fant nødvendig, da to av mine hovedinformanter, Maja og Fatima og de fleste av deres venner, nylig hadde blitt uteksaminert ved skolen, og lærerinnen Marina, en annen informant, jobber der. I spørsmål rundt universitetene har jeg forholdt meg til Samir, som er vitenskapelig ansatt ved det ene av byens to universitet, samt studenter ved, og prospektive studenter til, de to universitetene.

I BiH er de fleste skoler dominert av en av de tre de etniske gruppene; Serberne, kroatene eller muslimene. De fleste av skolene aksepterer barn av etniske minoriteter, men disse må følge den samme læreplanen som elever tilhørende den etniske majoriteten i det gjeldende området eller på den gjeldende skolen. Læreplanene er ikke felles for hele landet. De fleste fagene inngår i noe som kalles nasjonal faggruppe, noe som betyr at de er forskjellige etter hvilken etnisitet som er dominerende der skolen ligger. Fag som er inkludert i den nasjonale gruppen av fag er: språk, religion, historie, geografi og litteratur. Som oftest er skolene i BiH etnisk homogene, men det finnes en del unntak. En del skoler ligger i områder der to eller alle de tre de etniske gruppene er omtrent like store. På slike steder har det blitt innført noe som kalles to skoler under samme tak. Det dette innebærer, er at barn av ulik etnisk bakgrunn går på samme skole, men at de ikke har undervisning sammen. De har egne lærere og

[13] For å lese mer om UWC, gå til: http://uwc-ibo.org/index.php?lang=en
[14] For å lese mer om Osce gå til: http://www.osce.org/

administrasjon. Skolebarna har i realiteten svært lite å gjøre med hverandre og blir på denne måten innprentet at de er forskjellige.

Mostar gymnas og UWC.

Mostar gymnas regnes som en foregangsskole av mange. Skolen har omtrent like mange muslimske og kroatiske elever, og administrasjonen, biblioteket og elevrådet er felles. Selv om denne skolen på overflaten kan se ut som et vellykket eksempel på integrering, er ikke dette egentlig tilfellet. Maja: ”*Den felles skolen er ikke helt felles. En etasje er muslimsk og en er kroatisk. Muslimske lærere for muslimske elever og kroatiske lærere for kroatiske elever.”* Jeg tok opp at jeg har observert et stort kroatisk flagg i et av klasserommene der og Maja svarte*: ”Sånn skal det ikke være. Skolen skal være felles."* Videre: *”Det var OSCE-folk osv der og muslimene var overfor dem innstilt på å forsones og ha felles læringsplan. Men det er bare fordi de er i mindretall her. De hadde neppe latt oss ha noe av vårt i Sarajevo.”*
Elevene har heller ikke her særlig med hverandre å gjøre, de følger sin etnisitets læreplan og har kun lærere av den samme etnisitet som seg selv. De eneste fagene som er felles, er IT-praksis og praktiske laboratorieøvinger. Dette etter press fra henholdsvis Norge og Japan, som har donert utstyr til disse to praktiske øvingsfagene, og satt som krav for donasjonen at bruken av utstyret skulle være felles. Teorien som skal forberede elevene for de praktiske øvingene, blir undervist separat, med en klasse for muslimer og en for kroater.

I tillegg til elever av muslimsk og kroatisk etnisitet, inneholder Mostar gymnas United World College (UWC) som har elever fra hele verden. Disse opererer med en egen læreplan (International Bachulerate) og synes mest å omgås hverandre. I stedet for å være to skoler under samme tak, kan Mostar gymnas snarere sies å være tre. Muslimske elever omgås med andre muslimske elever, kroatiske med kroatiske elever og de internasjonale elevene med andre internasjonale.

Med sin beliggenhet på Mostars bulevard ble det gamle språkgymnaset utsatt for temmelig mye beskytning under krigen. Det historiske bygget fra Østerrrike-Ungarn perioden var solid bygd og klarte brasene langt bedre en de fleste nyere byggene i dette området, som selv den dag i dag står som utbrente sønderskutte skall. Bygget huset før krigen en meget velrenommert skole der elever av alle etnisiteter sammen studerte språk. I etterkant av krigen ble skolen startet opp igjen som et pilotprosjekt, som den første integrerte skolen i BiH.

Muslimske og kroatiske skoleelever under samme tak er fremdeles et temmelig betent tema i BiH, men skolen er fortsatt i drift og begynner igjen å regnes som en god utdanningsinstitusjon i begge deler av Mostar. Denne skolen i Mostar er som allerede nevnt, ikke fullstendig integrert, og alle de kroatiske plassene ved skolen er heller ikke fylt opp av kroatiske elever. En interessant utvikling, er at en del av de ledige plassene blir fylt opp av muslimske elever, som i disse tilfellene, må følge den kroatiske læreplanen. Implikasjonene av dette er at de ikke følger sin nasjonale læreplan, men derimot blir utsatt for kroatisk kulturell påvirkning. Akkurat en slik påvirkning er noe som foreldre ofte nevner som en årsak til at de ønsker at deres barn skal gå på skoler der deres egen etnisitet er en majoritet, der deres kultur ikke er under angrep og de står i fare for å miste sin nasjonale identitet (Tailoring Catchment Areas In Bosnia and Herzegovina 2007: 17). På gymnaset i Mostar, følger noen muslimske elever allikevel det kroatiske pensumet, dette skyldes mest sannsynlig at viktigheten av å gå på en god skole vurderes som viktigere enn risikoen for kulturell forurensning.

Denne angsten for at den nasjonale identiteten skal bli borte, kan tolkes ved hjelp av Harrisons begrep om kulturell forurensing. Det synes som at Harrison med dette begrepet mener at andre kulturers påvirkning på en kultur kan forurense den. Dersom denne forurensingen fortsetter og eventuelt øker i omfang, kan virkningen bli irreversibel og den påvirkede kulturen kan bli borte. Et slik eksempel på kulturell forurensning henter Harrison fra Quebec provinsen i Canada. Der ser de fransktalende nasjonalistene den overveldende britisk-kanadiske og amerikanske påvirkningen innen politikk, økonomi og kulturliv, som noe som truer hele deres franske kulturarv (Harrison : 10), og som i siste instans kan komme til å utrydde den. Nasjonen må beskytte seg mot kulturell forurensning fra omverdenen for at nasjonens kultur og dermed identitet skal kunne overleve.

Gordana og hennes datter Ivana er positive til felles itklasser på gymnaset, det er ingen problemer mellom elevene der. De er på den annen side skeptisk til at eldstegutten drar over på den siden (den muslimske). De regner med at det blir trøbbel ut av det, å dra alene kommer ikke på tale og drar han med en gjeng blir det garantert trøbbel. Snakker også om en problematisk gutt fra den muslimske siden som kom over til området der de bor og julte opp noen barn som han trodde var kroatiske, det viste seg senere at de faktisk var muslimske. Ville at gutten skulle studere ved UWC, men han ønsket ikke selv å studere på engelsk.

Etniske grupperinger bør ikke analyseres for seg selv, det er i kontakt med andre at etnisitet blir viktig. Det er når det finnes noen å definere seg som annerledes fra, at det spesielle hos en etnisk gruppe blir tydeligere. Særtrekkene hos en gruppe er viktige innad i gruppen, for å styrke samholdet. Videre er det viktig å framheve forskjellen overfor den andre gruppen, for å skille seg fra denne, markeringen kan være vesentlig, både i forhold til å symbolisere avstand fra de andre og for å vise for andre eksempelvis internasjonale organisasjoner, at det dreier seg om en distinktiv gruppe. Grensene mellom de to etniske gruppene er, på tross av at de i enkelte sammenhenger virker svært så fastlagte og tydelige også i dagens Mostar, også permeable. Det er ikke problematisk å bevege seg fra den vestlige til den østlige delen av byen eller omvendt, selv om det er en del mennesker som synes å tro det. Gjennom både sin integrerende intensjon og sin beliggenhet på grensen mellom de to bydelene er Mostar gymnas i en særstilling som møteplass mellom de to gruppene. En stilling som alt etter aktørenes perspektiv på situasjonen kan ses som en bra og integrerende kraft eller som en farlig agent for kulturell forurensing.

Maja: *"Før jeg begynte på Mostar gymnas, hadde jeg svært liten kontakt med folk på den siden (den muslimske). For cirka to år siden begynte jeg å gå over dit og etter hvert også å gå ut der. På skolen satt vi i elevrådet sammen, men det var ikke særlig interaksjon utenom det. Da de kom for å begynne på skolen vår, ble det arrangert en felles tur til Italia. Den hjalp oss veldig mye. Muslimske og kroatiske elever kom godt overens der. Jeg husker ikke engang ti personer blant de kroatiske elevene som ikke ønsket å forsones da*." Hun fortalte at det var høylydte debatter der blant annet hennes venn Ivo[15], som jeg møtte og selv oppfattet som svært nasjonalistisk særlig i forbindelse med Kroatias deltagelse i fotball-EM, var en av de som virkelig var sterkt imot å forsones med, og integrere, de muslimske elevene ved Mostar gymnas.

Etnisitet blir viktiggjort i en kontekst som den menneskene i Mostar er en del. Møtene mellom de personer fra de to etniske gruppene er hyppige og ens egen etnisitet kan tilsynelatende konstant virke truet, og dermed viktiggjort (Hylland Eriksen 2002: 76). Dersom trusselen mot ens egen etniske identitet føles reell, er det ikke veldig rart at integrering av skolevesenet kan virke truende for mange. Hvis man tenker på eksponering til en annen kultur som en potensiell kilde til kulturell forurensing, så er det naturlig at det foreligger en skepsis til å sende sine barn i skolen, da barn ofte anses som mer mottakelige for påvirkning enn voksne.

[15] Maja fortalte meg senere at hun trodde Ivos sterke nasjonalistiske sentiment kom av at han hadde mistet nære familiemedlemmer under krigen.

For folk som er for forsoning og integrasjon, vil dette argumentet kunne snus på hodet. Det er nettopp derfor det er viktig at barn av ulik etnisitet møtes og undervises sammen. Det er samhandling som er måten å uviktiggjøre etniske forskjeller på og gjøre disse mindre farlige.

Marina: "*Jeg liker ikke alt dette snakket om etnisitet, det får barn som ikke nødvendigvis fokuserer på etnisitet til å tenke på den.*" Jeg er ikke nødvendigvis helt enig med henne i dette utsagnet. Utsagnet minner meg på en tanke som ikke var uvanlig i det tidligere Jugoslavia. En av Tone Bringas venner sa at om spørsmålet om en var kroat, serber eller muslim hadde blitt stilt i klassen hennes på sekstitallet, hadde de fleste ikke engang visst svaret eller vært interessert i hvilken etnisitet klassekameratene ens var av (Bringa 1995: 4). Dette er også en variant av historier min egen far forteller fra det tidligere Jugoslavia. Felles for dem begge er at de er født på 50-tallet og er i den generasjonen som virkelig syntes å tro på Tito og det jugoslaviske fellesskapet. For meg blir en slik holdning litt vel naiv, en slags Tito-nostalgi som egentlig ikke synes å ta hensyn til dagens realiteter. Det er ikke slik at det er riktig å akseptere og hele tiden dytte det etniske spørsmålet fram i enhver sammenheng, men det blir også feil å ikke snakke om noe som er så tydelig framme i dagen. Det viktigste med holdningen hennes er at den viser at det også i denne konteksten finnes mennesker som ikke er nasjonalister og som virkelig synes å ønske seg en situasjon der mennesker ikke evalueres kun på grunnlag av en ukontrollerbar faktor som deres etnisitet synes å være.

Maja: *"De snakker serbisk, vi vil ikke det, vi kriget med serberne og vil snakke vårt språk".* Samir: *" De finner opp nye ord mens vi er mer på de internasjonale ordene."* De to utsagnene er uttalt av to forskjellige unge mennesker i Mostar på samme dag. De er vokst opp ikke langt fra hverandre, det er ikke stor aldersforskjell eller forskjell i interesser og generell oppførsel mellom dem. Deres respektive utsagn symboliserer likevel to helt forskjellige ting. Den første uttalelsen kom fra en kroatisk jente, den kommer som et tilsvar på min hentydning om at språkene er temmelig like og at det ikke er noe vits i å komplisere og finne på nye ord slik som kroatene gjør, mens muslimene synes å beholde ord og uttrykk fra Jugoslaviatiden I tillegg prøver de i en del tilfeller å distansere seg fra serbisk, ved å ta i bruke en del muslimske uttrykk, som helt eller delvis hadde falt bort i Jugoslavia tiden. (Greenberg 2004). Den andre uttalelsen er også et svar på den samme hentydningen, men denne kommer fra en ung gutt av muslimsk tro og dermed i bosnisk kontekst av muslimsk etnisitet.

Skolevesenet i BiH

De fleste innbyggerne i BiH er av den oppfattning at alle elever i skolevesenet i BiH har krav på undervisning på sitt eget språk. Dette bygger i følge OSCE på en misforståelse. Dersom dette skulle gjennomføres, hadde det ført til stor grad av segregasjon og faktisk vært i mot grunnloven i BiH. Elever er garantert å få lære på sitt eget språk, men de er ingen garanti noe sted i BiH eller nasjonale/etniske gruppenes konstitusjoner, at elever har krav på å undervises på et spesifikt språk. Det er spesielt kroatene som ønsker at deres barn skal bli undervist på et språket de har gjort krav på for sin egen etniske/nasjonale gruppe. (Ashton 2007: 9) Som fag tilhører språk de såkalte nasjonale gruppene av fag. Hvis man ser på de andres kultur som en forurensende faktor, som setter ens egen kultur i fare gjennom møter med denne, blir disse fagene og i særlig grad det å ha et eget klart definert språk et viktig redskap for å skape en buffer og beskytte ens egen kultur.

Språk

”Visse nasjoner slik som serber, kroater og bosniere lar seg bortimot bare definere av sin religion, ettersom de med hensyn til språk og ”rase” er mer eller mindre uadskillelige fra de ”nasjoner” de står fastlåst i konflikt med” (Gellner 1997: 65). Gellners krystallklare uttalelse står i skarp kontrast til oppfatningen i det tidligere Jugoslavia. Denne uttalelsen ville med rimelig stor sannsynlighet fått mange av mine informanter til å steile. Språk synes eksempelvis å være en av de aller viktigste enkelt delene av nasjonalismen spesielt i BiH.

Forskjellen på bosnisk språk og kroatisk er svært små, spesielt gjelder dette for områder slik som Mostar med omland, der befolkningen historisk sett har vært blandet. De samme taleformene har blitt brukt av både muslimer og kroater, men etter krigen har kroatene i området forandret sitt språk og benytter taleformer som er distinkt kroatiske. Mange av disse kroatiske taleformene er ny-gamle ord, eller ord som er funnet på med den hensikt å lage et kroatisk språk som er klart distingverbart fra serbisk og bosnisk, språkforskjellen brukes til å bygge opp kroatisk nasjonalfølelse og definerer kroatene som en distinkt nasjon uavhengig om de bor i Kroatia eller i BiH.

Språkenes fødsel i Kroatia, BiH, Serbia og Montenegro kom som et resultat av eksplosiv nasjonalistisk politisk fremgangsmåte i disse republikkene/nasjonene (Greenberg 2004: 13). Bruken av fødsel som begrep her er noe som kan gi feil konnotasjoner. Språkene har også tidligere eksistert, men ikke som offisielle byråkratiske språk slik som serbokroatisk var.

Skillelinjene mellom disse språkene som trekkes opp følger heller ikke de nye nasjonens grenser, men snarere etter etnisk tilhørighet Greenberg (2004: 14-15).

Språket blir særlig viktig som en samlende faktor i en kontekst der store deler av en ”nasjons” befolkning bor utenfor nasjonalstatens landegrenser, noe som er tilfellet for både kroater og serbere. Da befolkningen ikke bor på ”sin” nasjonalstats landområder, trer språket fram som en enda viktigere faktor i nasjonens nasjonalfølelse. Kroatene og serberne i BiH viser ved sin opptatthet av sine respektive språk tydelig at de er en del av deres respektive moderland Kroatia og Serbia, snarere enn av BiH.

Språkkampen er ikke et nytt fenomen i det tidligere Jugoslavia og det var viktig å enes om en del språkregler, spesielt i det offentlige. Folkegruppene i Jugoslavia var delt i to i forhold til om de skrev sine respektive språk ved hjelp av det kyrilliske eller det latinske alfabet, og det var da som nå, en rimelig stor variasjon i uttaleformer og skriftformer på sentrale ord. Løsningen for byråkratiet ble at de implementerte en mellomløsning som bestod i at alt offisielt skriftlig skulle være skrevet med det latinske alfabetet som var det som kroatene, slovenerne og de bosniske muslimene benyttet, men at utaleformene og skriftformene som ble brukt var serbiske. Hvis tendensen til at det lages forskjell i de forskjellige språkene i BiH fortsetter og viljen til å lære de andres språk fortsetter å være lav, er jeg redd for at språket vil bli en polariserende faktor og at folkegruppene i BiH vil ha vanskeligere og vanskeligere for å kommunisere med hverandre. Det serbokroatiske språket som tidligere var felles, er i ferd med å brytes opp i deler. Disse delene forandres og skolebarn lærer gjennom sin utdanning ikke annet enn det språket som nå er deres nasjons språk. Språket serbokroatisk har i de fleste sammenhenger, slik som blant annet på universitetet i Oslo, blitt erstattet av bosnisk/kroatisk/serbisk språkgruppe. Ved å gjøre denne forandringen gis det aksept for at dette faktisk er tre ulike språk, men ved å beholde dem sammen antyder man samtidig at de er nært beslektet. Et spørsmål det kan være relevant å stille seg er, om serbokroatisk noensinne egentlig har eksistert som språk, eller om dette var en fellesbenevnelse for de tre overnevnte språkene. Forsøket med å lage et eget serbokroatisk språk, hadde sine røtter i Tito politikken som dominerte Jugoslavia mellom andre verdenskrig og krigen på nittitallet, der nasjonale forskjeller, slik som språk, bevisst ble underkommunisert og forsøkt uviktiggjort.

Det å på den måten skape en slags nasjonalisme er ikke en unik taktikk fra det tidligere Jugoslavia, men er en praksis som har vært vanlig i mange land spesielt i stater som er sammenslåinger av forskjellige etniske grupper og for å skape en følelse av nasjonstilhørighet

i koloniriker. I Indonesia ble studenter gjennom sin studietid undervist på et felles språk som fikk dem til å føle seg som indonesere. I det franske Indokina var kolonimaktens strategi todelt, de besluttet at rekrutteringen til det lokale embetsverket skulle skje lokalt og at det ved hjelp av fransk språk og utdanning skulle skapes en lokal veltilpass elite som var lojal mot den franske staten. Samtidig var oppblomstringen av *quoc ngu* (det vietnamesiske skriftspråket) viktig i formidlingen av en egen vietnamesisk kultur og førte til en slags nasjonal solidaritet(Anderson 1996). Jugoslavia benyttet et felles språk. I dagens nye statsdannelser foregår separasjonen i språkene nå som følge av bevisst manipulering og intervensjon av politikere og språkplanleggere. (Greenberg 2004: 13) videre kom den unge velutdannede Samir inn på den kroatiske språkpolitikken: ”Det kroatiske språket ble aktivt forandret i Tuđman-perioden[16], Tuđman var purist.*”* Var Tuđman også fascist? *”Ja, men det har ikke jeg lov til å si….”*

Eksempler på kroatifisering av språket er at internasjonale ord som fortsatt brukes på bosnisk og serbisk, slik som Aerodrom og Helikoptar, har blitt forandret til Zracna Luka (lufthavn) og Zrakomljat (luftvisp) på kroatisk. Hensikten er å skille kroatisk fra sine søsterspråk og distansere det kroatiske språk fra det felles serbokroatiske, for med det å bygge opp om den kroatiske nasjon og etnisitet og distansere dem fra de øvrige nasjonene og etniske gruppene i det tidligere Jugoslavia.

For et land som BiH vil dette i mine øyne kun ha en negativ effekt, da en nasjonalstat uten et felles språk er vanskelige å drive. For kroatiske nasjonalister i Mostar og det øvrige BiH, er dette neppe et problem, men snarere en ønskelig utvikling som er i tråd med den generelle konsensusen blant dem om at staten BiH ikke er viktig. Det viktige er den kroatiske nasjonen og det forestilte fellesskapet mellom alle kroatene, heller enn fellesskapet innad i nasjonen BiH.

Maja er kroat. Som de aller fleste kroater i BiH har hun kroatisk pass, men hun har bodd nesten hele sitt liv i Mostar. Hun er en av dem som var på skolen da de muslimske elevene fikk lov til å begynne der igjen. En av hennes beste venninner i dag er muslim, og hun sier at det ikke er viktig for henne hvilken etnisitet en god venn har. Maja: ”*Man venner seg til dem (muslimene). Jeg satt i elevrådet med dem og husker godt på at når vi hadde paneldebatter*

[16] Franjo Tuđman var første President etter at landet brøt ut av Jugoslavia. Han var en av de viktigste politiske aktørene i bruddet med Jugoslavia og blir regnet som sterkt nasjonalistisk, av mange serbere og muslimer også omtalt som fascistisk. Hadde ikke Tuđman dødt så tidlig som han gjorde, er det rimelig at også han hadde blitt stilt for retten ved krigsforbryterdomstolen i Haag.

som de internasjonale organisasjonene organiserte, var de (muslimene) alltid tilsynelatende for integrering med oss. Men straks de internasjonale var borte var de ikke interessert. Det er alltid slik, muslimene skaper seg for organisasjonene, men er ikke interessert i å integreres med oss når det kommer til stykket." Slike argumenter er ikke uvanlige å høre fra kroater i Mostar. Kroatiske informanter synes å mene at muslimene er øyentjenere for de internasjonale organisasjonene og ønsker å framtre som integrasjonsvillige, mens de egentlig ikke er noe bedre enn kroatene selv. Jeg mener at dette er feil, muslimer er generelt sett mer interessert i staten BiH og dens felles institusjoner. Et mer aktuelt spørsmål er hva som er grunnen til dette. De aller fleste kroatene jeg møtte i BiH under feltarbeidet mitt synes alle, på et eller annet plan, å drømme om å bli en del av Kroatia, muslimene har intet annet valg enn å forbli en del av BiH.

Den kroatiske befolkningen faller inn under begrepet Diaspora, når det defineres som et samfunn med minoritets status i et annet land. Kroatene er spredd fra sitt opprinnelige sentrum, de føler seg ikke fullt ut akseptert i landet de bor i og de drømmer om å gjenforenes med Kroatia. De er en del av det transnasjonale nettverket av kroater. De er lojale mot Kroatia og andre etniske kroater, snarere enn mot landsmenn av annen etnisk tilhørighet, og staten de bor i, noe som naturligvis oppfattes som illojalt og provoserende. (Fuglerud2001 :1999-2001)

Den norske ambassaden i BiH støtter gymnaset i Mostar økonomisk, og følger utviklingen her tett. Heidi Olufsen ved ambassaden utalte følgende i en samtale vi hadde om emnet: *"Gymnaset i Mostar var ment å være en foregangsskole i BiH, men nivået av integrasjon er ikke spesielt imponerende. At ikke alle de kroatiske plassene på en skole som regnes som en av de beste i Mostar er fylt opp, tyder på at skolen kanskje ikke når sitt potensial som integrerende faktor. En annen ting som dette belyser, er kroatenes manglende vilje til integrasjon, noe som i skoleverket i de kroatiske kantonene i BiH er et vanlig problem*."

Den norske ambassaden i Sarajevo støtter på tross av disse manglene gymnaset i Mostar økonomisk og de synes å ha tro på at gymnaset har en positiv effekt. Støtten er vesentlig og har vært på rundt 4 millioner kroner i året i de siste årene. Den kroatiske lærerinnen, Marina jobber på gymnaset i følge henne er: *"den eneste direkte integrerende effekten denne støtten har hatt, er at muslimske og kroatiske elever har sin praktiske IT-undervisning sammen, dette etter krav for fra Norge for donasjonen av IT-utstyr. Den teoretiske IT-undervisningen som skal forberede elevene for den praktiske, har elevene derimot hver for seg (Marina). Japan har satt det samme kravet for en donasjon av laboratorieutstyr. Elvene har også i dette*

tilfellet har praksis sammen, men teori hver for seg." Uten presset fra de to donornasjonene, er det rimelig å anta at også den praktiske undervisningen hadde vært separat. Viljen til integrasjon synes rett og slett ikke å være stor nok.

Intervju med OSCE

I følge OSCE er BiH det eneste landet der organisasjonen har sett seg nødt til å ha en egen utdanningsavdeling. Bare det at en slik avdeling er nødvendig, sier en del om situasjonen utdanningen er i BiH i, og viktigheten den tillegges. Claude Kieferer (Sjef OSCEs utdanningsavdeling i BiH): "*Et grunnleggende problem er at det i BiH er to grupper som ikke anerkjenner landet (Kroater og Serbere), de har ikke anerkjent landet siden det ble opprettet i 1992. Myndighetene i landet synes ikke å være interesserte i å oppnå forandring. Det er klart at i et land med 3 ulike utdanningssystemer, har ikke utdanning en integrerende effekt. Dette er noe som på sikt kan være med på å true selve staten BiHs eksistens. Det eksisterer ikke en felles visjon om landets framtid. Det er vanskelig å få til noe med dagens krigsgenerasjonspolitikere."*

To skoler under et tak og nasjonale grupper av fag.

Claude Kieferer: *"Det var media som fant opp denne termen på skolene. Det har alltid vært underforstått at dette skulle være en midlertidig ordning, men det faktum at de har eksistert så lenge viser at politikerne ikke er seriøse. Det er mulig å tenke på to skoler i en som et synonym på situasjonen. Et eksempel er en av skolene i Stolac*[17]*. Denne kroatiske skolen ligger i et område med mange muslimske barn i nærheten. I stedet for å tilby de muslimske barna skolegangen de etter loven er forpliktet til, valgte skoleledelsen å ikke gjøre dette og kun utnytte 1/3 av skolens kapasitet. OSCE leide barna for hånd inn i skolen og tvang direktøren til å allokere klasserom til dem. I etterkant benytter de to gruppene av lærere ulike klasserom, det er etablert fysiske sperringer mellom de to etniske gruppene og de benytter separate innganger. En donasjon av nye PC-er ikke tatt i bruk i løpet av to år, fordi direktøren frykter at barna skal ta dem i bruk sammen."* Ideen om to i skoler under et tak som i sin tid ble implementert for å sørge for at barn ble garantert skolegang i områder deres etniske gruppe var i mindretall, har i BiH blitt en innarbeidet måte å drive skoler på. I områder som Mostar, der befolkningen er delt. Manglende politisk vilje til å endre dette systemet,

[17] Byen Stolac ligger 20 km fra Mostar, og har i likhet med Mostar en blandet befolkning av muslimer og kroater.

vitner om et ønske om å sementere denne løsningen og gjøre den naturlig, som et ledd i å gjøre forskjellene mellom de etniske gruppene til noe urgammelt og naturlig, for øvrig i "god" nasjonalistisk ånd. I følge Gellner ser nasjonalismen på seg selv som noe universalt, tidløst og iboende – et selvinnlysende, gyldig prinsipp. Den ser det som helt naturlig at mennesker ønsker å leve blant sine egne, at de motsetter seg å leve blant mennesker av en annen kultur og, fremfor alt, at de forakter å bli styrt av dem (Gellner 1998: 21). For en nasjonalistisk politiker eller skoledirektør i et nasjonalistisk politisk klima slik som det vi finner i BiH, blir det å forsøke å få en ordning som to skoler under ett, ideell, for dem kan det synes å slå to fluer i en smekk. Ordningen synes å formilde internasjonale organisasjoner som OSCE. Ordningen kom jo i sin tid i stand etter forslag fra OSCE og ble implementert i samarbeid med dem. To skoler under et tak ordningen sørger samtidig for at elevene har en minimal eksponering til de andre elvene ved å benytte atskilte deler av skolene for de ulike etiske gruppene, eller forskjellige tidspunker for undervisning av elevene. Med sin doble effekt sørger dette systemet tilsynelatende for å minke presset om integrering, samtidig som det ivaretar nasjonalismens prinsipp om å være blant, og i dette tilfellet lære og bli undervist av, sine egne.

Claude Kieferer:*"De nasjonale gruppene av fag ble i sin tid opprettet for å ivareta tilbakeflyttede barns rettigheter. Disse fagene tvang skolemyndighetene til å ivareta disse barnas behov. Vi var klare over at dette førte til at barna ble adskilt, men mente det på det tidspunktet var viktigere at de fikk utdanning. Som to skoler under ett tak-konseptet var de nasjonale gruppene av fag ment som en midlertidig løsning, men har blitt en innarbeidet del av utdanningsstrukturen i BiH og et viktig politisk anliggende."* Som påpekt tidligere i dette kapitlet, føles disse fagene, særlig språkfaget, som viktige i opprettholdelsen av nasjonalitet og distinkt kultur. Dermed blir disse fagene viktige i et område der nasjon, kultur og etnisitet er skilt fra, og ofte i opposisjon til, staten BiH og de vyer om integrasjon som OSCE måtte ha.

Claude Kieferer:*"Muslimene er de eneste som bare har BiH. De er vanligvis mer tolerante. Serberne ser i det store og hele mot Beograd, mens kroatene ser mot Zagreb. Det er umulig å bli skoledirektør uten politisk tilhørighet. Det er i BiH slik at partier som snakker om forsoning og felleskap ikke kommer til makten. Stemmegivningen følger i stor grad etniske skillelinjer heller en sak."* I BiH-kontekst er etnisitet den suverent viktigste metoden å klassifisere på. Dette fører til et politisk bilde der en politikers etnisitet er viktigere enn alle hans meninger og personlige egenskaper. Sterkt nasjonalistiske politiske partier er i maktposisjoner i de aller fleste kantoner, og synes å øke fokus på etnisitet og nasjonalisme i

valgkampene sine. *Samir: "Rundt valgkampen er det vanlig at politikerne begynner å kjøre etnisitet og nasjonale spørsmål som sitt valgflesk."* Med skoledirektører som er medlemmer i slike politiske partier blir det vanskelig å få til positive endringer på skolene, noe direktøren i eksemplet fra Stolac også er et bevis på. *"I BiH er utdanning en videreføring av krigen med andre midler".*

Bildet Claude Kieferer tegner opp rundt situasjonen, er alt annet enn positivt. Ut fra det han sier, er det klart at han ser på utdanning som en negativ bidragsyter i integrasjonen av de ulike etniske gruppene i BiH. Det vitner også om stor frustrasjon. Frustrasjonen vil for de fleste være forståelig dersom situasjonen er slik han beskriver den. Det å jobbe i en organisasjon hvis mål er nettopp det å få til integrasjon og fredelig sameksistens og stadig føle seg motarbeidet av politikere og skoledirektører, må være demotiverende. Det er meget interessant at det er det politiske nivået som synes å trenere integrasjonsspørsmål og videreføre forskjeller og midlertidige løsninger slik som to skoler under ett tak-konseptet. At kroatene er de som i minst grad er interessert i integrasjon, er ingen stor overraskelse, da dette stemmer med data jeg har diskutert tidligere og kommer til å diskutere senere i oppgaven. Selv om UWC i Mostar er med sin felles administrasjon, sitt felles lærerrom, elevråd og bibliotek har kommet mye lengre enn skolen i Stolac som han brukte som eksempel, er heller ikke den assimilert nok til i stor nok grad til å kunne virke som en forsonende og integrerende kraft.

Den avsluttende kommentaren om en videreføring av krigen med andre midler er en kruttsterk formulering som sier mye om denne personens følelser rundt utdanningssituasjonen i BiH. Den kommer også inn på det som er et av kjerneelementene i situasjonen som det tidligere Jugoslavia og i særdeleshet BiH befinner seg i. Krigen ligger fortsatt som en klam hånd over all interaksjon mellom de ulike etniske gruppene i BiH. I Mostar der de er så til de grader eksponert for hverandre, blir dette særlig tydelig. Dette er snakk om gamle fiender som skal forsøke å samhandle i en mer eller mindre påtvunget struktur (BiH). Mye av striden under krigen gikk nettopp ut på å skille de etniske gruppene. Etnisk rensing med formål å oppnå etnisk homogene områder med muslimer, kroater og serbere. Slike etnisk homogene områder kunne lett kunne bli integrert som deler av den kroatiske eller den serbiske nasjon og i muslimenes tilfelle blitt til en egen muslimsk bosnisk stat.

At utdanningsinstitusjonene er en arena der krigen videreføres, tyder på at akkurat denne arenaen tillegges stor viktighet. Videre vil jeg påstå at dette tyder på at frykten for at de ulike

de etniske gruppenes kulturer skal forurenses av hverandre, absolutt er sterk, og at den kroatiske entiteten fortsatt på et eller annet plan opprettholder sin drøm om før eller senere og på en eller måte bryte ut av BiH og bli en del av Kroatia. Kommentaren til OSCE medarbeideren er til forveksling svært lik den prøyssiske militærfilosofen Von Clauswitz kjente sitat: ”krig er en fortsettelse av politikken med andre midler”. Denne definisjonen har den fordelen at den ser våpen i en væpnet konflikt som valgfrie. Partene kan velge å ty til våpen, men også velge å legge dem ned igjen når dette er mer hensiktsmessig i forhold til deres målsetninger. Krig og borgerkrig er vanligvis en del av overlagte avgjørelser, ikke en følge av ukontrollerbare emosjoner. (Kloos 2001: 177) Dersom vi tenker med denne krigsmetaforen litt til og utdanning er en form for metaforisk videreføring av krigen i BiH, er kampen rundt utdanningen en bevisst strategi på politisk nivå. Sammenligningen med krigen er grell, men den viser tydelig hvor viktig utdanning er i helhetsbildet i BiH. Krigsmetaforen gir inntrykk av en fastlåst og innbitt konfliktsituasjon, men den gir dersom man tenker i Kloos baner, også et håp. Hvis det for de politiske aktørene fra begge de etniske gruppene blir gunstig å samarbeide om utdanning og integrering av denne i stedet for å ”krige” om den, er det rimelig å anta at de vil gjøre nettopp det. Utfordringen for det internasjonale samfunn og organisasjoner som OSCE, blir å skape forhold som gjør det gunstig for de ”stridende” parter å samarbeide i utdanningsspørsmålet og si farvel til ”våpnene”.

I likhet med nasjonalisme i andre deler av verden, har nasjonalismen til de ulike etniske gruppene på Balkan folkelige så vel som politiske trekk. Utdanningen er et felt der ”krigen” for å føre denne metaforen videre, fortsatt føres gjennom en systematisk machiavellisk manipulering av nasjonalistisk ideologi. (Anderson 1996: 115). Det er derimot interessant å se forskjeller i oppfatningen mellom vanlige folk og det politiske nivå av hvordan utdanning bør være. OSCEs rapport om utdanning i BiH sammenligner holdninger mellom landet som helhet, den internasjonalt administrerte byen Brcko i nord i BiH og Mostar, byen som utgjør mitt felt. De mest interessante funnene i denne rapporten er at nesten tre fjerdedeler av respondentene i undersøkelsen svarer at de er tilhengere av en felles læringsplan for barn i hele landet. Videre er 69 % av de intervjuede for at barn skal lære den felles historien til alle folkeslagene i BiH (Highlights of public Opinion on education: 3). Resultatene fra undersøkelsen viser at respondentene i Mostar konsekvent er mer negative til integrering av elever av ulik etnisitet og læreplaner i skolevesenet enn respondentene i resten av BiH. Resultatene fra den internasjonalt styrte byen Brcko tyder på at befolkningen her generelt er mer positive til integrasjon innen utdanning enn respondentene i BiH forøvrig og i Mostar er.

Brcko er en by som utmerker seg i BiH, i følge Claude Kieferer, var også måten skolene her er organisert på et bedre eksempel for etterfølgelse enn gymnaset i Mostar.

I år er det også blitt satt i gang et prosjekt som tar sikte på å reformere historiefaget, i BiH. OSCE har skrevet en utfyllende rapport om emnet (Karge: 2008), og det blir spennende å følge resultatene av dette arbeidet.

De to universitetene.

At en by på rundt 140000 innbyggere skal ha to separate universitet uten særlig samarbeid og med helt forskjellige undervisningsplaner, virker noe overdrevet. I Mostar er dette noe de fleste vil oppfatte som naturlig og rettferdig. Det er slik i denne byen, at dersom den ene siden får noe så skal den andre siden også få tilsvarende. Det kroatiske universitetet på vestsiden av byen underviser etter kroatisk læreplan og har et temmelig stort antall studenter fra selve Kroatia. Selv møtte jeg like mange kroater som studerer der som bosniske kroater, og ingen muslimer. Grunnene de kroatiske elevene oppgav for å studere i BiH i stedet for Kroatia varierte fra korrupsjon i det kroatiske utdanningssystemet, til at de ville prøve noe nytt, til at det rett og slett var enklere å komme inn på universitetet i Mostar enn på de kroatiske universitetene. Flere av disse studentene planla også å gjøre sitt opphold ved universitetet i Mostar så kort som mulig ved å oppnå gode nok karakterer til å komme inn på et av universitetene i Kroatia. Det ville for dem videre være uproblematisk å fortsette studiene i Kroatia da de allerede har fulgt kroatiske læreplaner ved universitetet i Mostar. Det var også dette min kroatiske informant Maja oppgav som en av hovedgrunnene til å velge å studere ved det kroatiske universitetet i Mostar fremfor ved det muslimske: ”Dersom jeg hadde studert på Džemal Bijedić[18] hadde det blitt umulig for meg å flytte til Zagreb for å studere videre ved universitetet der, i Kroatia anerkjenner de ikke bosniske universiteter.”

Under hele feltarbeidet mitt i Mostar tilbrakte jeg forholdsvis mye tid på Dzemal Bjedic, universitetet fascinerte meg av mange årsaker. Det var på og i nærheten av dette universitetet jeg observerte flest jenter med Marama[19]. Antallet jenter med dette hodeplagget var aldri over 10-15 prosent, men likevel vesentlig høyere enn i resten av byen. Videre var koblingen

[18] Džemal Bijedić er navnet som brukes om universitetet på den muslimske siden av Mostar. Navnet ble før bosniakrigen brukt om det felles universitetet i Mostar. Džemal Bijedić var født i Mostar og en av Jugoslaviatidens mest fremtredene muslimske politikere. Han var sågar statsminister i Jugoslavia fra 1971 til sin tragiske død i en flyulykke i 1977. I BiH-kontekst blir det på grunn av mannens etnisitet naturlig at det er universitetet på den muslimske siden som har videreført hans navn i sitt eget.
[19] Marama er det bosniske navnet på hjiab.

mellom religion og universitet i høyeste grad ivaretatt ved at det ligger en moské inne på universitetets campus, rett ved siden av fotballbanen og et par koselige studentkafeer. I begynnelsen funderte jeg på om disse religiøse trekkene kunne tyde på en form for religiøs ekstremisme som ikke er uvanlig i universitetsmiljøer, men dette var en tese jeg aldri fikk noe bevis på, snarere tvert imot. I samtaler med Samir kom det fram at grunnen til at antallet jenter med marama var høyt inne på universitetets campus er at elevhjemmet til byens medrassa eller muslimske skole, ligger inne på universitetets område. Han medga at det er merkelig at det befinner seg en moské inne på universitetsområdet, men at grunnen til det er at området universitetet hadde fått etter krigen, var en gammel militærleir, og at det hadde ligget en moské der allerede fra den tiden. Videre mente Samir at dette var et unikt tilfelle, han hadde verken sett eller hørt om noen universiteter i BiH som hadde en moské på campus. Samir: *"Samarbeidet mellom de to universitetene er så å si ikke-eksisterende. Deres ledere kommer hit (*Džemal Bijedić*) ved offisielle tilstelninger og våre drar dit (Det kroatiske universitetet) når de har tilstelninger.."*

Mot slutten av feltarbeidet mitt var det likevel tegn tydet på at samarbeidsklimaet mellom byens to universitet hadde blitt bedre. Maja fortalte at hennes far, som er professor ved Mostars kroatiske universitet, i neste semester (høsten 2008) skulle forelese et kurs ved Džemal Bijedić universitetet. Maja: "Det er første gang jeg har hørt om noe slik samarbeid mellom universitetene. Han er ekspert på tusen og en natt og annen østlig litteratur. De er vel mer østlig orientert der. Dersom jeg hadde gått der hadde det vært vanskelig å skifte til Zagreb senere." Hvis man ser på det hun egentlig sier her er dette en klart tredelt uttalelse. Den første delen av den er håpefull og sier noe om muligheten for samarbeid og forsoning på tvers av de etniske skillelinjene. Dette modereres med uttalelsen om at de (muslimene) er mer østlige, en myte som kroatene stadig vekk kommer tilbake til når de snakker om muslimer. Kroatene ser seg selv som vestvendte og som forsvarerne av Europas østlige grense mot Islam og Østen. Den siste delen av uttalelsen hennes bygger opp om den tidligere nevnte innstillingen de fleste kroater har: Det er Zagreb og Kroatia som er viktig, ikke BiH, ikke Sarajevo og ikke Mostar. Likevel ser jeg den første delen av uttalelsen som viktig. Et samarbeid der en kroatisk professor underviser presumptivt østlig innstilte muslimske studenter i østlig litteratur, er et meget positivt tegn i tiden, og som dersom det blir et vellykket samarbeid, kan få viktige positive ringvirkninger i forholdet mellom de to universitetene og i Mostar generelt.

Den gamle leiligheten min har fått to nye leieboere, de er begge studenter og kroatiske. Dette er av interesse fordi de begge er kroater, og fordi leiligheten ligger på den muslimske siden av

byen. Videre er det av interesse fordi den ene gutten studerer ved Džemal Bijedić. G: *"han kom ikke inn på det kroatiske universitetet og studerer i stedet der (DB), det ser ut til å være uproblematisk."* At enkelte kroatiske studenter studerer ved Džemal Bijedić er noe jeg har hørt før, at dette ikke medfører problemer for dem er også positivt, og kan tolkes som et tegn på at livet går fremover også i Mostar.

Avslutning

Slik som undervisningen i Bih i dag er lagt opp, virker den ikke i stor nok grad som en integrerende og forsonende faktor. Det virker som om så vel internasjonale politiske organisasjoner og lokale politiske aktører innser viktigheten av å bruke utdanning som middel for å oppnå til dels ulike mål. Der de internasjonale jobber for å integrere skolevesenet, ser det ut til at det er lokale politikere som trenerer integrasjonsspørsmål og heller vil beholde segregasjonen mellom de ulike etniske gruppene i skolevesenet. Den politiske treneringen av integrasjon innen utdanning tyder i stor grad på at ikke alle ser på det å styrke fellesskapet i innad i landet som et ønsket sluttmål, men at motivene er helt andre. I Mostars tilfelle er det lagt ned mye arbeid for å få til en større grad av integrasjon. Mostar gymnas blir ofte trukket fram som et vellykket eksempel på integrering, men som jeg forsøker å vise her, er heller ikke denne skolen i nærheten av virkelig å være integrert. Mostar gymnas har et stort og i mine øyne uforløst potensial. For å få forløst dette potensialet, synes det dessverre som om det er nødvendig med et fortsatt og sterkere press fra internasjonal aktører.

På landsbasis er det viktig at systemet med to skoler under et tak blir omstrukturert slik at elever med ulik etnisk identitet, får muligheten til å treffes og samhandle for på den måten å se at de "andre", egentlig ikke er ulike dem selv og slettes ikke er farlige. En muslimsk elev sa det på denne måten: "de (kroatene) har jo samme sans for humor som oss!"(Ashton 2007: 25). Et av de klart største problemene i Bihs skolevesen i dag er de såkalte nasjonale gruppene av fag. Jeg mener at det er under enhver kritikk at det undervises ulik historie og geografi og at elever i litteratur kun leser forfattere med samme etniske tillhørighet som dem selv, disse fagene må integreres. Når det kommer til språk, mener jeg at det bør undervises i eget språk, men også et felles for landet Bih. Religion bør være et frivillig valg for den enkelte elev, det gunstigste hadde vært et integrert livssynsfag der elevene lærte om de ulike religionene, men med en selvvalgt spesialisering. Uten et felles pensum vil det uansett bli vanskelig å integrere skolene ytterligere.

Undersøkelser gjort av OSCE og samtaler jeg har hatt med mine informanter, tyder på at det er en større vilje til integrasjon og forsoning i folket enn det er hos politikerne. Motviljen hos politikerne til å endre kurs i utdanningsspørsmål kan være knyttet til deres frykt for ikke å bli gjenvalgt dersom de ikke flagger nasjonalistisk politikk for sine velgere. Det kan på tross av negativiteten mot endring fra politisk hold, se ut som det er noe lys i enden av tunnelen. Unge mennesker i Mostar har opplevd at de "andre" er likere dem selv en de hadde trodd, og at en kroatisk professor skal undervise i Østens mystikk ved byens muslimske universitet kan neppe tolkes som annet en gode tegn i tiden. Det er en fare i å la politikere som i sin tid sørget for eller var aktive i krigen styre opinionen og utviklingen i utdanningspolitikken. Som så mange ganger før i historien er det store håpet i denne sammenhengen de unge. Med sin nysgjerrighet og åpenhet har de gode muligheter til å endre sin verden, forhåpentligvis vil politikken etter hvert følge etter. Det er viktig med et fortsatt og vedvarende internasjonalt press for å oppnå dette, men det aller viktigste er at politikerne blir oppmerksomme på reelle holdningsendringer på grasrotplan og modellerer sin politikk deretter.

Hva bringer fremtiden i Mostar? Ødeleggelse og polarisering, eller?

Fredelig sameksistens og integrering mellom muslimer og kroater?

Konklusjon

Oppgavens formål.

Presentasjon av hva jeg ville undersøke ulike aspekter ved det å leve i en etnisk delt by i etterkant av en etnisk krig. Videre ønsket jeg å se på hvordan etniske forskjeller og nasjonalisme kom til uttrykk i hverdagen til folk i Mostar, og i hvilken grad byens to etniske grupperinger muslimene og kroatene var forsonet. For å få besvare disse spørsmålene fokuserte jeg på hverdagsliv, fotball og utdanning under oppholdet mitt i Mostar. Jeg synes også at historieforståelse er særdeles viktig og valgte å ta med et eget kapittel om det i oppgaven.

Hva har kommet fram i de ulike kapitlene?

Det å kjenne til de historiske hendelsene og periodene som har ført BiH til den situasjonen landet er i dag er i høyeste grad vesentlig for å forstå dagens situasjon. Tidlig historie er viktig for å skjønne hvorfor de er tre så store grupper i et og samme land med ulike religioner, til dels ulikt språk og ulike etniske identiteter. For å forstå situasjonen slik den framstår i dag er krigen i det tidligere Jugoslavia den historiske hendelsen som det er viktigst å inneha kunnskap om. Brutaliteten i denne krigen mangler sidestykke, og for å forstå denne krigen er det viktig å sette seg inn i forholdene som førte til den. Av disse er de vitigste periodene mellomkrigstiden og spesielt andre verdenskrig, der ulike fraksjoner av de ulike etniske gruppene stod på forskjellige sider, og utførte noen av andre verdenskrigs verste grusomheter, mot folk av annen etnisk avstamning enn dem selv. Siden kom Tito til makten og innførte et strengt sosialistisk regime som undertrykte nasjonalistiske ideer basert på etnisk og religiøs tilhørighet, og forsøkte å innprente en jugoslavisk identitet i sine subjekter. Tiden rundt og etter Titos død var preget av økonomisk kaos og politisk uro. Politikere rundt omkring i Jugoslavia og i BiH til å forfekte nasjonalisme basert på etnisk tilhørighet, de brukte historien til å skape forestillinger om gammelt hat og uforsonlighet. Dette førte etter hvert til oppbruddet av Jugoslavia og krigene i Jugoslavia og i BiH

Det er ingen tvil om at det å leve i en etnisk delt by er med på å prege innbyggerne i Mostar. For folket her virker det som den mest naturlige ting i verden at det er tilsynelatende store

forskjeller mellom dem og den andre gruppen i byen deres. På de aller fleste felter er det en persons etniske tilhørighet som avgjør handlingsmønster, bevegelsesmønster og hvordan han eller hun tenker om ting. Uansett hvilken etnisk tilhørighet en person har, vil man til stadighet bli bombardert med symboler og symbolikk som ser ut til å representere ens egen eller den andre etniske gruppen. Tolkningen av de ulike symbolene er blir som med så mye annet i Mostar preget av fortolkerens etniske identitet. De fleste kroater tolker egne og muslimske symboler på samme måte som andre kroater, mens muslimene tolker de samme symbolene ut i fra sin forståelseshorisont. Et av de mest kontroversielle symbolene i Mostar er det store korset på fjellet Hum rett utenfor Mostar. Korset ser ut til å symbolisere at dette landskapet tilhører kroatene. Korsets plassering er spesielt provoserende da dets beliggenhet er på det samme fjellet som kroatene bombarderte Øst-Mostar fra, og drepte mange muslimer fra. Videre er det temmelig tydelig at det i Mostar er kroatene som i størst grad er i mot forsoning og integrering. Ved utelukkende å benytte det kroatiske flagget i stedet for BiHs flagg, ved å bruke kroatiske kuna som valuta, og ved tydelig å preferere varer produsert i Kroatia framfor varer produsert i BiH, viser de at deres forestilte felleskap med andre kroater er langt sterkere enn fellesskapet de føler med dem de deler sin by med, de bosniske muslimene.

Et kjent uttrykk fra fotballen er at fotballen får fram det beste og det verste i folk. I praksis viser det seg at det som oftest er det verste som kommer fram. I mange sammenhenger synes fotballen å være en arena der ulovlige følelser slik som rasisme kan utrykkes. I Mostar er det de nasjonalistiske følelsene som skinner i gjennom. Negative karakteristikker basert på etnisitet dominerer blant de ulike supporterne. Hvilket lag en person holder med er i Mostar helt og holdent basert på etnisk tilhørighet. Dersom man er muslim holder man med Velež og dersom man er kroat så holder man med Zrinjski. Møtene mellom de to klubbene medfører som oftest også voldelige sammenstøt. Under fotball-EM sommeren 2008 ble de etniske skillelinjene i Mostar med et veldig tydelige. Støtten til det kroatiske landslaget var særdeles tydelig, og svært mange av kroatene i Vest-Mostar, gikk i kroatiske supportereffekter. I Øst-Mostar var det få som brydde seg særlig om fotballen, hvis de så på kampene så vår det for å heie på kroatenes motstandere. Under Kroatias kamp mot Tyrkia i sluttspillet ble motsetningene mellom de to etniske gruppene tydeliggjort. ”Hele den østlige” siden av byen kledde seg opp i tyrkiske farger, mens kroatene i vest hadde på seg kroatiske farger. Store mengder opprørspoliti klarte å holde de to sidene fra hverandre, men opptøyene som fulgte kampen førte til rundt hundre skadde, og store materielle ødeleggelser.

I begge disse tilfellene fungerte fotballen som en ventil der najsonalistisk damp kunne slippes, ut og var i så måte et slags speil på følelsene mange folk i byen Mostar har overfor folk fra den andre etniske gruppen. Det disse viser er at Mostar langt i fra er en vel integrert by og at muslimene og kroatene på langt nær er forsonet.

Utdanning kunne og burde vært et område som stod i spissen for forsoning og integrasjon. I stedet er gir utdanningsistitusjonene et felt der det virker som om det jobbes for det motsatte. Elever fra forskjellige etniske grupper, går som oftest ikke på de samme skolene. En del skoler fungerer etter det såkalte to skoler under et tak prinsippet. Dette innebærer at muslimske og kroatiske elever går på skole i det samme bygget, men at de ikke har noen ting med hverandre å gjøre. Ofte blir de to elevgruppene fysisk adskilt i og rundt skolebyggene, eller de går på skolen til forskjellige tider. Mange av fagene de undervises i er spesifikke for de ulike etniske gruppene. Dette gjelder, språk, historie, geografi, litteratur og religion. Disse går under benevnelsen: ”nasjonale grupper av fag.” Gymnaset i Mostar er et prosjekt som tillegges stor viktighet i BiH. Dette er den første skolen i landet der muslimske elever og kroatiske elever er integrert, skjønt fullstendig integrert er de ikke. Skolen har felles administrasjon, elevråd og bibliotek. På den annen side har ikke elevene undervisning sammen annet enn i et par unntakstilfeller og da etter press fra donornasjonene Norge og Japan. Elevene følger også ved denne skolen undervisningsplaner spesifikke for og tilpasset deres etniske tilhørighet.

Selv om skolen ser ut til å fungere bra, synes jeg ikke at den får utrettet nok. At det fortsatt undervises etter tre forskjellige pensum er etter mitt syn under en hver kritikk, og at barn segregeres ut i fra etniske kategorier er en avskyelig praksis.

Finnes det håp for framtiden?

Situasjonen i Mostar ser ikke ut til å gi mye grunn til optimisme, men det finnes tegn på at det kan være håp for byen en gang i framtiden. Etnisk identitet og nasjonalisme må uviktiggjøres. Heller ikke glemmes, men tillegges mindre betydning i klassifiseringen av seg selv og andre mennesker. Tiden sies å lege alle sår, men i Mostar er disse sårene dype og de leges sakte. Situasjonen er bedre i dag en den var for få år siden. Det har blitt forholdsvis trygt å bevege seg mellom byens to deler, og mange benytter seg av dette. Unge mennesker som Maja og Fatima viser med sitt vennskap på tvers av den etniske skillelinjen i byen at det er mulig å komme overens. Det som mangler er at krigsgenerasjonen, de voksne som var med og

kjempet også begynner å forsones. Mange av dagens politikere, var ledere under krigen, og det er viktig at disse begynner å bidra til forsoning, eller at de byttes ut. Dersom dette ikke skjer er jeg redd for at BiHs og Mostars etniske grupper ikke blir forsonet på lang tid, i så fall før dagens generasjon av politikere dør ut. Mye tyder på at viljen til forsoning er minst hos kroatene i Mostar, de ser i stedet ut til å drømme om å bli en del av Kroatia. Uten at denne drømmen oppgis, vil det også bli umulig å få til forsoning i Mostar, også her bør politikere ta ansvar, lokalt, nasjonalt og internasjonalt.

Litteraturliste

Anderson, Benedict: *Forestilte Felleskap* Oslo: Spartakus Forlag AS.

Archetti, Eduardo (2003): I Dyck, N and Archetti, E P (eds): *Sport dance and embodied identities* Oxford: Berg s 217-222.

Ashton, Carolyne (2007): Evaluation Report on Progress Made through the OSCE's Efforts to Unify the Gymnasium Mostar: Summer 2003 to Fall 2006 Osce

Back Les, Crabbe, Tim og Solomos, John (1998): "Racism in football: Patterns of continuity and change."

Barth, Fredrik (1969): "Introduction" *i Barth (ed.): Ethnic Groups and Boundaries*. Oslo: Universitetsforlaget.

Barth, Fredrik (1994): "Enduring and emerging issues in the analysis of ethnicity." I Hans Vermeulen og Cora Govers (eds). *The Anthropology of Ethnicity*: Beyond ethnicity and boundaries. Amsterdam: Het Spinhuis publishers.

Bringa, Tone: *Being Muslim the Bosnian way: identity and community in a central Bosnian village*, 1995. Princeton, N.J: Princeton University Press

Bringa Tone (2005)**: "**Reconciliation in Bosnia-Herzegovina," i *Roads to reconciliation"* I Gloppen, Skaar og Suhrke red 2005. Lanham: Lexington books

Brown, Adam (1998): "United we stand: some problems with fan democracy" I Brown, Adam (ed) *Fanatics* 1998. London: Routledge

Comaroff, John L (1996): *"*Ethnicity, Nationalism, and the Politics of Difference in an Age of Revolution*"* i E. N.Wilmsen & P. McAllister (eds): *The Politics of Difference: Ethnic Premises in a World of Power*.Chicago: Chicago University Press.

Dyck, Noel and Archetti, Eduardo P:*"Sport dance and embodied identities"* Oxford: Berg.

Eidheim, Harald (1969): "When ethnic identity is a social stigma" i Barth (Ed): Ethnic Groups and Boundaries. Oslo: Universitetsforlaget

Emerson, Robert M./ Fretz, Rachel I./ Shaw, Linda L (1995): *Writing Ethnographic fieldnotes* Chicago**:** Chicago university press.

Eriksen, Thomas Hylland (2002): *Ethnicity & Nationalism: Anthropological Perspectives*, London: Pluto Press.

Franklin, Adrian (2002): *Nature and Social Theory.* London: Sage Publications

Fuglerud, Øivind (2001): *Migrasjonsforståelse flytteprosesser, rasisme og globalisering*, 2001. Oslo: Universitetsforlaget.

Gellner, Ernest (1998): *Nasjonalisme* Oslo: Spartakus forlag

Glenny, Misha (1996): *The Fall of Yugoslavia* London,Penguin Books

Greenberg, Robert (2004): *Language and identity in the Balkans*. Oxford: Oxford University press

Hognestad, Hans K (2003): "Long Distance Football Support and Liminal Identities Among Norwegian Fans" in Dyck, N. and Archetti, E. P. (eds.): *Sport, Dance and Embodied Identities*, Oxford: Berg.

Harrison, Simon: *Cultural Boundaries*, 1999. Anthropology Today 15 (5). Sidene 10-13

Hirsch, Eric and O`Hanlon, Michael (1995): *The Anthropology of Landscape*. Oxford: Clarendon Press.

Jenkins, Richard (2008): *Social identity*. London: Routledge

Jarvie, Grant (1991): *Sport, Racism and Ethnicity*. London: Falmer Press

Karge, Heike (2008)**:** 20th century History in the textbooks of Bosnia and Herzegovina. Osce

Kapferer, Bruce (1998): *Legends of people Myths of state*. Washington DC: Smithsonian

Kloos, Peter (2001): *"A turning point? From civil struggle to civil war in Sri Lanka"* I Bettina E. Schmidt & Ingo W. Schröder (eds): *Anthropology of Violence and Conflict*. London: Routledge.

Kolind, Torsten (2007): "*In search of decent people*." I *The New Bosnian Mosaic* Bougarel, Helms og Duijzings (Eds). London: Ashgate

Krohn-Hansen, Kristian og Vike, Halvar (2000): "*Makt og symbolske former Perspektiver på politikk*." I Nielsen, Finn Sivert & Smedal, Olaf.(Red). *Mellom himmel og jord: Tradisjoner, teorier og tendenser i sosialantropologien*. Bergen: Fagbokforlaget.

Malcolm, Noel (2002): *Bosnia a Short Histor*. London: Pan Books

Mazover, Mark (2000): *The Balkans a Short History*. New York: The modern library,

Miller, Daniel (2001): *The Dialectics of Shopping*. Chicago: Chicago university press

Podaliri and Balestri: "The Ultras, racism and football culture in Italy." I Brown, Adam (ed) *Fanatics* 1998. London: Routledge

Selwyn, Tom (1995): "Landscapes of liberation and imprisonment: Towards an Anthropology of the Israeli Landscape." I Hirsch, Eric and O`Hanlon, Michael (eds): *The Anthropology of Landscape*. Oxford: Clarendon Press.

Stankovic, Milos (2001): *Trusted Mole*. London: Harper Collins publishers

Stewart, Alex (1998)**:** *The ethnographers Method* 1998. Thousand Oaks California: Sage University Paper

Tailoring Catchment areas in BiH (2006). OSCE

Tanner, Marcus (2001): *Croatia a Nation Forged in War*. New Haven: Yale university press.

Torpey, John (2000): *The Invention of The Passport*. Cambridge University Press

Turner, Victor (1969): *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Chicago: Aldine Publishing company.

Turner, Victor: "*Symbols in Ndembu Ritual" i M. Gluckman (ed.): Closed systems and open minds : the limits of naivety in social anthropology*. Chicago*:* Aldine Publishing Company.

Verdery Catherine (1994): "*Ethnicity,nationalism, and statemaking ethnic groups and boundaries: Past and future.*" I Hans Vermeulen og Cora Govers (eds). *The Anthropology of Ethnicity*: *"Beyond ethnicity and boundaries*." Amsterdam: Het Spinhuis publishers.

Avisartikler

Dnevni List: 5.7.2008: 1

Dnevni List: 5.7.2008: 1

Dnevni List: 5.7.2008:15

Dnevni List: 22.6.2008 : 1

Oslobodenje: 22.06.2008

Vecerni List: 22.6.2008: 2

Elektroniske kilder:

http://en.wikipedia.org/wiki/Dinamo_Zagreb-Red_Star_Belgrade_riot [Lesedato: 10.5.2009]

http://www.anthrobase.com/Txt/K/Krohn-Hansen_Vike_01.htm [Lesedato 01.02.2009]

Bowen, Jeremy (1993): War in Mostar, BBC